

К. МАРКС

ОСЕМНАДЕСЕТИ БРЮМЕР
НА ЛУИ БОНАПАРТ⁴³

*Написано от К. Маркс през декември
1851 — март 1852 г.*

*Напечатано като първа книжка на списа-
нието „Die Revolution“, New-York, 1852*

Подпис: Карл Маркс

*Печата се по текста на изданието от
1869 г., сверен с текстовете на изданията
от 1852 и 1885 г.*

Превод от немски

Die Revolution,

Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften.

Herausgegeben von

J. Weydemeyer.

Erstes Heft

Der 18te Brumaire des Louis Napoleon:

von

Karl Marx.

Neu: York.

Expedition: Deutsche Vereins-Buchhandlung von Schmidt und Helmich.
Miam.-Street Nr. 191.

1852.

*Заглавната страница на списание
„Die Revolution“, в което е било публикувано
за пръв път произведението
Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт.*

I

Хегел бележи някъде, че всички велики световноисторически събития и личности се появяват, така да се каже, два пъти. Той е забравил да добави: първия път като трагедия, втория път като фарс. Косидиер вместо Дантон, Луи Блан вместо Робеспьер, Планината от 1848—1851 г. вместо Планината от 1793—1795 г., племенникът вместо чичото. И същата карикатура в обстоятелствата, които съпровождат второто издание на осемнадесети брюмер! ⁴⁴

Хората сами правят своята история, но те я правят не произволно, не при избрани от самите тях, а при непосредствено заварени, дадени и наследени обстоятелства. Традицията на всички мъртви поколения тегне като кошмар над умовете на живите. И тъкмо тогава, когато хората сякаш са заети с преобразуването на себе си и на това, което ги заобикаля, със създаването на нещо небивало досега, тъкмо в такива епохи на революционни кризи те боязливо призовават на помощ духовете на миналото, заимствуват от тях имена, бойни лозунги, костюми, за да разиграят в това осветено от древността одеяние и с този заимствуван език нова сцена на световната история. Така Лутер се маскираше като апостол Павел, революцията от 1789—1814 г. се драпираше поредно ту като Римска република, ту като Римска империя, а революцията от 1848 г. не можа да направи нищо по-добро от това, да пародира ту 1789 г., ту революционните традиции на 1793—1795 г. Така новакът, който е научил един чужд език, всякога мислено го превежда обратно на своя роден език; но духа на новия език той не е усвоил и не го владее свободно, докато си служи с мислен превод и в новия език не забравя родния.

При разглеждането на тези световноисторически заклинания на мъртвите веднага се хвърля в очи рязко различие между тях. Камил

Демулен, Дантон, Робеспьер, Сен-Жюст, Наполеон — както героите, така и партните и народните маси на старата френска революция — изпълняваха в римски костюми и с римски фрази задачата на своето време: освобождаването от оковите и създаването на съвременното *буржоазно* общество. Едни от тях разбиха основите на феодализма на части и покосиха израслите на неговата почва феодални глави. Последният създаде във Франция ония условия, при които само стана възможно развитието на свободната конкуренция, експлоатацията на парцелираната поземлена собственост, използването на освободените от оковите промишлени производителни сили на нацията, а във Франция той навсякъде разруши феодалните форми, доколкото това беше необходимо, за да създаде за буржоазното общество във Франция съответно, отговарящо на потребностите на времето обкръжение върху европейския континент. Но щом се създаде новата обществена формация, изчезнаха допотопните тиганти, а с тях и възкръсналата римска древност — разните брутовци, гракховци, публиколовци, трибуни, сенатори и самият Цезар. В своята трезва практичност буржоазното общество си създаде свои истински тълкуватели и глашатаи в лицето на сейевци, кузеновци, роайеколоровци, бенжаменконстановци и гизовци; неговите истински тълкуватели седяха зад масите на търговските кантори, а негов политически водач беше мазноглавият Людовик XVIII. Всецяло погълнато от създаването на богатства и от мирната конкурентна борба, то забрави, че неговата люлка се охраняваше от древноримски призраци. Но колкото и негероиично да е буржоазното общество, за неговата поява бяха нужни героизъм, самопожертвование, терор, гражданска война и битки между народите. В класически строгите предания на Римската република гладиаторите на буржоазното общество намериха идеалите и художествените форми, илюзиите, от които се нуждаеха, за да скрият от самите себе си буржоазноограниченото съдържание на своята борба и да задържат въодушевлението си на висотата на велика историческа трагедия. Така един век по-рано, на друга степен на развитие, Кромвел и английският народ бяха използвали за своята буржоазна революция език, страсти и илюзии, заимствувани от Стария завет. А когато действителната цел беше постигната, когато се извърши буржоазното преустройство на английското общество, Лок измести пророк Авакум.

По такъв начин в тези революции възкресяването на мъртвите служеше за възвеличаване на новата борба, а не за пародиране на старата, служеше да се издигне във въображението значението на дадената задача, а не да се избегне нейното разрешение в действителността — да се намери отново духът на революцията, а не да се извика отново нейният призрак.

През 1848—1851 г. бродеше само призракът на старата революция, като се почне от Мараст, този *républicain en gants jaunes**, преоблечен в костюма на стария Байи, и се свърши с авантюриста, скриващ своето тривиално-противно лице под желязната маска на мъртвия Наполеон. Цял един народ, който вярваше, че чрез революцията е ускорил своето движение напред, изведнаж се вижда пренесен назад, в една отмряла епоха; и за да няма никакво съмнение в този поврат, отново възкръсват старите дати, старото летоброене, старите имена, старите едикти, станали отдавна предмет на антикварна ученост, и старите жандарми, които изглеждаха отдавна изтлели. Нацията се чувствава като онзи побъркан англичанин в Бедлам⁴⁵, който мисли, че живее във времето на древните фараони и всеки ден се оплаква от тежкия труд, който е принуден да извършва като златокопач в египетските златни мини, в този подземен затвор, където той е затворен, при слабо светеща лампа, закрепена на собствената му глава, под надзора на надзирателя на робите с дълъг камшик в ръка и на тъп्याщите се при изходите варвари-войници, неразбиращи каторжниците в мините, нито разбиращи се помежду си, защото всички говорят на разни езици. „И воичко това трябва да понасям аз“ — въздиша побърканият англичанин, — „роденият свободен британец, за да добивам злато за древните фараони“. „За да плащам дълговете на семейството Бонапарт“ — въздиша френската нация. Англичанинът, докато бил с ума си, не можел да се освободи от натрапчивата идея да добива злато. Французите, докато се занимаваха с революции, не можеха да се освободят от спомена за Наполеон, както доказаха изборите на 10 декември⁴⁶. От опасностите на революцията те копнееха да се върнат назад към египетските гърнета с месо⁴⁷ — и 2 декември 1851 г. бе отговорът. Те получиха не само карикатурата на стария Наполеон — те получиха самия стар Наполеон в карикатурен вид, какъвто той трябваше да изглежда в средата на XIX век.

Социалната революция на XIX век може да черпи своята поезия само от бъдещето, но не от миналото. Тя не може да започне да осъществява своята собствена задача, преди да е отхвърлила всяко суеверно почитание към миналото. На предишните революции бяха нужни възпоминания за световноисторически събития от миналото, за да се заблуждават относно своето собствено съдържание. Революцията на XIX век трябва да предостави на мъртъвците да погребат своите мъртви, за да си изясни своето собствено съдържание. Там фразата надвишаваше съдържанието, тук съдържанието надвишава фразата.

* републиканец в жълти ръкавици, т. е. републиканец-конте. *Ред.*

Февруарската революция беше *изненада* за старото общество, тя избухна внезапно за него и народът провъзгласи този неочакван *удар* за световноисторическо събитие, с което се открива нова епоха. На 2 декември февруарската революция изчезва в ръцете на ловък мошеник и в резултат бива премахната не самата монархия, а ония либерални отстъпки, които ѝ бяха изтръгнати с вековна борба. Вместо самото общество да си отвоюва ново съдържание, само *държавата* бива един вид върната към своята най-древна форма, към безрамно-примитивното господство на меча и расото. На *coup de main** от февруари 1848 г. отговаря *coup de tête*** от декември 1851 г. Както събрано, така и пропиляно. Обаче времето, изтекло между тези събития, не мина напразно. В периода от 1848 до 1851 г. френското общество усвои по съкратен, защото беше революционен, начин уроците и опита, които при правилно, така да се каже, методично, развитие би трябвало да предхождат февруарската революция, ако тя беше нещо повече от просто сътресение на повърхността. Изглежда, че обществото сега се е върнало зад своята изходна точка, но въшност то ще трябва първа да си създаде изходна точка за революцията, да създаде ситуацията, отношенията, условията, само при които съвременната революция може да придобие сериозен характер.

Буржоазните революции като например революциите от XVIII век устремно се носят от успех към успех, драматичните им ефекти са един от друг по-ослепителни, хората и нещата са сякаш озарени от бенгалски огън, всеки ден е пропит с екстаз; но те са краткотрайни, бързо достигат своята връхна точка, и обществото бива обхванато от продължителна отпадналост, преди още да е успяло трезво да усвои резултатите от своя период на буря и натиск. Напротив, пролетарските революции, революциите на XIX век, непрекъснато критикуват сами себе си, постоянно се прекъсват в своя собствен ход, връщат се към това, което изглежда извършено, за да го започнат пак отново, жестоко-обстойно осмиват половинчатостите, слабите страни и негодността на своите първи опити, повалят своя противник сякаш само за да почерпди той нови сили от земята и пак да се възправи срещу тях още по-могъщ от преди, постоянно отстъпват пред неопределената огромност на своите собствени цели, докато се създаде такова положение, което прави невъзможно всяко отстъпление, и самият живот властно заяви:

Hic Rhodus, hic salta!

Тук е розата, тук танцувай!⁴⁸

* — смелия удар. *Ред.*

** — безразсъдната постъпка. *Ред.*

Впрочем всеки що-годе наблюдателен човек, дори да не е следил крачка по крачка развоя на събитията във Франция, трябваше да предугади, че на февруарската революция предстои нечуван позор. Достатъчно бе да се чуе самодоволният победен лай, с който господа демократите се поздравяваха взаимно за благодатните последици, очаквани от втория неделен ден на май 1852 г.⁴⁹ Втората неделя на май 1852 г. беше станала в главите им натрапчива идея, догма, както в главите на хилястите денят на второто пришествие на Христа и на настъпването на хилядогодишното царство. Слабостта винаги е намирала спасение във вярата в чудеса; тя счита, че врагът е победен, щом го е премахнала във въображението си чрез заклинания, и губи всякакво чувство за реалност поради това, че бездейно превъзнася до небесата очакващото я бъдеще и подвизите, които има намерение да извърши, но не иска преждевременно да оповести. Тези герои, стараещи се да опровергаят мнението за своята явна бездарност, като взаимно си изказват съчувствие и се сплотяват в отделна група, бяха събрани вече багажа си и грабнали в аванс лавровите си венци, се канеха вече да сконтират на борсата своите републики *in partibus**, правителствения персонал за които те видливо организирали. Евтори декември ги поразил като гръм от ясно небе. И народите, които в епохи на малодушие охотно допускат гръмки кресльовци да заглушават техния вътрешен страх, този път може би се убедиха, че са минали времената, когато крякането на гъските можа да спаси Капитолия.

Конституцията, Националното събрание, династическите партии, сините и червените републиканци, африканските герои, гърмът на трибуната, светкавиците на ежедневния печат, цялата литература, политическите имена и учените авторитети, гражданският закон и углавното право, *liberté, égalité, fraternité* ** и вторият неделен ден на май 1852 г. — всичко това изчезна като мираж пред магическата формула на един човек, когото дори самите му врагове не смятат за магьосник. Всеобщото избирателно право, изглежда, се задържа още един миг само за да състави пред очите на целия свят саморъчно своето завещание и да заяви от името на самия народ: „Всичко, което съществува, е достойно да загине.“⁵⁰

Не е достатъчно да се каже, както правят французите, че тяхната нация била изненадана. На една нация и на една жена не се

* — *in partibus infidelium* — извън реалната действителност (буквално: „в страната на неверните“ — прибавка към титула на католическите епископи, назначавани на чисто номиналните длъжности епископи в нехристиянските страни). *Ред.*

** — свободата, равенството, братството. *Ред.*

прощава минутата на слабост, когато първият срещнат авантюрист може да извърши насилие над нея. Подобни фрази не разрешават загадката, а само я формулират другояче. Остава да се обясни как може една 36-милионна нация да бъде изненадана и пленена без съпротива от трима негодяи.

Да резюмираме в общи черти фазите, през които мина френската революция от 24 февруари 1848 г. до декември 1851 г.

Ясно изпъкват три главни периода: *февруарският период*; от 4 май 1848 г. до 28 май 1849 г.⁵¹ — *период на учредяване републиката, или на Учредителното национално събрание*; от 28 май 1849 г. до 2 декември 1851 г. — *период на конституционната република, или на Законодателното национално събрание*.

Първият период — от 24 февруари, т. е. от свалянето на Луи-Филип до 4 май 1848 г., т. е. до откриване заседанията на Учредителното събрание — *февруарският период* в собствения смисъл на думата, може да бъде наречен *пролог* на революцията. Характерът на този период се изрази официално в това, че импровизираното от него правителство само се объяви за *временно*. Подобно на правителството, всичко предприето, опитано и изказано през този период се считаше за нещо *временно*. Никой и нищо не смееше да си присвои правото на постоянно съществуване и на действително дело. Всички елементи, които бяха подготвили или определили революцията: династическата опозиция⁵², републиканската буржоазия, демократическо-републиканската дребна буржоазия, социалистическо-демократическите работници — всички тези елементи временно получиха място във февруарското *правителство*.

Иначе не можеше и да бъде. Февруарските дни първоначално имаха за цел една избирателна реформа, която да разшири кръга на политически привилегированите сред самите имотни класи и да събори изключителното господство на финансовата аристокрация. Но когато работата стигна до действително стълкновение, когато народът излезе на барикадите, когато националната гвардия зае позиция на пасивно изчакване, армията не оказа сериозна съпротива и монархията бе обърната в бягство — тогава учредяването на републиката се подразбираше като че от само себе си. Всяка партия я тълкуваше по своему. Пролетариатът, който бе завоювал републиката с оръжие в ръка, наложи на нея своя печат и я провъзгласи за *социална република*. Така бе набелязано общото съдържание на съвременната революция — съдържание, намиращо се в най-странно противоречие с всичко, което можеше да бъде веднага, непосредствено осъществено с наличния материал, при достигнатата от масата степен на развитие, при дадените обстоятелства и условия. От друга страна, претенциите на всички останали елементи, които съдей-

стнуваха за успеха на февруарската революция, бяха задоволени с лъвския дял, който получиха в правителството. Ето защо в никой друг период не срещаме по-пъстра смесица от надути фрази и фактическа неувереност и безпомощност, от възторжен стремеж към нововъведения и здраво господство на старата рутинна, от привидна хармония на цялото общество и дълбоко взаимно отчуждаване на неговите елементи. Докато парижкият пролетариат все още ликуваше поради откриващата се пред него велика перспектива и сериозно се отдаваше на дискусии върху социалните проблеми, старите обществени сили се групираха, сплотиха се, свързеха се и намериха неочаквана опора в масата на нацията — в селяните и дребните буржоа, които дружно се устремиха на политическата сцена, след като паднаха преградите на Юлската монархия.

Вторият период — от 4 май 1848 г. до края на май 1849 г. — е периодът на *уредяване, на основаване буржоазната република*. Непосредствено след февруарските дни не само династическата опозиция беше изненадана от републиканците, а републиканците — от социалистите, но и цяла Франция беше изненадана от Париж. Националното събрание, което откри своите заседания на 4 май 1848 г. и бе избрано от нацията, представляваше нацията. Това Събрание беше жив протест срещу претенциите на февруарските дни и трябваше да сведе резултатите на революцията до буржоазни мащаби. Парижкият пролетариат, който веднага разбра характера на това Национално събрание, напразно се опита няколко дни след откриването му, на 15 май, насила да прекрати неговото съществуване, да го разгони, отново да разложи на съставните ѝ части тази органическа форма, в която го застрашаваше оказващият противодействие дух на нацията. Денят 15 май, както е известно, доведе само до отстраняването на Бланки и неговите съмишленици, т. е. действителните водачи на пролетарската партия, от обществената арена за целия период на разглеждания от нас цикъл.

След *буржоазната монархия* на Луи-Филип може да следва само *буржоазната република*, т. е. ако под фирмата на краля господствуваше незначителна част от буржоазията, то отсега нататък от името на народа ще господствува цялата буржоазия. Исканията на парижкият пролетариат са празни утопии, на които трябва да се сложи край. На тази декларация на Учредителното национално събрание парижкият пролетариат отговори с *юнското въстание*, най-грандиозното събитие в историята на европейските граждански войни. Буржоазната република победи. На нейна страна бяха финансовата аристокрация, промишлената буржоазия, средните съсловия, дребните буржоа, армията, организираният в мобилната гвардия лумпенпролетариат, интелигенцията, поповете и селското население.

Парижкият пролетариат имаше на своя страна само себе си. След победата над него повече от три хиляди въстаници бяха убити, а петнадесет хиляди бяха изпратени без съд на заточение. След това поражение пролетариатът се оттегля на *заден план* на революционната сцена. Когато се появяват изгледи за настъпване на нов подем в движението, той винаги отново се опитва да си пробие път напред, но тези опити стават все по-слаби, все по-безуспешни. Щом някой от стоящите над него обществени слоеве бъде обхванат от революционен кипеж, пролетариатът се съюзява с него и по този начин споделя всички поражения, които различните партии претърпяват последователно. Но тези последващи удари все повече отслабват, колкото повече се разпространяват по цялата повърхност на обществото. По-видните водачи на пролетариата в Събранието и в печата един след друг стават жертва на съдилищата и тяхното място заемат все по-съмнителни личности. Една част от пролетариата се впуска в *доктринерски експерименти, създаване на обменни банки и работнически асоциации* — т. е. такива форми на движение, в които той се отказва от мисълта да направи преврат в стария свят, ползувайки се от съвкупността на заложените в самия стар свят мощни средства, а се опитва да осъществи своето освобождение зад гърба на обществото, по частен път, в пределите на ограничените условия на своето съществуване и затова неизбежно търпи крах. Изглежда, че пролетариатът не е в състояние нито да възстанови предишното си революционно величие в самия себе си, нито да почерпи нова енергия от новосключените съюзи, докато *всички класи*, с които той се бори през юни, не бъдат повалени като самия него. Но той падна поне с чест, достойна за великата световноисторическа борба; не само Франция, а цяла Европа трепери от юнското земетресение, докато следващите поражения на по-високостоящите класи се изкупват на такава евтина цена, че побеждаващата партия е принудена да прибегва към дръзки преувеличения, за да им придаде изобщо характер на събития, при което тези поражения стават толкова по-позорни, колкото повече победената партия е отдалечена от пролетарската партия.

Поражението на юнските въстаници наистина подготви, разчисти почвата за сградата на буржоазната република, но в същото време то показа, че в Европа се касае не за спор: „република или монархия“, а за нещо друго. Това поражение разкри, че *буржоазна република* тук означава неограничено деспотично господство на една класа над другите. То доказа, че в страните на старата цивилизация с развит класов строй, със съвременни условия на производство и с духовно съзнание, в което благодарение на вековна работа са се разтворили всички онаследени идеи, че в такива страни *републиката*

означава *вобщесе* само политическата форма на революционното преобразуване на буржоазното общество, а не консервативната форма на неговото съществуване, както е например в Съединените американски щати, където наистина вече съществуват класи, но те още не са се затвърдили и в непрекъснато движение обновяват своите съставни части и ги предават една на друга, където съвременните средства за производство не само не се съчетават с хроническо свръхнаселение, а, напротив, запълват относителната липса от глави и ръце, и където, най-после, трескавото, пълно с младежки сили движение на материалното производство, което трябва да усвои един нов свят, не е дало нито време, нито случай да се ликвидира старият свят на призраците.

Всички класи и партии се обединиха през юнските дни в *партия на реда* против класата на пролетариите — *партията на анархията*, на социализма, на комунизма. Те „спасиха“ обществото от „враговете на обществото“. Те избраха за парола на своите войски девиза на старото общество: „Собственост, семейство, религия, ред“, и ободряваха контрареволуционните кръстоносци с възгласа: „С това знаме ще победиш!“ От този момент нататък, щом една от многобройните партии, сплотили се под това знаме срещу юнските въстания, се опита в свой собствен класов интерес да се задържи на революционната арена, на нея ѝ нанасят поражение под лозунга: „Собственост, семейство, религия, ред!“ Обществото се оказва спасено всеки път, когато се стеснява кръгът на неговите господари, когато по-тесни интереси получават превес над по-общите. Всяко искане за най-проста буржоазна финансова реформа, за най-шаблонен либерализъм, за най-формален републиканизъм, за най-плосък демократизъм се наказва като „покушение върху обществото“ и се заклемява като „социализъм“. Накрай самите върховни жреци на „религията и реда“ биват прогонвани с ритници от питийските им триножници, измъквани среднощ от леглата им, натиквани в арестантски коли, хвърляни в затвора или пращани в изгнание, храмовете им биват сривани до основи, устата им запушвани, перата им строшавани, законът им разкъсван — в името на религията, собствеността, семейството и реда. Пияни тълпи войници разстрелват стоящи на своите балкони буржоа — фанатици на реда, оскверняват семейната им светиня, бомбардират за забавление домовете им — в името на собствеността, семейството, религията и реда. В края на краищата изметът на буржоазното общество образува *свещената фаланга на реда* и героят Крапюлински⁵³ влиза в Тюлериjsкия дворец като „спасител на обществото“.

II

Да поемем отново нишката на изложението.

Историята на *Учредителното национално събрание* след юнските дни е история на господството и разложението на републиканската фракция на буржоазията — фракция, която е известна под името трицветни републиканци, чисти републиканци, политически републиканци, формални републиканци и така нататък.

Тази фракция съставляваше при буржоазната монархия на Луи-Филип *официалната* републиканска *опозиция* и като такава беше общопризната съставна част на тогавашния политически свят. Тя имаше свои представители в камарите и се ползуваше със значително влияние в печата. Нейният парижки орган „National“⁵⁴ се считаше по своему също толкова респектабилен, колкото и „Journal des Débats“⁵⁵. На това нейно положение при конституционната монархия съответствуваше и нейният характер. Тя не беше една сплотена от някакви големи общи интереси и обособена от специфичните условия на производството фракция на буржоазията. Това беше една клика от републикански настроени буржоа, писатели, адвокати, офицери и чиновници, влиянието на която почиваше върху антипатията на страната към личността на Луи-Филип, върху спомени-те за първата република, върху републиканската вяра на група мечтатели, но преди всичко — върху *френския национализъм*, на ненавистта на който към Виенските договори и към съюза с Англия тя никога не позволяваше да стихне. Значителна част от привържениците, които вестник „National“ имаше при Луи-Филип, се дължеше на онзи скрит бонапартизъм, който именно затова можа по-късно, при републиката, да се противопостави в лицето на Луи Бонапарт на самия „National“ като победоносен конкурент. „National“, как-

то и цялата останала буржоазна опозиция, се бореше срещу финансовата аристокрация. Полемиката срещу бюджета, която във Франция съвпаднаше изцяло с борбата срещу финансовата аристокрация, създаваше твърде евтина популярност и носеше много обилен материал за пуритански *leading articles**, за да не бъде използвана. Промислената буржоазия беше благодарна на „National“ за неговата робска защита на френската система на покровителствени мита, за която той се застъпваше повече по национални, отколкото по политико-икономически съображения, а цялата буржоазия му беше благодарна за неговите злостни доноси срещу комунизма и социализма. Въобще партията на „National“ беше *чисто републиканска*, т. е. тя искаше републиканска форма на буржоазното господство вместо монархическа, и преди всичко — за себе си лъвския пай в това господство. За условията на тази политическа промяна тя имаше най-смътна представа. Затова пък ѝ беше ясно като бял ден — и на банкетите в полза на реформата към края на царуването на Луи-Филип това ясно се прояви, — че тя не е популярна сред демократичните дребни буржоа и особено сред революционния пролетариат. Тези чисти републиканци, както въобще подобава на чисти републиканци, бяха вече съвсем готови отначало да се задоволят с регентството на херцогиня Орлеанска, когато избухна февруарската революция, която изпрати във временното правителство техните най-видни представители. Разбира се, те от самото начало разполагаха с доверието на буржоазията и с мнозинството в Учредителното национално събрание. *Социалистическите* елементи на временното правителство бяха незабавно изключени от Изпълнителната комисия, образувана от Националното събрание след неговото откриване; а партията на „National“ използва избухването на юнското въстание, за да поднесе оставката и на *Изпълнителната комисия* и по такъв начин да се избави от най-близките си съперници — *дребнобуржоазните* или *демократичните републиканци* (Ледрю-Ролен и др.). Кавеняк — генералът на буржоазно-републиканската партия, който командуваше юнската касапница — зае мястото на Изпълнителната комисия, получи своего рода диктаторска власт. Мараст, бивш главен редактор на „National“, стана несменяем председател на Учредителното национално събрание, а министерските места, както и всички останали важни постове, се паднаха на чистите републиканци.

По такъв начин действителността надмина най-смелите очаквания на фракцията на буржоазните републиканци, която отдавна се смяташе за законна наследница на Юлската монархия. Но тази

* — уводни статии. *Ред.*

фракция стигна до господство не така, както мечтаеше при Луи-Филип — не посредством либерален бунт на буржоазията против трона, а в резултат на разгромено с картеч въстание на пролетариата срещу капитала. Това, което тя си представляваше като *най-революционно* събитие, в действителност се оказа *най-контрареволюционно* събитие. Плодът падна в краката ѝ, но той падна от дървото на познанието, а не от дървото на живота.

Изключителното *господство на буржоазните републиканци* трая само от 24 юни до 10 декември 1848 г. Резултатите му се сведоха до *съставянето на републиканска конституция* и до *обявяването на Париж в обсадно положение*.

В основата си новата *конституция* беше само републиканизирано издание на конституционната харта от 1830 г.⁵⁶ Високият избиращелен ценз на Юлската монархия, който отстраняваше от политическата власт дори голяма част от самата буржоазия, беше несъвместим със съществуването на буржоазната република. Февруарската революция незабавно провъзгласи вместо този ценз прякото всеобщо избиращелно право. Буржоазните републиканци не можеха да заличат това събитие. Те трябваше да се задоволят с едно ограничително допълнение, според което от избирателя се изисква да е живял 6 месеца в мястото, където избира. Старата организация на управление, на общините, на съдопроизводството, на армията и т. н. остана непожътната; незначителните изменения, внесени от конституцията, засегнаха не съдържанието, а заглавията, не нещата, а техните наименования.

Свободата на личността, на печата, на словото, на сдруженията, на събранията, на обучението, на съвестта и т. н. — неизбежният генерален щаб на свободите от 1848 г. — бяха облечени в конституционна униформа, която ги правеше неуязвими. Всяка от тези свободи се провъзгласява за *безусловно* право на френския гражданин, но с неизменната забележка, че тя е неограничена дотолкова, доколкото не се ограничава от *„еднаквите права на другите* и от *обществената безопасност“* или от *„закони“*, които именно трябва да съгласуват тази хармония на индивидуалните свободи помежду им и с обществената безопасност. Например: „Гражданите имат право да се организират в сдружения, да се събират мирно и без оръжие, да подават петиции и изразяват своите мнения в печата или по друг начин. *Ползуването на тези права не се ограничава от нищо друго освен от еднаквите права на другите и от обществената безопасност“* (Глава II на френската конституция, чл. 8). — „Обучението е свободно. Свободата на обучението може да се *използува* при установените от закона условия и под върховния надзор на държавата.“ (Пак там, чл. 9.) — „Жилището на всеки гражданин

е неприкосновено. Тази неприкосновеност може да бъде нарушена *само* при съблюдаване на предписаните от закона форми“. (Глава II, чл.3.) И така нататък. — Затова конституцията постоянно се позовава на бъдещи *органически* закони, които трябва да дадат подробно тълкувание на тези уговорки и така да урегулират ползуването от тези неограничени свободи, че те да не се сблъскват нито помежду си, нито с обществената безопасност. По-късно тези закони бяха създадени от приятелите на реда и всички тези свободи бяха така урегулирани, че буржоазията може да се ползува от тях, без да среща каквото и да било препятствие в равните права на другите класи. Там, където тя напълно отказваше на „другите“ тези свободи или позволяваше ползуването от тях при условия, равностилни на полицейски уловки, това ставаше винаги само в интерес на „обществената безопасност“, т. е. на безопасността на буржоазията, както именно предписва конституцията. Ето защо впоследствие на конституцията с пълно право се позоваваха и двете страни: както приятелите на реда, които премахнаха тези свободи, така и демократите, които искаха връщането на всички тези свободи. Всеки член на конституцията съдържа в себе си своята собствена противоположност, своята собствена горна и долна камара: свобода — в общата фраза, и премахване на свободата — в забележката. Следователно, докато *името* на свободата бе почитано, а бе възпрепятствувано само действителното ѝ осъществяване — разбира се, на законно основание, — дотогава конституционното съществуване на свободата оставаше ненакърнено, неприкосновено, колкото и нейното *реално* съществуване да беше унищожено.

Тази конституция, направена неприкосновена по такъв остроумен начин, беше обаче като Ахил уязвима на едно място, но не в петата, а в главата или по-скоро в двете си глави, които я увенчаваха: *Законодателно събрание*, от една страна, и *президент*, от друга страна. Достатъчно е да хвърлим бегъл поглед върху конституцията, за да видим, че само онези нейни членове са безусловни, положителни, непротиворечиви, неподатливи на извъртане, в които се определя отношението на президента към Законодателното събрание. Защото тук за буржоазните републиканци се касаеше да осигурят самите себе си. Членове 45—70 от конституцията са съставени така, че Националното събрание може да отстрани президента по конституционен начин, докато президентът може да отстрани Националното събрание само по неконституционен начин, само като премахне самата конституция. Следователно конституцията тук сама призовава към своето насилствено унищожаване. Тя не само канонизира, подобно на хартата от 1830 г., разделението на властите, но и довежда това разделение до непоносимо противоречие. *Играта на*

конституционните сили, както Гизо наричаше парламентарните ежби между законодателна и изпълнителна власт, по конституцията от 1848 г. се води постоянно ва банк. От една страна — 750 народни представители, избрани чрез всеобщо гласуване и ползуващи се с право на преизбиране, образуват неподлежащо на контрол и на разтуряне, неделимо Национално събрание, което е облечено с неограничена законодателна власт, окончателно решава въпросите за война, мир и търговски договори, единствено притежава правото на амнистия и поради непрекъснатите си заседания постоянно остава на авансцената. От друга страна — президент с всички атрибути на кралската власт, с правото да назначава и уволнява своите министри независимо от Националното събрание, с всички средства на изпълнителната власт в ръцете си, раздаващ всички длъжности и по тоя начин разпореждащ се във Франция със съдбата на най-малко един милион и половина души, защото именно толкова зависят материално от 500-те хиляди чиновници и от офицерите от всички рангове. На него са подчинени всички въоръжени сили. Той се ползува с привилегията да помилва отделни престъпници, да разтуря части от националната гвардия и да отстранява със съгласие на Държавния съвет избраните от самите граждани генерални, кантонални и общински съвети. На него са предоставени инициативата и ръководната роля при сключването на всички договори с чуждите държави. Докато Събранието е вечно на сцената и затова всекидневно е изложено на публична критика, президентът води скрит живот в Елисейските полета, имайки обаче пред очите си и в сърцето си член 45 от конституцията, който ежедневно му напомня: „*frère, il faut mourir!*“⁵⁷ Твоята власт ще свърши на четвъртата година от твоето избиране, на втория неделен ден от прекрасния месец май! Тогаваше настъпи краят на твоето величие: тази пиеса няма да се играевтори път и ако имаш дългове, постарай се навреме да ги изплатиш от определените за тебе от конституцията 600 хиляди франка заплата, ако, разбира се, не предпочиташ във втория понеделник на прекрасния месец май да се отправиш за Клиши!⁵⁸ — Ако по такъв начин конституцията предоставя на президента фактическата власт, тя се старее да обезпечи на Националното събрание морална сила. Но независимо от това, че е невъзможно да се създава морална сила с членове на закона, конституцията в дадения случай отново сама се опровергава, като предписва, че президентът се избира от всички французи чрез пряко гласуване. Докато гласовете на цяла Франция се разкъсват между 750-те члена на Националното събрание, в този случай те, напротив, се концентрират върху една личност. Докато всеки отделен депутат представлява само една или друга партия, един или друг град, един или друг пункт или дори просто необхо-

димостта да бъде избран който и да е от 750-те депутати, без при това да се проявява особен интерес към неговата личност и към самите избори — *президентът* е избраник на нацията и неговият избор е големият коз, който суверенният народ разиграва един път всеки четири години. Избраното Национално събрание е метафизически свързано с нацията, а избраният президент е свързан с нея лично. Наистина Националното събрание отразява в лицето на отделните си представители многообразните страни на националния дух, но в президента националният дух се въплъщава. В сравнение с Националното събрание президентът е носител на своего рода божествено право: той е повелител по народна милост.

Тетида, богинята на морето, предсказала на Ахил, че ще умре в разцвета на своята младост. Конституцията, която като Ахил има уязвимо място, също като Ахил предчувствуваше, че ѝ е съдено преждевременно да умре. За учредителите на републиката, чистите републиканци, не беше необходимо Тетида да напусне морето, за да им съобщи тази тайна; достатъчно беше те да хвърлят поглед от задоблачните висини на своята идеална република върху грешната земя, за да разберат, че дързостта на роялистите, на бонапартистите, демократите, комунистите и тяхната собствена непопулярност растяха всеки ден, колкото повече те се приближаваха до завършването на своето велико законодателно произведение. Те се стараеха да надхитрят съдбата с конституционно лукавство, а именно с член III от конституцията, според който всяко предложение за *ревизия на конституцията* подлежи на три последователни обсъждания, между които трябва да има интервал от цял месец, като всеки път то трябва да бъде прието най-малко с три четвърти от гласовете, при което трябва да гласуват най-малко 500 члена на Националното събрание. Но всичко това беше само безпомощен опит да си осигурят сила за онзи пророчески предвиждан вече от тях случай, когато те ще бъдат парламентарно малцинство — сила, която всеки ден все повече се изплъзваше от слабите им ръце още сега, когато те разполагаха с парламентарно мнозинство и с всички средства на правителствената власт.

И най-после в един мелодраматичен член конституцията поверява себе си на „бдителността и патриотизма на целия френски народ и на всеки отделен французин“, след като в един предходен член тя беше отдала „бдителните“ и „патриотичните“ на нежните углавни грижи на нарочно изобретения от нея „*haute cour*“, Върховен съд.

Такава беше конституцията от 1848 г., която на 2 декември 1851 г. беше повалена не от човешка глава, а само от допира с една шапка; наистина, тая шапка беше триъгълната наполеоновска шапка.

Докато буржоазните републиканци в Събранието се занимаваха с измислянето, обсъждането и гласуването на тази конституция, във от Събранието Кавеняк държеше *Париж в обсадно положение*. Обсадното положение на Париж беше акушерът на Учредителното събрание при неговите родилни мъки през време на раждането на републиката. Ако по-късно конституцията бе изпратена на онзи свят с щикове, не трябва да се забравя, че пак щикове, и то обърнати срещу народа, бяха призвани да я охраняват още в майчината ѝ утроба и да ѝ помогнат да се яви на бял свят. Прадедите на „почтените републиканци“ минаха със символа на конституцията, трицветното знаме, през цяла Европа. „Почтените републиканци“ на свой ред направиха едно изобретение, което само си проби път в целия континент, но с неотслабваща любов все отново се връща във Франция, докато придоби сега право на гражданство в половината френски департаменти — *обсадното положение*. Превъзходно изобретение, периодически прилагано във всяка от следващите една след друга кризи в развитието на френската революция. Но казарма и бивак, чиято тежест по такъв начин периодически се струпваше върху френското общество, за да го накарат да престане да мисли и да го укротят; сабя и пушка, на които периодически се предоставяше да съдят и управляват, да попечителствуват и цензурират, да изпълняват длъжности на полицаи и нощни пазачи; мустаци и военен мундир, периодически провъзгласявани за висша мъдрост на обществото и за негови наставници — не трябваше ли най-после казарма и бивак, сабя и пушка, мустаци и военен мундир да дойдат до идеята: по-добре да спасят обществото веднаж завинаги, като провъзгласят своя собствен режим за най-висша форма на политически режим и напълно избавят буржоазното общество от грижата да се управлява само? Казарма и бивак, сабя и пушка, мустаци и военен мундир трябваше да дойдат до тази идея толкова повече, защото в такъв случай можеха да очакват по-добро заплащане в брой за своите по-сериозни заслуги, докато при периодическото обсадно положение и при временното спасяване на обществото по заповед на една или друга буржоазна фракция на тях, освен няколкото убити и ранени и няколко принудени усмивки на буржоата, се падаше нещо малко съществено. Защо войската да не опита, най-после, да играе на обсадно положение в свой собствен интерес и за своя собствен полза и да обсади същевременно кесните на буржоата? Впрочем не трябва да се забравя — това отбелязваме мимоходом, — че *полковник Бернар*, същият председател на военните комисии, който по времето на Кавеняк заточи без съд 15,000 въстаници, в този момент отново е начело на действащите в Париж военни комисии.

Ако „почтените“, чистите републиканци, обявявайки Париж в обсадно положение, създадоха с това разсадника, в който по-късно израснаха преторианците от 2 декември 1851 г., те, напротив, заслужават похвала за това, че вместо да разпалят прекомерно националното чувство, както през времето на Луи-Филип, сега, когато разполагат с цялата сила на нацията, те раболепничат пред чуждите държави и вместо да освободят Италия, позволяват тя отново да бъде завладяна от австрийци и неаполитанци⁵⁹. Избирането на Луи Бонапарт за президент на 10 декември 1848 г. тури край на диктатурата на Кавеняк и на Учредителното събрание.

Член 44 от конституцията гласи: „Президент на френската република може да бъде само оня, който никога не е губил качеството си на френски гражданин.“ Първият президент на Френската република Луи-Наполеон Бонапарт не само бе загубил качеството си на френски гражданин, не само беше специален констабъл в Англия — той бе дори натурализиран швейцарец⁶⁰.

На друго място изложих значението на изборите от 10 декември⁶¹. Тук няма да се връщам на този въпрос. Достатъчно е да се отбележи, че те бяха *реакция на селяните*, които трябваше да плащат разходите на февруарската революция, против останалите класи на нацията — *реакция на селото против града*. Те намериха значителен отзвук в армията, на която републиканците от „National“ не доставиха нито слава, нито добавка към заплатата, сред едрата буржоазия, която приветствува Бонапарт като преходно стъпало към монархията, сред пролетариите и дребните буржоа, които го приветстваха като наказание за Кавеняк. По-долу ще имам случай да разгледам по-подробно отношението на селяните към френската революция.

Периодът от 20 декември 1848 г. до разтурянето на Учредителното събрание през май 1849 г. обхваща историята на гибелта на буржоазните републиканци. След като основаха република за буржоазията, след като прогониха революционния пролетариат от полесражението и временно запушиха устата на демократичната дребна буржоазия, те сами бяха отстранени от масата на буржоазията, която с пълно право завладя тази република като *своя собственост*. Но тази буржоазна маса беше *роялистка*. Една част от нея — едрите земевладелци — господствуваше през време на *Рестаурацията* и затова беше *легитимистка*. Другата част — финансовата аристокрация и едрите индустриалци — господствуваше през време на Юлската монархия и затова беше *орлеанистка*. Висшите постове в армията, университета, църквата, адвокатурата, академията и печата се разпределяха, макар и в различни пропорции, между едните и другите. Тук, в тази буржоазна република, която не носеше нито

името на *Бурбоните*, нито името на *Орлеаните*, а името *Капитал*, тези две части на буржоазията намериха държавната форма, при която те можеха да господствуват *съвместно*. Още юнското въстание ги обедини в „партия на реда“. Сега бе настъпило време да се отстрани кликата на буржоазните републиканци, които бяха запазили своите позиции в Националното събрание. Колкото брутално злоупотребяваха тези чисти републиканци с физическата сила по отношение на народа, толкова страхливо, плахо, малодушно и пасивно отстъпиха те сега, когато трябваше да отстояват своя републиканизъм и своите законодателни права против изпълнителната власт и роялистите. Няма да разказвам тук позорната история на тяхното разложение. Те не загинаха, а изчезнаха. Те завинаги изиграха своята роля. В следващия период било в Събранието, било вън от него те фигурират само като сенки на миналото — сенки, готови сякаш да оживеят, щом се касае пак за самото име република и щом революционният конфликт застрашава да падне на най-ниското равнище. Мимоходом отбелязвам, че вестник „National“, който даде името на тази партия, в следващия период преминава на страната на социализма.

Преди да приключим с този период, трябва да хвърлим още един ретроспективен поглед върху ония две сили, от които едната унищожил другата на 2 декември 1851 г., след като от 20 декември 1848 г. до края на Учредителното събрание бяха живели в брачни връзки. Имам предвид Луи Бонапарт, от една страна, и партията на обединените роялисти, партията на реда, на едрата буржоазия — от друга. В самото начало на своето президентство Бонапарт състави правителство от партията на реда начело с Одилон Баро — забележете, със стария вожд на най-либералната фракция на парламентарната буржоазия. Най-после г. Баро се докопа до министерски пост, чийто призрак го преследваше от 1830 г., и нещо повече — до поста министър-председател. Но той постигна това не както мечтаеше при Луи-Филип — не като най-първ водач на парламентарната опозиция, а като съюзник на всички свои заклетни врагове, езуити и легитимисти — при това със задачата да погребне парламента. Най-после той си доведе невяста, но едва след като тя бе протитуирала. Сам Бонапарт бе сякаш напълно изчезнал. За него действуваше партията на реда.

Още на първото заседание на министерския съвет бе решено да се изпрати експедиция срещу Рим, като се постигна съгласие тя да бъде проведена зад гърба на Националното събрание, а средствата за това да се изтръгнат от него под фалшив предлог. По такъв начин правителството започна своята дейност с измама спрямо Националното събрание и с таен заговор с чуждите абсолютистки държа-

ви против революционната Римска република. По същия начин и с помощта на същите маневри Бонапарт подготви своя преврат на 2 декември против роялистското Законодателно събрание и неговата конституционна република. Да не забравяме, че същата партия, която на 20 декември 1848 г. състави правителството на Бонапарт, на 2 декември 1851 г. представляваше болшинство в Законодателното национално събрание.

През август Учредителното събрание реши да не се разпуска, преди да изработи и обнародва цяла редица органически закони, които трябваше да допълнят конституцията. На 6 януари 1849 г. партията на реда чрез депутата Рато предложи на Събранието да изостави органическите закони и да вземе по-добре решение за своето *собствено разпусчане*. Не само правителството начело с г. Одилон Баро, но и всички роялистки депутати на Националното събрание сега повелително настояваха пред него, че разпусчането му е необходимо за възстановяване на кредита, за затвърдяване на реда, за да се сложи край на това неопределено временно положение и да се създаде нещо окончателно; те твърдяха, че Събранието пречи на продуктивната работа на новото правителство, че то иска да продължи своето съществуване само от упорство и че е омръзнало на страната. Бонапарт си взе бележка от всички тия нападки срещу законодателната власт, научи ги наизуст и на 2 декември 1851 г. доказа на парламентарните роялисти, че е научил нещо от тях. Той обърна против тях техните собствени лозунги.

Правителството на Баро и партията на реда отидоха по-далеч. Те предизвикаха в цяла Франция *петиции до Националното събрание*, в които то най-любезно се умоляваше да се разпусне и да изчезне. По такъв начин те поведоха на бой срещу Националното събрание — този конституционно организиран израз на народната воля — неорганизираните народни маси. Те научиха Бонапарт да апелтира от парламентарните събрания към народа. На 29 януари 1849 г. настъпи най-последният денят, когато Учредителното събрание трябваше да реши въпроса за собственото си разтуряне. Националното събрание намери сградата, където ставаха неговите заседания, заета от войска; генералът на партията на реда Шангарние, в ръцете на когото бе съсредоточено върховното командване на националната гвардия и линейните войски, устрои голям преглед на войските в Париж, сякаш предстоеше сражение, а обединените роялисти заплашиха Събранието, че ще употребят сила, ако то не се подчини. То се подчини, като изтръгна само една съвсем кратка отсрочка. Какво друго представляваше 29 януари, ако не *coup d'état** от 2 де-

* — държавният преврат. *Ред.*

кември 1851 г., само че извършен от роялистите в съюз с Бонапарт против републиканското Национално събрание? Господа роялистите не забелязаха или не искаха да забележат, че Бонапарт използва събитията на 29 януари 1849 г., за да застави част от войската да дефилира пред него край двореца Тюйлери, и че той жадно се улови именно за тази първа открита проява на военната сила против парламентарната власт, за да напомни за Калигула⁶². Те виждаха, разбира се, само своя Шангарние.

Един от мотивите, които особено подбудиха партията на реда насилствено да съкрати живота на Учредителното събрание, бяха допълващите конституцията *органически* закони като закона за образованието, закона за вероизповеданието и др. За обединените роялисти беше крайно важно сами да изработят тези закони, а не да допуснат те да бъдат изработени от станалите недоверчиви републиканци. Обаче между тези органически закони имаше и един закон за отговорността на президента на републиката. В 1851 г. Законодателното събрание бе заето тъкмо с разработването на такъв закон, когато Бонапарт изпревари този *соур** със своя *соур* от 2 декември. Какво не биха дали обединените роялисти през време на своята парламентарна зимна кампания от 1851 г., за да имат готов закон за отговорността на президента, и то закон, изработен от недоверчивото, враждебно републиканско Събрание!

След като на 29 януари 1849 г. Учредителното събрание само стръши своето последно оръжие, правителството на Баро и приятелите на реда безпощадно се нахвърлиха срещу него. Те не пропусаха нито един случай, за да го унижат, и изтръгнаха с принуда от безсилното и отчаяло се от себе си Събрание такива закони, които го лишиха от последния остатък от уважение на обществото. Бонапарт, зает със своята натрапчива наполеоновска идея, бе достатъчно дързък, за да използва публично това унижение на парламентарната власт. А именно когато Националното събрание на 8 май 1849 г. изказа порицание на правителството заради завземането на Чивита-Векия от генерал Удино и заповеда да бъде върната римската експедиция към приписваната ѝ цел⁶³, Бонапарт публикува същата вечер в „*Mopiteur*“ писмо до Удино, в което го поздравяваше за неговите подвизи, и в противоположност на занимаващите се с драскачество депутати вече си даваше вид на великодушен покровител на армията. Роялистите се подсмиваха на това: те бяха уверени, че го водят за носа. Най-после, когато Мараст, председател на Учредителното събрание, се усъмни за момент в безопасността на Националното събрание и въз основа на конституцията повика

* — удар. Ред.

един полковник с полка му, последният отказа да се яви, позовавайки се на дисциплината, и отпрати Мараст към Шангарние, който отхвърли искането му с язвителната забележка, че не обича *baïonnettes intelligentes**. През ноември 1851 г., когато обединените роялисти се готвеха да започнат решителна борба срещу Бонапарт, те се опитаха в своя прословут *законопроект за квесторите*⁶⁴ да прокарат принципа на непосредственото повикване на войската от председателя на Националното събрание. Един от техните генерали, Лефло, подписа законопроекта. Но напразно Шангарние гласува за него и напразно Тиер превъзнасяше предпазливата мъдрост на покойното Учредително събрание. *Военният министър Сент-Арно* му отговори тъй, както Шангарние беше отговорил на Мараст — и то сред аплодисментите на Планината!

По такъв начин *партията на реда*, когато бе още само правителство, а не Национално събрание, сама заклейми *парламентарния режим*. И тя надава вик, когато превратът на 2 декември 1851 г. го изгнана от Франция!

Пожелаваме му добър път!

---

* — мислещи щикове. *Ред.*

III

На 28 май 1849 г. Законодателното национално събрание откри своите заседания, на 2 декември 1851 г. то бе разтурено. Този период обхваща съществуването на *конституционната, или парламентарната, република*.

В първата френска революция след господството на *конституционалистите* идва господството на *жирондистите*, след господството на *жирондистите* — господството на *якобинците*. Всяка от тези партии се опира на по-прогресивната. Шам една от тях довежда революцията толкова далече, че не може вече да я следва, а още по-малко да я предвожда, тогава стоящият след нея по-смел съюзник я отстранява и изпраща на гилотината. По такъв начин революцията се движи по възходяща линия.

В революцията от 1848 г. става обратното. Пролетарската партия се явява като придатък на дребнобуржоазната демократическа партия. Последната ѝ изменя и съдействува за нейното поражение на 16 април, 15 май и през юнските дни. Демократическата партия от своя страна се обляга на плещите на буржоазно-републиканската партия. Едва почувствували, че стоят твърдо на краката си, буржоазните републиканци отхвърлят от себе си досадните другари и се опират на плещите на партията на реда. Партията на реда свива рамене, катурва буржоазните републиканци и сама се обляга на плещите на въоръжената сила. Тя продължава да мисли, че още седи на нейните плещи, когато едно прекрасно утро забелязва, че тези плещи са се превърнали в щикове. Всяка партия рита назад срещу напирашката напред партия и се обляга напред върху стремящата се назад партия. Не е чудно, че в тази смешна поза тя губи равновесие и правейки неизбежните гримаси,

ст. сгромолясва с удивителни скокове. Така революцията се движи по низходяща линия. Тя се оказва въввлечена в това движение назад, преди още да е дигната последната февруарска барикада и установена първата революционна власт.

Периодът, който разглеждаме, обхваща най-пъстрата смесица от крещящи прогиворечия: конституционалисти, които открито конспирират срещу конституцията, революционери, които открито стоят на страната на конституцията, Национално събрание, което иска да бъде всесилно и вечно остава парламентарно; Планина, която вижда своето призвание в търпението и парира сегашните си поражения с предсказване на бъдещи победи; роялисти в ролята на *patres conscripti** на републиката, принудени от обстоятелствата да поддържат в чужбина враждуващите помежду си кралски династии, привърженици на които са те, а във Франция — републиката, която те ненавиждат; изпълнителна власт, която вижда своята сила в собствената си слабост, а своя престиж — в презрението, което внушава; република, която не е нищо, друго освен съчетаната подлост на две монархии — на Реставрацията и на Юлската монархия, под етикета на империята; съюзи, в основата на които лежи разединението; борба, чийто пръв закон е да не се довежда борбата докрай; разюздана, безсъдържателна агитация — в името на спокойствието; тържествена проповед на спокойствието — в името на революцията; сграсти, лишени от истина; истини, лишени от страст; герои без подвизи; история без събития; развитие, единствената движеща сила на което, изглежда, е календарът и което уморява с монотонното повтаряне на едни и същи състояния на напрежение и на разведряване; противоположности, които периодически стигат до връхната си точка, сякаш само за да се гритъпят и изчезнат, без да могат да се разрешат; претенциозно излагани на показ усилия и филистерски страх от свършека на света, докато в същото време спасителите на света се отдават на най-дребни интриги и на дворцово комедианство, напомняйки със своята безгрижност по-скоро за времената на Фрондата, отколкото за второто пришествие; официалният целокупен гений на Франция, посрамен от лукавата тъпота на един единствен човек; всеобщата воля на нацията, търсеща — всеки път, когато се проявява чрез всеобщо гласуване — свой достоен израз в лицето на закоравелите врагове на интересите на масите, докато най-после го намери в своеволието на един мошеник. Ако някоя странница от историята е написана изцяло в сиви краски — това е именно тази. Хора и събития изглеждат обвърнати шлемиловци — сенки, загубили телата

* — сенатори. — *Ред.*

си.⁶⁵ Революцията сама парализирва своите собствени носители и дава само на враговете си страстна енергия на насилие. Ако „червеният призрак“, постоянно призоваван от контрареволуционерите, най-после се появява, то той се явява вече не с анархистическа фригийска шапка на глава, а в униформата на реда, в *червени шалвари*.

Видяхме, че правителството, съставено от Бонапарт в деня на неговото възнесение, 20 декември 1848 г., бе правителство на партията на реда, правителство на легитимистката и орлеанистката коалиция. Това правителство на Баро—Фалу, което повече или по-малко насилствено съкрати живота на републиканското Учредително събрание, надживя последното и все още се намираше на власт. Шангарние, генералът на обединените роялисти, все още обединяваше в своите ръце върховното командване на първа армейска дивизия и на парижката национална гвардия. Най-после, общите избори осигуриха на партията на реда огромно мнозинство в Законодателното събрание. Тук депутатите и перовете на Луи-Филип се срещнаха с една свещена фаланга от легитимисти, за които многобройните изборителни бюлетини на нацията се бяха превърнали във входни билети за политическата сцена. Бонапартистките депутати бяха твърде малобройни, за да могат да образуват самостоятелна парламентарна партия. Те представляваха само *mauvaise queue** на партията на реда. По такъв начин партията на реда имаше в свои ръце правителствената власт, армията и законодателното тяло — с една дума, цялата държавна власт, морално засилена от общите избори, които показаха нейното господство като израз на народната воля, и от едновременната победа на контрареволуцията по целия европейски континент.

Никога още една партия не бе започвала борбата с по-мощни средства и при по-благоприятни предзнаменования.

От претърпелите корабокрушение *чисти републиканци* в Законодателното национално събрание оцеля само една клика от около 50 души начело с африканските генерали Кавеняк, Ламорисиер и Бедо. Голямата опозиционна партия бе образувана от *Планината*. Това парламентарно име си даде *социалнодемократическата партия*. От 750 места в Националното събрание тя разполагаше с повече от двеста и затова беше най-малкото толкова силна, колкото която и да било от трите фракции на партията на реда, взета отделно. Нейното относително малцинство в сравнение с цялата роялистска коалиция изглеждаше уравновесено от особени обстоятелства. Не само департаментските избори показаха, че тя бе придо-

* — жалка опашка. *Ред.*

била значително влияние сред селското население: в нейните редове се числяха почти всички депутати от Париж; армията изрази своите демократически убеждения с избора на трима подофицери, а вождът на Планината, Ледрю-Ролен, за разлика от всички представители на партията на реда, бе издигнат в парламентарен сан от пет департамента, които гласуваха за него. И така, на 28 май 1849 г. Планината — при неизбежните стълкновения сред самите роялисти и между цялата партия на реда и Бонапарт — изглеждаше да има на своя страна всички шансове за успех. Четиринадесет дни по-късно тя изгуби всичко, включително и своята чест.

Преди да проследим по-нататък парламентарната история, трябва да направим няколко забележки, за да бъдат избягнати някои обикновени заблуждения при оценката на общия характер на епохата, която разглеждаме. Погледнато по маниера на демократите, и през периода на Учредителното, и през периода на Законодателното национално събрание се касаеше за едно и също нещо: за простата борба между републиканци и роялисти. Самото движение обаче те резюмират в една дума: „реакция“ — нош, когато всички котки са сиви и когато демократите могат безпрепятствено да изричат баналности, добавящи само на нощни пазачи. Разбира се, на пръв поглед партията на реда изглежда като кълбо от различни роялистки фракции, които не само интригуват една против друга, за да може всяка да постави на трона своя собствен претендент и да отстрани претендента на противната страна, но и всички се обединяват в обща омраза и в обща борба против „републиката“. В противоположност на тази роялистка конспирация Планината от своя страна се явява като защитница на „републиката“. Партията на реда изглежда постоянно заета с „реакцията“, която точно както в Прусия е насочена против печата, сдруженията и пр. и пак както в Прусия се проявява в брутална полицейска намеса на бюрокрацията, жандармерията и съда. „Планината“ от своя страна е също тъй непрестанно заета с отбиване на тези атаки и със защита на „вечните права на човека“, както повече или по-малко е правила това всяка тъй наречена народна партия през последните сто и петдесет години. Обаче при по-внимателно разглеждане на положението и на партиите изчезва тази измамна привидност, която прикрива *класовата борба* и своеобразната физиономия на този период.

Легитимисти и орлеанисти образуваха, както казахме, двете големи фракции на партията на реда. Но какво привързваше тези фракции към техните претенденти и какво ги разединяваше? Нима само лилията и трицветното знаме, династията на Бурбоните и династията на Орлеаните, различните нюанси на роялизма и изобщо

тяхното роялистко вероизповедание? При Бурбоните управляваше *едрата поземлена собственост* със своите попове и лакеи, при Орлеаните — финансовата аристокрация, едрата промишленост, едрата търговия, т. е. *капиталът* със своята свита от адвокати, професори и сладкодумни оратори. Легитимната монархия бе само политически израз на наследствената власт на земевладелците, така както Юлската монархия — само политически израз на узурпаторската власт на буржоазните парвенюта. Следователно това, което разделяше тези фракции, не бяха никакви тъй наречени принципи, а материалните условия на тяхното съществуване, два различни вида собственост — старата противоположност между града и селото, съперничеството между капитал и поземлена собственост. Че същевременно стари спомени, лична вражда, опасения и надежди, предразсъдъци и илюзии, симпатии и антипатии, убеждения, веруи и принципи ги свързваха с едната или другата династия — кой ще отрече това? Над различните форми на собственост, над социалните условия за съществуване се издига цяла надстройка от различни и своеобразни чувства, илюзии, начини на мислене и миросглед. Цялата класа твори и формира всичко това на почвата на своите материални условия и съответни обществени отношения. Отделният индивид, на когото тези чувства и възгледи се предават по традиция и в резултат на възпитанието, може да си въобразява, че те образуват действителните мотиви и изходната точка на неговата дейност. Ако орлеанистите, легитимистите и всяка фракция се стараяше да увери себе си и другите, че тях ги разделя привързаността към двете различни династии, то фактите впоследствие доказаха, че по-скоро противоположността на техните интереси правеше невъзможно сливането на двете династии. И както във всекидневния живот се прави разлика между това, което човек мисли и говори за себе си, и това, което той действително представлява и върши, така в историческите борби още повече трябва да се прави разлика между фразите и илюзиите на партиите и тяхната действителна природа, техните действителни интереси, между тяхната представа за себе си и тяхната реална същност. В републиката орлеанистите и легитимистите се оказаха едни до други, с еднакви претенции. Ако всяка страна, напук на другата, се стремеше към *реставрация* на своята *собствена* династия, това не значеше нищо друго, освен че всяка една от *двете големи фракции*, на които се дели *буржоазията* — поземлена собственост и финансов капитал, — се стараяше да реставрира своето собствено върховенство и подчиненото положение на другата. Ние говорим за две фракции на буржоазията, защото едрата поземлена собственост, въпреки своето кокетирание с феодализма и своята родова надмен-

ност, беше напълно обуржоазена под влиянието на съвременното обществено развитие. Така английските тори дълго време си въобразяваха, че са страстно привързани към кралската власт, църквата и прелестите на староанглийската конституция, докато часът на опасност изтръгна от тях признанието, че те са страстно привързани само към *поземлената рента*.

Обединените роялисти интригуваха едни против други в печата, в Емс, в Клермон⁶⁶, извън парламента. Зад кулисите те отново надяваха старите орлеанисти и легитимистки ливреи и възобновяваха своите старинни турнири. Но на публичната сцена, в своите държавнически действия като голяма парламентарна партия, те се ограничават по отношение на своите династии само с реверанси и отлагат реставрацията на монархията *in infinitum**. Те извършват своята истинска работа като *партия на реда*, т. е. под *социално*, а не под *политическо* знаме, като представители на буржоазния строй, а не като рицари на странствуващи принцеси, като буржоазна класа спрямо други класи, а не като роялисти спрямо републиканци. И като партия на реда те упражняват по-неограничена и по-твърда власт над другите обществени класи, отколкото когато и да било по-рано, през време на Реставрацията или при Юлската монархия; такава власт беше въобще възможна само във формата на парламентарна република, защото само при тази държавна форма можеха да се обединят двете големи фракции на френската буржоазия и с това да поставят на дневен ред господството на своята класа вместо господството на една привилегирована фракция на тази класа. Ако въпреки това те и като партия на реда оскъряват републиката и не крият своето отвращение от нея, това се обяснява не само с роялистките им спомени. Инстинктът им подсказваше, че републиката, макар и да увенчава тяхното политическо господство, същевременно подкопава неговата социална основа, тъй като сега те стоят лице с лице срещу потиснатите класи и трябва да се борят с тях непосредствено, без да могат да се скрият зад короната или да отвлекат вниманието на нацията със своите второстепенни борби помежду си и с кралската власт. Именно чувството на слабост ги заставяше да отстъпват пред чистите условия на тяхното собствено класово господство и да се стремят назад, към непълните, неразвити, но тъкмо затова по-безопасни форми на това господство. И, обратно, всеки път, когато обидените роялисти влизат в конфликт с враждебния им претендент, с Бонапарт, всеки път, когато те смятат, че тяхното парламентарно всемогъщество е застрашено от изпълнителната власт, т. е. когато

---

* — до безкрайност. *Ред.*

трябва да изтъкнат на преден план политическата правомерност на своето господство — те действуват като *републиканци*, а не като *роялисти*, като се почне от орлеаниста Тиер, който уверява Националното събрание, че въпросът за републиката най-малко ги разделя, и се свърши с легитимиста Берие, който на 2 декември 1851 г., препасал трицветния шарф, в ролята на трибун се обръща към народа, събран пред жметството на десети район, с реч от името на републиката. Наистина, ехото му отвърща подигравателно: *Henri VI! Henri VI!**

В противовес на коалираната буржоазия се беше образувала една коалиция от дребни буржоа и работници, тъй наречената *социалнодемократическа* партия. След юнските дни на 1848 г. дребната буржоазия разбра, че е изиграна, че нейните материални интереси са накърнени, а демократическите гаранции, които трябваше да ѝ осигурят възможност да защитава тези интереси, бяха поставени под въпрос от контрареволуцията. Затова тя се оближи с работниците. От друга страна, нейното парламентарно представителство, *Планината*, изместена на заден план при диктатурата на буржоазните републиканци, през втората половина на съществуването на Учредителното събрание отново спечели своята загубена популярност благодарение на борбата си срещу Бонапарт и роялистките министри. Планината сключи съюз със социалистическите водачи. През февруари 1849 г. примирението беше отпразнувано с банкети. Съюзниците съставиха обща програма, образуваша общи изборителни комитети и поставиха общи кандидати. Социалните искания на пролетариата бяха лишени от революционното им жило и получиха демократическа окраска, а демократическите искания на дребната буржоазия се отърсиха от чисто политическата си форма и получиха социалистическа окраска. Така възникна *социалнодемократическата партия*. Новата *Планина* — резултат от този компромис — включваше, ако не се смятат няколко фигуранти от работническата класа и няколко социалистически сектанти, същите елементи като старата Планина, само че в по-голям брой. Но с течение на времето тя се измени заедно с класата, която представляваше. Своеобразният характер на социалнодемократическата партия се изразява в това, че тя иска демократично-републикански институции не за да унищожи двете крайности — капитал и наемен труд, а за да отслаби тяхната противоположност и да я превърне в хармония. Каквито и мерки да се предлагат за постигането на тази цел, колкото и революционно да се украсява тя, съдържанието остава все едно и също: преустройство

* — *Хенри VI Хенри VI Ред.*

на обществото по демократичен път, но преустройство в рамките на дребната буржоазност. Не трябва обаче да изпадаме в ограничената представа, че дребната буржоазия по принцип искала да осъществи своите егоистични класови интереси. Напротив, тя вярва, че *специалните* условия на нейното освобождение са същевременно *снези общи условия*, в рамките на които само може да бъде спасено съвременното общество и да се премахне класовата борба. Не трябва също да се мисли, че всички представители на демокрацията са бакали или пък техни поклонници. По своето образование и по индивидуалното си положение те могат да бъдат далеч от тях, колкото небето от земята. Онова, което ги прави представители на дребния буржоа, е обстоятелството, че тяхната мисъл не е в състояние да премине границите, които не преминава и животът на дребните буржоа, и затова те теоретически стигат до същите задачи и решения, до които дребният буржоа практически бива доведен от материалните си интереси и от общественото си положение. Такова е въобще отношението на *политическите* и *литературните представители* на една класа към класата, която те представляват.

След казаното от само себе си се разбира, че когато Планината води против партията на реда непрекъсната борба за републиката и за тъй наречените права на човека, нито републиката, нито правата на човека са нейната крайна цел, както една армия, на която искат да отнемат оръжието, се съпротивява и влиза в бой не само за да запази своето оръжие.

Партията на реда започна да провокира Планината веднага щом бе открито Националното събрание. Сега буржоазията чувствуваше необходимостта да се справи с демократичната дребна буржоазия, както една година преди това беше разбрала необходимостта да ликвидира революционния пролетариат. Само че този път положението на противника беше друго. Силата на пролетарската партия беше на улицата, а силата на дребната буржоазия — в самото Национално събрание. Трябваше следователно тя да бъде примамена извън Националното събрание, на улицата, и да бъде заставена сама да сломи парламентарната си сила, преди още времето и обстоятелствата да са укрепили тази сила. Планината се хвърли стремглаво в клопката.

Като примамка послужи бомбардировката на Рим от френските войски. Тази бомбардировка наруши чл. V от конституцията⁶⁷, забраняващ на Френската република да употребява своите военни сили срещу свободата на друг народ. Освен това и чл. 54 забранява на изпълнителната власт да обявява война без съгласието на Националното събрание, а Учредителното събрание с ре-

шение от 8 май беше осъдило римската експедиция. Въз основа на това Ледрю-Ролен представи на 11 юни 1849 г. обвинителен акт против Бонапарт и неговите министри. Раздразнен от остротите на Тиер, той стигна дотам, да заплаши, че ще защитава конституцията с всички средства, дори с оръжие в ръка. Планината се вдигна като един човек и повтори този призив към оръжие. На 12 юни Националното събрание отхвърли обвинителния акт и Планината напусна парламента. Събитията от 13 юни са известни: прокламацията на една част от Планината, която обяви Бонапарт и неговите министри „вън от конституцията“; улична демонстрация на демократичните национални гвардейци, които се явиха без оръжие и се разбягаха при срещата с войските на Шангарние и т. н. и т. н. Част от Планината избяга в чужбина, друга част бе предадена на Върховния съд в Бурж, а остатъкът бе поставен по силата на парламентарен регламент под дребнавия школки надзор на председателя на Националното събрание. Париж бе отново обявен в обсадно положение и демократическата част на парижката национална гвардия бе разпусната. Така бе унищожено влиянието на Планината в парламента и силата на дребната буржоазия в Париж.

Лион, където събитията от 13 юни бяха сигнал за кърваво въстание на работниците, бе обявен заедно с петте съседни департамента също в обсадно положение, което продължава и до този момент.

Мнозинството на Планината измени на своя авангард, като отказа да подпише прокламацията му. Печатът също дезертира; само два ежедневника се осмелиха да публикуват това пронунциаменто. Дребните буржоа измениха на своите представители: националните гвардейци не се явиха или пък се появяваха, за да попречат на строежа на барикади. Представителите измамиха дребните буржоа: мнимите съюзници от армията не се показваха никъде. Най-последно, вместо да почерпи сили от пролетариата, демократичната партия го зарази със собствената си слабост и както обикновено става при всички демократически подвизи, водачите имаха удовлетворението да обвинят своя „народ“ в измяна, а народът имаше удовлетворението да обвини водачите си в измама.

Рядко някоя акция е бивала оповестявана с по-голям шум от предстоящия поход на Планината; рядко едно събитие е бивало разтръбявано с такава увереност и толкова преждевременно, както неизбежната победа на демокрацията. Няма съмнение, че демократите вярват на тръбите, под чиито звуци рухнаха стените на Йерихон. И всеки път, когато стоят срещу стените на деспотизма, те се стараят да повторят това чудо. Ако Планината искаше да победи в

парламента, тя не биваше да зове към оръжие. Ако ли пък зовеше в парламента към оръжие, тя не биваше да се държи на улицата по парламентарному. Ако тя сериозно мислеше за мирна демонстрация, глупаво беше да не предвиди, че тази демонстрация ще бъде посрещната по военному. Ако тя мислеше за действителна борба, странно беше да слага оръжието, с което трябваше да се води тази борба. Но революционните заплахи на дребните буржоа и на техните демократически представители са само опити за сплашване на противника. И ако те попадат в задънена улица, ако те толкова са се компрометирали, че са принудени да изпълнят своите заплахи, те вършат това двусмислено, като отбягват най-вече средствата, водещи към целта, и търсят поводи за поражение. Оглушителната увертюра, възвестяваща борбата, се превръща в малодушно мърморене, щом работата стигне до започване на тази борба; актьорите престават да се вземат един друг сериозно и действието спада и замира като напълнен с въздух мехур, прободен с игла.

Никоя партия не преувеличава толкова много своите средства, никоя партия не се самоизмамва така лекомислено относно положението, както демократическата партия. Ако част от армията гласуваше за нея, то Планината се убеждаваше, че армията ще се бунтува в нейна полза. Но по какъв повод? По един повод, който от гледището на армията имаше само един смисъл, а именно, че революционерите са застанали на страната на римските войници против френските. От друга страна, спомените за юнските дни на 1848 г. бяха още много пресни, за да не изпитва пролетариатът дълбоко отвращение към националната гвардия, а водачите на тайните общества да не са проникнати от силно недоверие към демократическите водачи. За да се изгладят тези противоречия, беше необходима общност на сериозните интереси, намиращи се в опасност. Нарушаването на някакъв отвлечен член на конституцията не можеше да пробуди подобен интерес. Нима конституцията според уверението на самите демократи не беше вече нарушавана много пъти? Нима най-популярните вестници не я бяха заклеили като жалка творба на контрареволуционерите? Но демократът — поради това, че представлява дребната буржоазия, т. е. една *преходна класа*, в която взаимно се притъпяват интересите на две класи — си въобразява, че той изобщо стои над класовата противоположност. Демократите са съгласни, че против тях стои една привилегирована класа, но те заедно с всички останали слоеве на нацията образували *народа*. Онова, което те застъпват, било *правото на народа*; онова, което ги интересува, било *интересът на народа*. Затова при предстояща борба не им било нужно да изследват интересите и положението на различните класи. Не им било нужно много строго да претеглят своите

собствени оредства. Достатъчно било само да дадат знак — и *народът* щял да се хвърли с всички свои неизчерпаеми средства върху *потисниците*. Но ако на дело се окаже, че техните интереси не възбуждат интерес и че тяхната сила е безсилна, то виновни за това са или вредните софисти, които разцепват *единния народ* на различни враждебни лагери, или армията, която била много озверена и много заслепена, за да вижда в чистите цели на демокрацията своето собствено благо, или всичко пропаднало поради някаква подробност в изпълнението, или пък някаква непредвидена случайност довела този път до неуспех. Във всеки случай демократът излиза и от най-позорното поражение толкова неопетнен, колкото и невинен е влязъл в него; излиза с укрепналото убеждение, че той трябва да победи, че не той сам и неговата партия трябва да изоставят старото становище, а, напротив, че обстоятелствата трябва да дораснат до него.

Затова не трябва да мислим, че оредялата, сломена и унижена с новия парламентарен регламент Планина е много нещастна. Ако 13 юни отстриани нейните вождове, то, от друга страна, същият този ден освободи място за по-второстепенни „таланти“, които се ласкаеха от това ново положение. Ако повече не можеше да има съмнение в тяхното безсилие в парламента, то те имаха сега правото да ограничат своята дейност в избухвания от нравствено негодувание и в шумна декламация. Ако партията на реда даваше вид, че вижда в тях като последни официални представители на революцията възплъщение на всички ужаси на анархията, то те можеха да бъдат на дело още по-банални и по-умерени. А за поражението от 13 юни те се утешаваха със следното дълбокомислено възклицание: „Само да посмеят да посегнат на всеобщото избирателно право, само да посмеят! Ще им покажем тогава кои сме! Nous verrons!“

Що се отнася до избягалите в чужбина монтяри, достатъчно е тук да отбележим, че Ледрю-Ролен, който за някакви две седмици бе успял да погуби безвъзвратно мощната партия, начело на която стоеше, се почувствува след това призван да образува френско правителство *in partibus***; че неговата фигура в далечината, откъсната от арената на борбата, сякаш растеше толкова повече, колкото повече спадеше нивото на революцията и колкото по-лилипутски размери придобиваха официалните величия на официална Франция; че той можеше да фигурира като републикански претендент на изборите в 1852 г.; че периодически разпрашаше до власите и другите народи циркуляри, в които заплашваше континенталните деспоти

* — Ще видим! *Ред.*

** — чисто номинално, в чужбина. *Ред.*

със своите подвизи и с подвизите на своите съюзници. Нима Прудон не беше напълно прав, когато се обърна към тия господа с думите: „Vous n'êtes que des blagueurs!“*

На 13 юни партията на реда не само сломи Планината, но и проведе *подчиняването на конституцията на решенията на мнозинството в Националното събрание*. Ето как тя разбираше републиката: в републиката буржоазията господства в парламентарни форми, без да е ограничена — както при монархията — нито от правото на вето на изпълнителната власт, нито от правото на последната да разтуря парламента. Такава е *парламентарната република* по определението на Тиер. Но ако на 13 юни буржоазията си осигури неограничена власт в парламента, не нанесе ли тя с изхвърлянето от него на най-популярните депутати съкрушителен удар на самия парламент, отслабяйки го по отношение на изпълнителната власт и на народа? Предавайки без всякакви церемонии на съд голям брой депутати, тя унищожи своята собствена парламентарна неприкосновеност. Унизителният регламент, на който тя подложи депутатите от Планината, издигаше президента на републиката толкова по-високо, колкото повече принижаваше отделния представител на народа. Заклеймявайки въстанието в защита на конституцията като анархистическо дело, целеше събарянето на обществото, тя сама се лиши от възможността да призове към въстание, в случай че изпълнителната власт наруши конституцията. И пронията на историята пожела генерал Удино, който по заповед на Бонапарт бомбардира Рим и с това даде непосредствен повод за конституционния бунт на 13 юни, същият този Удино да бъде на 2 декември 1851 г. с горещи молби, но напразно предлаган на народа от партията на реда като защитник на конституцията против Бонапарт. Друг герой от 13 юни, *Виейра*, който получи похвала от трибуната на Националното събрание за безчинствата, извършени от него в редакциите на демократичните вестници начело на шайка от национални гвардейци из средата на финансовата аристокрация — същият този Виейра беше посветен в заговора на Бонапарт и значително допринесе да се отреже на Националното събрание в предсмъртния му час всякаква подкрепа от страна на националната гвардия.

13 юни имаше и друг смисъл. Планината упорито искаше Бонапарт да бъде даден под съд. Следователно нейното поражение беше непосредствена победа на Бонапарт, негов личен триумф над демократическите му врагове. Партията на реда извоюва победата — на Бонапарт оставаше само да я впише на своя сметка. И той направи това. На 14 юни по стените на Париж се появи една прокламация,

* — „Вие сте дърдорковци и нищо повече!“ *Ред.*

в която президентът, сякаш без да има нещо общо с всичко това, неохотно, единствено под натиска на събитията, излиза от своето манастирско уединение, с тон на непризната добродетел се оплаква от клеветите на своите противници и давайки вид, че отъждествява оwoята персoна с делото на реда, всъщност отъждествява делото на реда със своята персoна. При това, макар че Националното събрание одобри със задна дата римската експедиция, инициативата за това беше на Бонапарт. След като възстанови властта на първосвещеник Самуил във Ватикана, Бонапарт можеше да се надява да влезе като цар Давид в Тюлери.⁶⁸ Той беше спечелил поповете на своя страна.

Бунтът на 13 юни се ограничи, както видяхме, в мирна улична демонстрация. Следователно никакви военни лаври не можеха да се спечелят в борба срещу него. Все пак в това бедно откъм герои и събития време партията на реда превърна това безкръвно сражение във втори Аустерлиц. От трибуната и в печата превъзнасяха армията като сила на реда в противоположност на народните маси, представляващи безсилието на анархията, а Шангарние възхваляваха като „опора на обществото“ — мистификация, в която той сам в края на краищата повярва. Но междуременно войсковите части, които изглеждаха подозрителни, бяха тайно изтеглени от Париж; полковете, които при изборите проявиха най-силни демократични симпатии, бяха заточени от Франция в Алжир; размирните глави измежду войниците бяха изпратени в дисциплинарни роти; и, най-после, печатът бе систематично изолиран от казармата, а казармата — от гражданското общество.

Ние стигнахме сега до решителната повратна точка в историята на френската национална гвардия. В 1830 г. националната гвардия реши съдбата на Реставрацията. При Луи-Филип всеки бунт свършваше с неуспех, ако националната гвардия стоеше на страната на войската. Когато през февруарските дни на 1848 г. тя зае пасивна позиция спрямо въстанието и двусмислена позиция спрямо Луи-Филип, той се сметна за загубен и действително беше загубен. Така се вкорени убеждението, че революцията не може да победи без националната гвардия, а армията не може да победи, ако националната гвардия е *против* нея. Такова беше суеверното убеждение на армията за всемогъществото на гражданското население. Юнските дни на 1848 г., когато цялата национална гвардия заедно с линейните войски потуши въстанието, затвърдиха това суеверие. След като Бонапарт стана президент, значението на националната гвардия се намали до известна степен вследствие противоконституционното обединяване на нейното командване с командването на първа армейска дивизия в лицето на Шангарние.

Както командването на националната гвардия стана в този случай нещо като атрибут на военния главнокомандуващ, така и тя самата стана само придатък към линейните войски. На 13 юни тя бе най-после сломена — не само поради това, че от този ден започнаха постепенно да я разпускат на части в цяла Франция, докато от нея останаха само отломки. Демонстрацията на 13 юни беше преди всичко демонстрация на демократичната част на националната гвардия. Наистина, тя противопостави на войската не своето оръжие, а само своята униформа; но тъкмо в тази униформа се криеше талисманът. Армията се убеди, че тази униформа е същият вълнен парцал като всяка униформа. Обаянието изчезна. През юнските дни на 1848 г. буржоазия и дребна буржоазия в лицето на националната гвардия се обединиха с армията срещу пролетариата. На 13 юни 1849 г. буржоазията разгони дребнобуржоазната национална гвардия с помощта на армията, на 2 декември 1851 г. буржоазната национална гвардия вече не съществуваше и Бонапарт само констатира свършения факт, когато впоследствие подписа декрета за нейното разтуряне. Така буржоазията сама сломи своето последно оръжие против армията, но тя трябваше да го сломи от момента, в който дребната буржоазия престана да стои зад гърба ѝ като васал, а се яви пред нея като бунтовник. Въобще буржоазията беше принудена да разруши със собствените си ръце всички свои средства за отбрана срещу самодържавието, щом тя самата стана самодържавна.

В това време партията на реда празнуваше завземането отново на властта — която в 1848 г. изглеждаше загубена само за да бъде в 1849 г. отново възстановена без всякакви ограничения — с хули срещу републиката и конституцията, с проклетия по адрес на всички бъдещи, настоящи и минали революции, включително и тая, която извършиха нейните собствени водачи, и, най-после, с издаване на закони, които сковаваха печата, унищожаваша свободата на сдруженията и санкционираха обсадното положение като нормална институция. След това Националното събрание прекъсна заседанията си от средата на август до средата на октомври, като назначи една постоянна комисия за времето на своята ваканция. През тази ваканция легитимистите интригуваха с Емс, орлеанистите — с Клермонт, Бонапарт — с устроени по царски маниер обиколки, а департаментските съвети — в съвещания върху ревизирането на конституцията — факти, които неизменно се повтарят през време на периодическите ваканции на Националното събрание и които аз ще разгледам по-подробно само когато те се превърнат в събития. Тук трябва само да отбележа, че Националното събрание постъпваше неполитично, като изчезваше за дълго време от сцената и оставяше да

се вижда начело на републиката само една, макар и жалка фигура — фигурата на Луи Бонапарт, докато партията на реда скандализираше публиката с разпадането си на своите роялистки съставни части с противоречиви реставраторски възжеления. Всеки път, когато през тези ваканции стихваше оглушителният шум на *парламента* и неговото тяло се разтваряше в нацията, ставаше очевидно, че на тази република липсваше само едно, за да се яви в своя истински вид — да направи *парламентарните* ваканции непрекъснати и да замени *своя* девиз: *Liberté, égalité, fraternité**, с недвусмислените думи: *Infanterie, Cavalerie, Artillerie!***

---

* — Свобода, равенство, братство. *Ред.*

** — Пехота, Кавалерия, Артилерия! *Ред.*

IV

Към средата на октомври 1849 г. Националното събрание възобнови своите заседания. На 1 ноември Бонапарт го изненада с послание за оставката на правителството Баро—Фалу и за образуването на ново правителство. Никой лакей не е бил изгонван от служба така безцеремонно, както Бонапарт изгони своите министри. Ритниците, които бяха предназначени за Националното събрание, засега получиха Баро и компания.

Правителството Баро беше съставено, както видяхме, от легитимисти и орлеанисти. То беше правителство на партията на реда. Бонапарт се нуждаеше от него, за да разтури републиканското Учредително събрание, да осъществи експедицията срещу Рим и да сломи силата на демократическата партия. Той привидно се беше спотаил зад това правителство, беше отстъпил правителствената власт на партията на реда, слагайки си скромната маска, която в Париж при Луи-Филип носеха отговорните издатели на вестниците—типичната маска на *homme de paille**. Сега той хвърли тази маска, която не беше вече от лек воал, даващ му възможност да скрива своята физиономия, а от желязо, пречещо му да покаже собствено си лице. Той беше повикал на власт правителството Баро, за да може от името на партията на реда да разтури републиканското Национално събрание; той му поднесе оставката, за да обяви собственото си име за независимо от Националното събрание на тази партия на реда.

За тази оставка не липсваха благовидни предлози. Правителството на Баро пренебрегваше дори правилата на приличие, залгъл

* — подставено лице. *Ред.*

жителни към президента на републиката като власт, съществуваща наред с Националното събрание. През времето, когато Националното събрание беше във ваканция, Бонапарт публикува писмо до Едгар Ней, в което привидно осъждаше нелибералната постъпка на палата*, както в противовес на Учредителното събрание беше публикувал писмо, в което възхваляваше Удино за нападението срещу Римската република. Когато Националното събрание утвърди кредитите за римската експедиция, Виктор Юго, воден от мним либерализъм, повдигна въпрос за това писмо. Партията на реда заглуши с презрително недоверчиви възгласи всякаква мисъл, че хрумванията на Бонапарт биха могли да имат някакво политическо значение. Никой от министрите не вдигна ръкавицата, хвърлена на Бонапарт. При друг случай Баро със свойствения си празен патос произнесе от трибуната думи на възмущение от „гнусните интриги“, които според него ставали в най-близкото обкръжение на президента. Най-после, правителството решително отказа да внесе в Събраниято предложение за увеличаване цивилната листа на президента, докато през същото време то издейства от Националното събрание вдвоншка пенсия за херцогиня Орлеанска. А в лицето на Бонапарт претендентът за императорска корона така тясно се е сраснал с разорилия се авантюрист, че великата идея за неговото призвание да възстанови империята винаги се допълваше от друга велика идея — за призванието на френския народ да плаща неговите дългове.

Правителството на Баро—Фалу беше първото и последно *парламентарно правителство*, създадено от Бонапарт. Затова неговата оставка представлява решителна повратна точка. С него партията на реда безвъзвратно загуби една необходима опора за запазването на парламентарния режим — ръководството на изпълнителната власт. А ясно е, че в страна като Франция, където изпълнителната власт разполага с една армия от повече от половин милион чиновници, т. е. държи постоянно в най-безусловна зависимост от себе си грамадна маса от интереси и съществувания, където държавата уплита, контролира, направлява, надзирава и попечителствува гражданското общество, като се почне от неговите най-големи и се стигне до неговите най-незначителни жизнени прояви, от неговите най-общи форми на съществуване до частното съществуване на отделните индивиди, където този паразитен организъм вследствие на извънредно голямата централизация придобива вездесъщие, всезнание, повишена еластичност и подвижност, на които отговарят само безпомощната несамостоятелност, разкъсаността и безформеността на действителния обществен организъм — ясно е, че в такава страна

---

* — Пий IX. *Ред.*

Националното събрание заедно с правото да раздава министерските места губи и всяко действително влияние, ако то същевременно не опрости държавното управление, не намали, доколкото е възможно, чиновническата армия и в края на краищата не позволи на гражданското общество и на общественото мнение да си създадат свои собствени органи, независими от правителствената власт. Но *материалният интерес* на френската буржоазия е най-тясно преплетен със запазването на тази обширна, широко разклонена държавна машина. Тук тя настанява своето излишно население и под форма на заплати допълва онова, което не може да прибере под форма на печалби, лихви, ренти и хонорари. От друга страна, нейният *политически интерес* всекидневно я принуждава все повече да засилва репресивните, т. е. да увеличава средствата и личния състав на държавната власт и в същото време да води непрестанна борба против общественото мнение и от недоверие да осакатява и парализира самостоятелните органи на общественото движение, ако не е успяла напълно да ги ампутира. По такъв начин класовото положение на френската буржоазия я е заставяло, от една страна, да унищожава условията за съществуване на всяка, следователно и на своята собствена парламентарна власт, а, от друга страна, да направи непреодолима враждебната ѝ изпълнителна власт.

Новото правителство се наричаше правителство на д'Опул. Това съвсем не значи, че генерал д'Опул беше получил поста министър-председател. Заедно с оставката на Баро Бонапарт премахна и този пост, който фактически обричаше президента на републиката на узаконено нищожната роля на конституционен крал, но конституционен крал без трон и корона, без скипър и меч, без привилегията на неприкосновеността, без неподлежащо на давност право да притежава най-висшия държавен сан и, което беше най-фаталното, без цивилна листа. В правителството на д'Опул имаше само един човек с парламентарна репутация — лихварят *Фулд*, един от най-опорочените членове на финансовата аристокрация. На него се падна финансовото министерство. Ако хвърлим поглед върху курсовите бюлетени на парижката борса, ще видим, че от 1 ноември 1849 г. френските ценни книжа се качват и спадат заедно с качването и спадането на бонапартистките акции. Намерил по този начин съюзник в борсата, Бонапарт същевременно овладя и полицията, като назначи Карлие за полицейски префект на Париж.

Обаче последиците от смяната на правителството можеха да проличат само в хода на по-нататъшното развитие. На първо време Бонапарт направи само една крачка напред, за да бъде още по-очевидно изтласкан назад. Неговото грубо послание бе последвано от най-сервилно изявление на верноподаничеството към Националното

събрание. Всеки път, когато министрите се осмеляваха да предприемат плахия опит да внесат като законопроект неговите лични прищевки, личеше, че те сами неохотно, само по силата на своето положение, изпълняват комичните поръчения, в чиято безуспешност бяха предварително убедени. Всеки път, когато зад гърба на министрите Бонапарт издърдорваше намеренията си и играеше със своите „idées napoléoniennes“⁶⁹, собствените му министри се отричаха от него от трибуната на Националното събрание. Изглеждаше, че неговите узурпаторски възжеления се изказваха само за да не замлъква злорадният смях на противниците му. Той се държеше като непризнат гений, когото целият свят смята за простак. Никога той не е бивал тъй много презиран, както през този период. Никога буржоазията не е господствувала по-безусловно; никога тя не е изкарвала на показ с по-голямо самохвалство знаците на своето господство.

Нямам за задача да изложа тук историята на нейната законодателна дейност, която в този период се изчерпва с два закона: със закона за възстановяване на данъка върху виното и закона за образованието, забраняващ неверието. Затруднявайки французите да пият вино, буржоазията още по-щедро им наливаше от водата на праведния живот. Докато със закона за данъка върху виното буржоазията обявяваше старата, омразна данъчна система за неприкосновена, със закона за образованието тя се стремеше да запази старото умствено състояние на масите, което им позволяваше да търпят тази данъчна система. На пръв поглед е чудно, че орлеанистите, либералните буржоа — тези стари апостоли на волтерианството и на еkleктичната философия — поверяват на своите закоренели врагове, езуитите, духовното ръководство на французите. Всъщност и орлеанисти, и легитимисти при всичките им различия по въпроса за претендента за короната разбираха, че тяхното съвместно господство повеляваше да се съединят потисническите средства на две епохи, че поробителните средства на Юлската монархия трябва да бъдат дат допълнени и засилени с поробителните средства на Реставрацията.

Селяните, измамани във всичките си надежди, повече от когато и да било страдащи от ниските цени на житото, от растящите данъци и ипотечни дългове, започнаха да се вълнуват в департаментите. Отговориха им с хайка срещу учителите, като ги подчиниха на духовенството, с хайка срещу кметовете, като ги подчиниха на полицейските префекти, и, най-после, с една шпионска система, на която подчиниха всички. В Париж и в големите градове самата реакция носи отпечатъка на своята епоха и по-скоро се държи предизвикателно, отколкото да усмирява. В селата тя става вулгарна, подла, дребнава, досадно придирчива, жестока, с една дума — жандарм. Ясно е ло

каква степен трите години режим на жандарма, благословен от режима на попа, трябваше да деморализират незрелите маси.

С колкото и страст и декламация партията на реда да нападаше от трибуната на Националното събрание малцинството, нейното слово оставаше едносрично, както словото на християнина, чиито думи трябва да бъдат: да, да, не, не! Едносрично и от трибуната, и в печата; блудкаво като гатанка, чието решение е предварително известно. Касае ли се за правото да се подават петиции или за данък върху виното, за свобода на печата или за свобода на търговията, за клубове или за статута на общините, за гарантиране свободата на личността или за определяне на държавния бюджет — винаги се повтаря един и същ лозунг, темата винаги остава една и съща, присъдата винаги е готова и неизменно гласи: „Социализъм“! За социализъм се обявява дори буржоазният либерализъм, за социализъм — буржоазното просвещение, за социализъм — буржоазната финансова реформа. Социализъм беше да се строи железопътна линия там, където вече имаше канал, социализъм беше да се защищаваш с тояга, когато те нападат със сабя.

Това не беше само гола фраза, не беше мода, партийна тактика. Буржоазията правилно разбираше, че всички оръжия, които тя беше изковала против феодализма, се обръщаха срещу самата нея, че всички средства за образование, които тя беше създала, въставаха против собствената ѝ цивилизация, че всички божества, които беше създала, се отрекоха от нея. Тя разбираше, че всички тъй наречени граждански свободи и органи на прогреса посягаха върху нейното *класово господство* и заплашваха както неговата социална основа, така и политическата му върхушка, следователно бяха станали „социалистически“. В тази заплаха и в това посегателство тя с право виждаше тайната на социализма, чийто смисъл и тенденция тя оценяваше по-правилно, отколкото оценява сам себе си тъй нареченият социализъм, който поради това не може да разбере защо буржоазията упорито се отвърща от него, колкото и сантиментално той да оплаква страданията на човечеството или по християнски да проповядва хилядолетното царство и всеобщата братска любов, или хуманистично да дърдори за ум, образование, свобода, или доктринерски да измисля някаква система на примирение и благополучие на всички класи. Но буржоазията не разбира едно — че разсъждавайки последователно, нейният *собствен парламентарен режим*, нейното *политическо господство* въобще трябваше също да бъде осъдено от всички като нещо *социалистическо*. Докато господството на буржоазията не беше напълно организирано, не беше придобило своя чист политически израз, не можеше да се

прояви в чист вид и антагонизмът между другите класи и буржоазията, а там, където се проявяваше, не можеше да вземе оная опасна форма, която превръща всяка борба срещу държавната власт в борба срещу капитала. Ако във всяка проява на обществения живот буржоазията виждаше опасност за „спокойствието“, как можеше тя да иска да запази начело на обществото *режима на безпокойствието*, своя собствен режим, *парламентарния режим*, който според израза на един от нейните оратори, живее в борбата и чрез борбата? Как може парламентарният режим, който живее от дискусии, да забрани дискусиите? Всеки интерес, всяко обществено мероприятие се превръща тук в обща идея и се обсъжда като идея — как може при такива условия някакъв интерес, някакво мероприятие да се поставя над мисленето и да се натрапва като верую? Ораторската борба на трибуната предизвиква борба на вестникарските драскачи, дискуссионният клуб в парламента по необходимост се допълва от дискуссионните клубове в салоните и в кръчмите; депутатите, които постоянно апелират към народното мнение, дават с това право на народното мнение да изказва своето истинско мнение в петиции. Парламентарният режим предоставя всичко на решението на мнозинството — как може тогава огромното мнозинство извън парламента да не иска също да взема решения? Ако вие на върха на държавата свирите на цигулка, защо се чудите, че стоящите долу танцуват?

И така, осъждайки като „социализъм“ онова, което по-рано превъзнасяше като „либерализъм“, буржоазията признава, че нейните собствени интереси ѝ повеляват да се спаси от опасността на *самоуправлението*; че за да възстанови спокойствието в страната, трябва преди всичко да бъде успокоен нейният буржоазен парламент; че за да се запази ненакърнена нейната социална власт, трябва да бъде сломена нейната политическа власт; че отделните буржоа могат да продължават да експлоатират другите класи и невъзмутимо да се радват на собственост, семейство, религия и ред само при условие че буржоазията като класа наред с другите класи е осъдена на еднакво политическо нищожество; че за спасението на нейната кесия трябва да ѝ бъде снета короната, а мечът, предназначен да я пази, трябва да бъде окачен над собствената ѝ глава като дамъклев меч.

В областта на общите интереси на буржоазията Националното събрание се оказа толкова неделовито, че например преговорите за строеж на железопътната линия Париж—Авиньон, които започнаха през зимата на 1850 г., все още не бяха свършени до 2 декември 1851 г. Там, където Събранието не потискаше, където не действуваше реакционно, то страдаше от неизлечимо безплодие.

Докато правителството на Бонапарт отчасти вземаше инициативата за закони в духа на партията на реда, отчасти засилваше тяхната суровост при изпълнението и прилагането им, Бонапарт от своя страна се стремеше да печели популярност с детинско-глупави проекти, като подчертаваше своята враждебност към Националното събрание и намекваше за някаква тайнствена подкрепа, на която засега само обстоятелствата пречели да разкрие за френския народ своите скрити съкровища. Такова е предложението да се повиши заплатата на подофицерите с четири су на ден. Такова е и предложението да се създаде една „кредитна банка на честта“ за работниците. Парични подаръци и парични заеми — ето каква беше перспективата, с която той се надяваше да примами масите. Да подарява и да взема назаем — в това се състои цялото финансово изкуство на луппенпролетариата, на знатния и на простия. В това се състоят и пружините, които Бонапарт умееше да пуца в движение. Никога един претендент не е спекулирал по-глупаво с глупостта на тълпата.

Националното събрание неведнаж изпаднаше в ярост от тези очевидни опити на Бонапарт да спечели популярност за негова сметка при увеличаващата се опасност, че този авантюрист, тласкан от дълговете и несдържан от никаква придобита репутация, ще се реши на някаква отчаяна постъпка. Разногласията между партията на реда и президента бяха взели застрашителен характер, когато едно неочаквано събитие го застави да се хвърли отново разкаян в нейните обятия. Касае се за *допълнителните избори на 10 март 1850 г.* Тези избори се проведоха, за да се заемат местата на депутатите, които след 13 юни бяха хвърлени в затвора или в изгнание. Париж избра само кандидатите на социалдемократическата партия. Нещо повече: той даде най-голям брой гласове за участника в юнското въстание от 1848 г. Дефлот. Така съединената с пролетариата парижка дребна буржоазия си откъсти за поражението от 13 юни 1849 г. Изглежда, че в момента на опасност тя беше изчезнала от бойното поле, само за да се появи отново на него при благоприятни обстоятелства с по-значителни бойни сили и с по-смел боев лозунг. Едно обстоятелство изглежда засилваше още повече опасността от тази изборна победа: армията в Париж беше гласувала за юнския въстаник, против министъра на Бонапарт Лапт, а в департаментите — главно за монтанярите, които и тук, макар и не с такъв решителен превес, както в Париж, одържаха връх над противниците си.

Бонапарт внезапно се видя отново лице с лице срещу революцията. Както на 29 януари 1849 г., както на 13 юни 1849 г., така и на 10 март 1850 г. той се скри зад партията на реда. Той се смири,

малодушно молеше за прошка, изказваше готовност да състави всякакво правителство по заповед на парламентарното мнозинство, нещо повече: той молеше орлеанистките и легитимистките главата-ри — тиеровци, бериевци, бролиевци, молевци, накратко, тъй наречените бургграфове⁷⁰ — да поемат самолично държавното кормило. Партията на реда не съумя да използва този неповторим момент. Вместо да завладее смело предложената власт, тя дори не застави Бонапарт да възстанови разтуреното от него на 1 ноември правителство; тя се задоволи да го унижи с прошката си и да вкара г. Барош в правителството на д'Опул. Този Барош като прокурор на Върховния съд в Бурж беше беснял на времето срещу революционерите от 15 май, след това срещу демократите от 13 юни, и в двата случая обвинявайки ги в покушение срещу Националното събрание. Никой от министрите на Бонапарт не направи впоследствие повече от Барош за унижаването на Националното събрание, а след 2 декември 1851 г. ние отново го виждаме на високопоставената и скъпо платена длъжност вицепрезидент на сената. Той плюеше в сурпата на революционерите, за да може Бонапарт да я изяде.

Социалнодемократическата партия от своя страна изглежда, че търсеше само поводи, за да постави отново под съмнение собствената си победа и да отслаби нейното значение. Видал, един от новоизбраните парижки депутати, беше едновременно избран и в Страсбург. Склониха го да се откаже от парижкия мандат в полза на страсбургския. И така, вместо да даде на своята победа в изборите окончателен характер и с това да принуди партията на реда към незабавна борба в парламента, вместо да принуди противника към борба в един момент на народен ентузиазъм и благоприятно настроение в армията — демократичната партия измори Париж през март и април с нова изборна агитация; тя допусна възбудените народни страсти да изстинат в тази повторна временна игра на гласовете, да се насити революционната енергия с конституционни успехи, да се пропилее тя в дребни интриги, празни декламации и привидни движения, даде на буржоазията време да се опомни и да вземе своите мерки и в края на краищата отслаби значението на мартенските избори с един сантиментален коментар на допълнителните априлски избори — избирането на Евгений Сю. С една дума, тя направи с 10 март априлска лъжа.

Парламентарното мнозинство разбра слабостта на своя противник. Седемнадесетте бургграфове на партията на реда — защото Бонапарт беше предоставил на нея ръководството и отговорността за атаката — изработиха нов избирателен закон, за докладчик на който бе определен г. Фуше, който си измоли тази чест. На 8 май Фуше внесе закона, който премахваше всеобщото избирател-

но право и искаше от избирателите да са живели три години на мястото на избора, като установяването на този срок за работниците беше поставено в зависимост от свидетелството на техните работодатели.

Демократите, които толкова революционно се вълнуваха и кипяха през време на конституционната избирателна борба, сега, когато трябваше с оръжие в ръка да докажат сериозното значение на своята избирателна победа, също тъй конституционно проповядваха ред, величаво спокойствие (*calme majestueux*), законен начин на действие, т. е. сляпо подчиняване на волята на контрареволуцията, която се наричаше закон. През време на дебатите Планината се стараеше да засрами партията на реда, противопоставяйки на нейната революционна страст безстрастието на честния филистер, който остава върху почвата на закона, и смазвайки я със страшния упрек, че действа по революционен начин. Дори новоизбраните депутати се стараеха да покажат с прилично и разумно поведение колко несправедливо е било да ги ругаят като анархисти и да тълкуват тяхното избиране като победа на революцията. На 31 май новият избирателен закон бе приет. Планината се задоволи с това, да пъкне в джоба на президента един протест. Избирателният закон бе последван от нов закон за печата, който окончателно унищожи революционния печат⁷¹. Той бе заслужил тази съдба. След този потоп като най-предни постове на революцията останаха двата буржоазни органа: „National“ и „Presse“⁷².

Видяхме как демократическите водачи през март и април направиха всичко, за да увлекат парижкия народ в мнима борба, и как след 8 май те направиха всичко, за да го въздържат от действителна борба. При това не трябва да забравяме, че 1850 година беше година на рядък промишлен и търговски разцвет, така че парижкият пролетариат имаше достатъчно работа. Но избирателният закон от 31 май 1850 г. отстрани пролетариата от всякакво участие в политическата власт, изолира го дори от арената на борбата. Той върна работниците към положението на парии, което те заемаха преди февруарската революция. Като се оставиха при такова събитие да бъдат водени от демократическите водачи, забравяйки революционните интереси на своята класа заради минутно благополучие, работниците се отказаха от честта да бъдат завоевателна сила, подчиниха се на своята съдба, показаха, че юнското поражение от 1848 г. ги е направило небеспособни за дълги години и че историческият процес в най-близко време трябва да се извърши пак през техните главни. Що се отнася до дребнобуржоазната демокрация, която на 13 юни решише: „Само да посмеят да посегнат на всеобщото избирателно право, само да посмеят!“, сега тя се утешаваше с това, че ударът,

нанесен и от контрареволуционерите, въобще не бил удар, а законът от 31 май — въобще не бил закон. На втория неделен ден на май 1852 г. всеки французин ще се яви пред избирателната урна с избирателна бюлетина в едната ръка и с меч в другата. С това пророчество тя сама се утешаваше. И накрая армията — тя беше наказана от своите началници за мартенските и априлските избори в 1850 г. така, както за изборите от 28 май 1849 г. Но този път тя решително си каза: „Трети път революцията няма да ни измами!“

Законът от 31 май 1850 г. беше соупр d'état на буржоазията. Всички нейни досегашни победи над революцията имаха само временен характер. Те ставаха съмнителни, щом съществуващото в даден момент Национално събрание слизаше от сцената. Те зависеха от случайностите на нови общи избори, а историята на изборите след 1848 г. неопровержимо доказва, че моралната власт на буржоазията над народните маси отслабва толкова повече, колкото повече се засилва нейната фактическа власт. На 10 март всеобщото избирателно право се изказа открито против господството на буржоазията — буржоазията отговори на това с премахване на всеобщото избирателно право. Следователно законът от 31 май беше една от необходимите прояви на класовата борба. От друга страна, за да бъде изборът на президента признат за действителен, конституцията изискваше минимум два милиона гласа. Ако някой от кандидатите за президент не получиеше този минимум, на Националното събрание се предоставяше правото да избере за президент един от петимата кандидати, които са получили най-много гласове. През времето, когато Учредителното събрание съставяше този закон, в избирателните списъци бяха вписани 10 милиона избиратели. Следователно по смисъла на закона само една пета от ползващите се с избирателно право беше достатъчна, за да бъдат признати президентските избори за действителни. Законът от 31 май заличи от избирателните списъци най-малко 3 милиона гласа, намали броя на избирателите на 7 милиона и въпреки това остави в сила законния минимум от 2 милиона за президентските избори. Така законният минимум от една пета бе повишен почти на една трета от избирателите. С други думи, този закон направи всичко, за да контрабандира президентските избори от ръцете на народа в ръцете на Националното събрание. И така с избирателния закон от 31 май партията на реда, изглежда, двойно укрепи своята власт, като предаде изборите за депутати на Националното събрание и изборите за президент на републиката в ръцете на консервативната част на обществото.

V

Борбата между Националното събрание и Бонапарт избухна отново, щом премина революционната криза и бе отменено всеобщото изборително право.

Конституцията беше определила заплатата на Бонапарт на 600,000 франка. Не беше минало още половин година от встъпването му в длъжност и той успя да увеличи тази сума двойно. Одилон Баро с усилие издействува от Учредителното събрание една ежегодна добавка от 600,000 франка за тъй наречени представителни разходи. След 13 юни Бонапарт пак предяви подобни претенции, на които обаче този път Баро не се отзова. Сега, след 31 май, Бонапарт веднага използва благоприятния момент и чрез своите министри поиска от Националното събрание цивилна листа от 3 милиона франка годишно. Дългият скитнически живот на авантюрист го беше надарил с крайно тънък усет да избира критическите моменти, когато можеше да изтръгва пари от буржоата. Той вършеше формен шантаж. Националното събрание с негова помощ и с негово знание беше осквернило народния суверенитет. Той заплашваше, че ще предаде това престъпление на съда на народа, ако Събранието не си отвори касията и не купи неговото мълчание за 3 милиона франка годишно. Събранието беше отнело на 3 милиона французи правото на глас — той искаше за всеки политически обезценен французин по един пълноценен франк — всичко три милиона франка. Той, избраникът на 6 милиона, искаше обезщетение за гласовете, които му бяха отнети със задна дата. Комисията на Националното събрание отказа на натрапника. Бонапартисткият печат започна да заплашва. Можеше ли Националното събрание да скъса с президента на републиката в един момент, когато то принци-

пиално и окончателно беше скъсало с масата на нацията? Наистина, то отхвърли ежегодната цивилна листа, но затова пък гласува еднократна добавка от 2,160,000 франка. Така Събранието показва двойна слабост: то даде парите и същевременно с раздражението си показа, че ги е дало против волята си. За какво бяха на Бонапарт тия пари, ще видим по-нататък. След този последвал непосредствено след отменяването на всеобщото изборително право досаден епизод, в който Бонапарт смени спрямо узурпаторския парламент своето смирено държане от времето на мартенската и априлската криза с предизвикателно-нахално държане, Националното събрание прекъсна своите заседания за три месеца, от 11 август до 11 ноември. То остави на своето място една постоянна комисия от 28 члена, между които нямаше нито един бонапартист, обаче имаше няколко умерени републиканци. Постоянната комисия от 1849 г. се състоеше само от представители на партията на реда и бонапартисти. Но тогава партията на реда се беше обявила за постоянен противник на революцията. Сега парламентарната република се яви за постоянен противник на президента. След прокарването на закона от 31 май партията на реда имаше да се справя само с този съперник.

Когато Националното събрание отново се събра през ноември 1850 г., изглеждаше, че вместо досегашните му дребни престрелки с президента неизбежно трябваше да започне голямо сражение, безпощадна борба между двете власти на живот и смърт.

Както в 1849 г., така и през тази ваканция на парламента партията на реда се разпадна на отделни фракции, всяка от които се занимаваше със собствените си реставраторски интриги, отново подхранени от смъртта на Луи-Филип. Кралят на легитимистите, Хенрих V, назначи дори едно формено правителство със седалище в Париж, в състава на което влизаха някои членове на постоянната комисия. Следователно, Бонапарт беше в правото си от своя страна да прави обиколки из френските департаменти и съобразно с настроението на ошастливения от неговото посещение град ту повече, ту по-малко открито да раздръква своите реставраторски планове и да печели гласове за себе си. При тези обиколки, които големият официален вестник „*Moniteur*“⁷³ и малките частни вестници на Бонапарт прославяха, разбира се, като триумфални шествия, той непрекъснато беше придружаван от членове на *Обществото от 10 декември*. Това общество възникна в 1849 г. Под формата на благотворително общество то представляваше тайна организация на парижкия лумпенпролетариат, дележаща се на секции, ръководени от бонапартистки агенти, а начело на всички стоеше бонапартистки генерал. Наред с разорени разгулници от съмнителен произход и с

подозрителни средства за съществуване, наред с пропаднали авантюристи из средата на буржоазията тук се срещаха още скитници, уволнени войници, пуснати на свобода криминални престъпници, избягали каторжници, мошеници, циркаджии, ладзарони, джебчии, фокусници, комарджии, сводници, съдържатели на публични домове, хамали, писатели-драскачи, латернаджии, вехтошари, точилари, калайджии, просяци — накратко, цялата неопределена, пъстра, подхвърляна на разни страни маса, която французите наричат *la bohème**. От тези сродни нему елементи Бонапарт образува ядката на Обществото от 10 декември — „благотворително дружество“, доколкото всичките му членове, подобно на Бонапарт, чувствуваха необходимостта да се замогнат за сметка на трудещата се маса на нацията. Бонапарт, установил се за *шеф на лумпенпролетариата*, намиращ само в него масово отражение на своите лични интереси, виждащ в този измет, в тези отпадъци, в тази утайка на всички класи единствената класа, на която безусловно може да се опре — този е истинският Бонапарт, Бонапарт *sans phrase***.

Стар, рафиниран разгулник, той гледа на историческия живот на народите и на драмите, които се разиграват сред тях, като на комедия в най-пошлия смисъл на думата, като на маскарад, където блестящите костюми, думи и пози служат само за маска на най-дребнаво мошеничество. Така в похода към Страсбург един дресиран швейцарски лешояд играеше ролята на наполеоновски орел. При своето нахлуване в Булон той облече няколко лондонски лакеи във френски мундири; те представляваха армията⁷⁴. В своето Общество от 10 декември той събира 10,000 безделници, които трябва да представляват народа, както в комедията на Шекспир тъкачът Основа представлява лъва⁷⁵. В един момент, когато самата буржоазия играеше най-съвършената комедия с най-сериозен вид, без да нарушава нито едно от педантичните правила на френския драматичен етикет, когато тя самата бе полузаблудена и полуубедена в тържествеността на своите собствени спектакли — в такъв момент авантюристът, който гледаше на комедията просто като на комедия, трябваше да победи. Едва когато той отстрани своя парадно облечен противник и взел сериозно своята императорска роля, си въобрази, че с наполеоновската маска представлява истинският Наполеон — едва тогава той става жертва на своя собствен мироглед, превръща се в сериозен шут, който вече не смята световната история за комедия, а смята своята комедия за световна история. Онова, което националните работилници бяха за социалистически-

---

* — бохема. *Ред.*

** — без украса. *Ред.*

те работници, а мобилната гвардия беше за буржоазните републиканци — това беше за Бонапарт Обществото от 10 декември, тази характерна за него партийна боева сила. През време на неговите обиколки членове на това общество, разпределени на групи по гарите, трябваше да му служат за импровизирана публика, да изразяват народния ентузиазъм, да реват: „Vive l'Empereur!“*, да ругаят и да бият републиканците, разбира се, под покровителството на полицията. При неговите връщания в Париж те трябваше да служат като авангард, да осуетяват враждебни демонстрации или да ги разпръсват. Обществото от 10 декември принадлежеше на него, то беше негово творение, само негова собствена идея. Всичко друго, което той си приписва, му е поднасяно по силата на обстоятелствата; всичко друго, което той върши, извършват за него обстоятелствата или той се задоволява с това, да копира делата на други; но открито да сипе пред буржоата официални фрази за ред, религия, семейство, собственост, а тайно да се опира на обществото на шуфтерлевци и на шпигелберговци,⁷⁶ на обществото на безредното, проституцията и кражбата — в това Бонапарт е оригинален и историята на Обществото от 10 декември е негово собствена история. Веднаж се случи, че под тоягите на членовете на Обществото от 10 декември попаднаха някои депутати от партията на реда. Но не само това. Полицейският комисар Йон, натоварен с охраната на Националното събрание, на основание показанията на някой си Але доложи на постоянната комисия, че една от секциите на Обществото от 10 декември решила да убие генерал Шангарниє и председателя на Националното събрание Дюпен и че вече определила лицата, които да изпълнят това решение. Можем да си представим уплахата на г. Дюпен. Изглеждаше неизбежна една парламентарна анкета на Обществото от 10 декември, т. е. разобличение на бонапартистките потайности. Но тъкмо преди откриването на Националното събрание Бонапарт предвидливо разпусна своето общество, разбира се, само на книга, тъй като още в края на 1851 г. префектът на полицията Карлие напразно се стараше в подробна докладна записка да го склони действително да разгони Обществото от 10 декември.

На Обществото от 10 декември предстоеше да остане дотогава частна армия на Бонапарт, докато той успее да превърне държавната армия в Общество от 10 декември. Бонапарт направи пръв опит в това отношение веднага след отлагане заседанията на Националното събрание и при това с току-що изтръгнатите от него пари. Като фаталист той вярва, че има известни висши сили, на

* — „Да живее императорът!“ Ред.

които човек, а по-специално войникът, не може да противостои. Към тези сили той на първо място отнася пурите и шампанското, студеното птиче месо и чесновия салам. Затова той започна да угощава в залите на Елисейския дворец най-напред офицерите и подофицерите с пури и шампанско, със студено птиче месо и чеснов салам. На 3 октомври той повтори тази маневра с войските при парада в Сен-Мор, а на 10 октомври — същата маневра в още по-голям мащаб при армейския парад в Сатори. Чичото си спомняше военните походи на Александър в Азия, а племенникът — завоевателните походи на Бакх в същата страна. Наистина Александър беше полубог, но Бакх пък беше същински бог и при това бог-покровител на Обществото от 10 декември.

След парада на 3 октомври постоянната комисия призова военния министър д'Опул. Той обеща, че подобни нарушения на дисциплината вече няма да се повтарят. Известно е как Бонапарт удържа на 10 октомври думата, дадена от д'Опул. И двата парада се командуваха от Шангарние като главнокомандуващ на войските от Париж. Този Шангарние — едновременно член на постоянната комисия, началник на националната гвардия, „спасител“ от 29 януари и 13 юни, „опора на обществото“, кандидат на партията на реда за президент, предполагаемият Монк на две монархии — дотогава никога не се признаваше за подчинен на военния министър, всякога открито се гавреше с републиканската конституция и преследваше Бонапарт с двусмислено-високомерно покровителство. Сега той ревностно се обяви за дисциплината — против военния министър, за конституцията — против Бонапарт. Докато на 10 октомври една част от кавалерията надаваше викове: „Vive Napoléon! Vivent les saucissons!“*, Шангарние нареди поне пехотата, дефилираща под командата на неговия приятел Ноймайер, да пази гробно мълчание. За наказание военният министър по внушение на Бонапарт уволни генерал Ноймайер от парижкия му пост под предлог, че го назначава за командувач на 14-а и 15-а дивизия. Ноймайер отказа да приеме новия пост и следователно трябваше да бъде уволнен. Шангарние от своя страна издаде на 2 ноември заповед, с която забрани на войската всякакви политически възгласи и демонстрации в строя. Елисейските вестници⁷⁷ нападнаха Шангарние, вестниците на партията на реда — Бонапарт, постоянната комисия свикваше едно след друго тайни заседания, в които няколко пъти се внасяше предложение отечеството да бъде обявено в опасност; армията изглеждаше разделена на два враждебни лагера с два враждебни генерални щаба, единият от които заседа-

* — „Да живее Наполеон! Да живее саламът!“ *Ред.*

ваше в Елисейския дворец — резиденцията на Бонапарт, а другият в Тюйлери — резиденцията на Шангарние. Изглеждаше, че откриването на Националното събрание ще даде сигнала за борба. Френската публика съдеше за тези търкания между Бонапарт и Шангарние също както онзи английски журналист, който характеризира положението със следните думи:

„Политическите домашни прислужнички на Франция измитат важежената лава на революцията със стари метли и се джавкат помежду си, докато вършат тази работа.“

Междувременно Бонапарт побърза да уволни военния министър д'Опул, да го отпрати незабавно в Алжир и на негово място да назначи генерал Шрам за министър на войната. На 12 ноември той се обърна към Националното събрание с американски обширно послание, претрупано с дребни подробности, ухаещо на ред, жадуващо за примирение, лъхашо на покорност към конституцията, засягащо всичко друго, само не questions brûlantes* на деня. Сякаш мимоходом той изказа думите, че съгласно точния смисъл на конституцията само президентът има право да се разпорежда с армията. Посланието завършваше със следните високотържествени думи:

„Франция се нуждае преди всичко от спокойствие . . . Сам свързан с клетва, аз ще се придържам в тесните граници, които тя ми е поставила . . . Що се отнася до мене, аз, избраният от народа и дължащ моята власт изключително на него, всякога ще се подчинявам на неговата закононо изразена воля. Ако в тази сесия вие вземете решение за ревизия на конституцията, то едно Учредително събрание ще урегулира положението на изпълнителната власт. А ако не, народът в 1852 г. тържествено ще провъзгласи своето решение. Но каквито и да бъдат решенията, които ще се вземат в бъдеще, нека дойдем до разбирателство, за да не могат никога страст, изненада или насилие да решават съдбата на една велика нация . . . Онова, към което преди всичко е обърнато моето внимание, не е желанието да знам кой ще управлява Франция в 1852 г., а да употребя времето, с което разполагам, по такъв начин, че преходният период да mine без възмущения и смут. Аз искрено разкрих пред вас своето сърце. Вие ще отговорите на моята искреност с вашето доверие, на моите добри стремежи — с вашето съдействие, а за останалото бог ще има грижата.“

Порядъчният, лицемерно-умерен, добродетелно-банален език на буржоазията разкрива своя предълбок смисъл в устата на самодържеца на Обществото от 10 декември и героя на пикниците в Сен-Мор и Сатори.

Бургграфовете на партията на реда нито за момент не се излъгаха относно доверието, което заслужава това сърдечно откровение. На клетви те бяха вече отдавна сити — те наброяваха в своята среда

* — парливите възпроси. *Ред.*

ветерани, виртуози на политическата лъжлива клетва, а думите за армията не се изплъзнаха от вниманието им. Те с негодувание забелязаха, че посланието, обширно изброяващо неотдавна издадените закони, с преднамерено мълчание заобикаляше най-важния от тях — избирателния закон, и че ако старата конституция не бъде ревизирана, то предоставяше на народа избора на президент през 1852 г. Избирателният закон беше оловен товар в краката на партията на реда, който ѝ пречеше да ходи, а още повече да шурмува! При това Бонапарт, като разпусна официално Обществото от 10 декември и уволни военния министър д'Опул, със собствените си ръце принесе пред олтара на отечеството изкупителните жертви. Той притъпи остротата на очакваното сблъскване. Най-после самата партия на реда плахо се стараше да заобиколи, да смекчи, да прикрие всеки решителен конфликт с изпълнителната власт. От страх да не загуби завоюваното в борбата с революцията тя позволи на своя съперник да си присвои плодовете на нейните завоевания. „Франция се нуждае преди всичко от спокойствие.“ Така крещеше партията на реда на революцията от февруари* насам, така крещеше посланието на Бонапарт на партията на реда. „Франция се нуждае преди всичко от спокойствие.“ Бонапарт извърши деяния, насочени към узурпация, но партията на реда създаваше „безпокойство“, като дигаше шум около тези деяния и ги тълкуваше ипохондрично. Саторийските салими бяха неми като риби, ако никои не заговореше за тях. „Франция се нуждае преди всичко от спокойствие.“ Затова Бонапарт искаше да го оставят на спокойствие, а парламентарната партия беше парализирана от двоен страх — от страха да не предизвика отново революционно безпокойство и от страха да не излезе виновница за това безпокойство в очите на собствената си класа, в очите на буржоазията. Тъй като Франция се нуждаеше преди всичко от спокойствие, партията на реда не посмя да отговори с „война“ на „мира“ на Бонапартовото послание. Публиката, която разчиташе на големи скандални сцени при откриването на Националното събрание, остана излъгана в своите очаквания. Искането на опозиционните депутати постоянната комисия да представи своите протоколи относно октомврийските събития, бе отхвърлено от мнозинството. Събранието отбягваше по принцип всички дебати, които можеха да предизвикат въстание. Работата на Националното събрание през ноември и декември 1850 г. не представляваше никакъв интерес.

Едва към края на декември започнаха малки сблъсквания около отделни прерогативи на парламента. Движението замря в дребнави дразги за прерогативите на двете власти, откакто с отменяването

---

* — 1848 г. *Ред.*

на всеобщото избирателно право буржоазията се беше избавила за в близко време от класовата борба.

Срещу депутата Моген беше издадена присъда заради дългове. На запитването на председателя на съда министърът на правосъдието Руе отговори, че без много церемонии трябва да се издаде заповед за арестуване на длъжника. Така Моген бе хвърлен в затвора за дългове. Националното събрание шумно възнегодува, когато узна за това посегателство срещу неприкосновеността на депутатите. То не само нареди незабавното освобождаване на арестувания, но още същата вечер накара своя пристав със сила да го изведе от Клиши. Но все пак, за да докаже своята вяра в светостта на частната собственост, а също и със задната мисъл да има в случай на нужда готово убежище за станалите дотегливи монтажери, Събранието обяви арестуването на депутати заради дългове за допустимо, ако предварително бъде взето неговото съгласие. То забрави да декретира, че и президентът може да бъде хвърлен в затвора заради дългове. То унищожил и последната капка неприкосновеност, каквато неговите собствени членове привидно имаха.

Вече споменахме, че полицейският комисар Йон на основание показанията на някой си Але беше направил донесение за плана на една от секциите на Обществото от 10 декември да бъдат убити Дюпен и Шангарние. Във връзка с това още на първото заседание квесторите предложиха да се образува собствена парламентарна полиция, която да се издържа от частния бюджет на Националното събрание и да бъде съвсем независима от префекта на полицията. Министърът на вътрешните работи Барош протестира против това посегателство върху неговото ведомство. Постигна се жалък компромис, според който полицейският комисар на Събранието да се издържа от бюджета на Събранието и да се назначава и уволнява от неговите квестори, но след предварителното съгласие на министъра на вътрешните работи. Междувременно правителството беше изправило Але пред съда, а тук беше лесно да се обявят неговите показания за мистификация и чрез устата на прокурора да се осмеят Дюпен, Шангарние, Йон и цялото Национално събрание. След това, на 29 декември, министър Барош изпраща писмо на Дюпен, в което иска уволнението на Йон. Бюрото на Националното събрание решава да остави Йон на поста му, но Националното събрание, изплашено от своя насилствен начин на действие в случая Моген и свикнало след всеки нанесен от него удар срещу изпълнителната власт да получава от нея в отговор два удара, не санкционира това решение. Събранието уволнява Йон като награда за служебното му усърдие и само си отнема една парламентарна прерогатива, абсолютно необходима по отношение на един човек, който не обмисля нощем какво ще върши през деня, а,

напротив, денем обмисля и нощем привежда своите планове в изпълнение.

Видяхме, че Националното събрание в течение на ноември и декември избягваше и с всички средства се въздържаше от борбата с изпълнителната власт, когато имаше сериозни, настоятелни причини за това. Сега виждаме, че то е принудено да приема боя при най-нищожните поводи. В случая Моген то по принцип се съгласи с арестуването на депутати заради дългове, но си запази правото да прилага този принцип само спрямо ненавистните му депутати и за тази позорна привилегия влезе в разпра с министъра на правосъдието. Вместо да се възползува от мнимия план за убийство на Дюпен и Шангарни, да поиска разследване на дейността на Обществото от 10 декември и окончателно да разобличи Бонапарт пред лицето на Франция и Европа като водач на парижкия лумпенпролетариат, Събранието сведе конфликта до спор с министъра на вътрешните работи по въпроса, на кого принадлежи правото да назначава и уволнява полицейския комисар. Така ние виждаме, че през целия този период партията на реда бе принудена по силата на своето двусмислено положение да прархосва, да превръща в празна шумотевица своята борба против изпълнителната власт, като я свеждаше до дребнави разпри за компетентност, придирки, извъртания, спорове за разграничаване и превръщаше въпросите на празната формалистика в съдържание на своята дейност. Тя не се осмелява да приеме боя в онзи момент, когато борбата има принципиално значение, когато изпълнителната власт действително се е компрометирала, когато каузата на Националното събрание би била национална кауза: с това партията на реда би дала на нацията сигнал за настъпление, но тя от нищо не се страхува тъй много, както от раздвижване на нацията. Затова в такива случаи тя отхвърля предложенията на Планината и преминава към дневния ред. След като партията на реда се отказва от борба в голям мащаб, изпълнителната власт спокойно изчаква момента, когато тя отново ще може да я започне при дребни, незначителни поводи, когато борбата представлява, тъй да се каже, само парламентен, локален интерес. Тогава избухва съдържаната ярост на партията на реда, тогава тя дига завесата, смъква маската на президента, обявява републиката в опасност, но тогава нейният патос изглежда блудкав, а поводът за борба — лицемерен предлог или въобще незаслужаващ борба. Парламентарната буря се оказва буря в чаша вода, борбата — интрига, конфликтът — скандал. Докато революционните класи злорадо се наслаждават на унижението на Националното събрание, тъй като те толкова вземат присърце неговите парламентарни прерогативи, колкото Събранието — обществените свободи, буржоазията извън парламента не разбира как бур-

жоазията вътре в парламента може да пилее времето си в толкова дребнави раздори и да излага на опасност спокойствието с толкова жалко съперничество с президента. Тя се обърква от подобна стратегия, при която се сключва мир в момента, когато всички очакват война, и се започва атака, когато всички мислят, че е сключен мир.

На 20 декември Паскал Дюпра отправи запитване до министъра на вътрешните работи по повод на лотарията със златни кюлчета. Тази лотария беше „дъщеря на Елисейските полета“⁷⁸. Бонапарт заедно със своите верни служители я беше подарил на света, а префектът на полицията Карлие я беше взел под свое официално покровителство, въпреки че френските закони забраняват всякакви лотарии, с изключение на лотариите с благотворителна цел. Бяха издадени седем милиона билети, всеки билет по един франк, а чистата печалба беше определена за изпращането на парижките скитници в Калифорния. Отчасти намерението беше да се заменят социалистическите мечти на парижките пролетариат със златни мечти, доктринерското право на труд — със съблазнителната перспектива за главната печалба. Разбира се, парижките работници не познаха в блестящите калифорнийски златни кюлчета неугледните франкове, които им бяха измъкнати от джобовете. Изобщо тази лотария беше чисто мошенничество. Скитниците, които искаха да открият златни мини в Калифорния, без да напуснат Париж, бяха самият Наполеон и неговата разорена от дългове свита. Отпуснатите от Националното събрание 3 милиона бяха вече пропилены и опразнената каса трябваше наново да бъде напълнена по един или друг начин. Напразно Бонапарт беше открил национална подписка за устройство на тъй наречените *cités ouvrières** и сам застана начело на списъка със значителна сума. Коравосърдечните буржоа с недоверие очакваха изплащането на подписаната от него сума и тъй като толкова изплащане, разбира се, не последва, спекулацията със социалистическите въздушни кули се пукна като сапунен мехур. Златните кюлчета имаха по-голям успех. Бонапарт и неговите съучастници не се задоволиха само да сложат в джоба си част от чистата печалба, остана след приспадането от седемте милиона франка на стойността на подлежащите на разиграване кюлчета: те фабрикуваха фалшиви лотарийни билети, издавайки на един и същ номер десет, петнадесет и дори двадесет билета — финансова операция в духа на Обществото от 10 декември! Тук Националното събрание имаше пред себе си не фиктивния президент на републиката, а истинския, живия Бонапарт. Тук то можеше да го хване на местопрестъплението — престъпление

---

* — работнически селища. *Ред.*

не против конституцията, а против Code pénal*. Ако Събранието отговори на запитването на Дюпра с преминаване към дневния ред, то направи това не само защото предложението на Жирарден да се обяви за „удовлетворено“ напомняше на партията на реда за господстващата в нейната собствена среда систематична корупция. Буржоата, а особено издигналият се до държавник буржоа, допълва своята практическа низост с теоретическа екзалтираност. Като държавник той, както и противостоящата му държавна власт, става висше същество, с което може да се води борба само по възвишен, тържествен начин.

Бонапарт, който като син на бохемата, като царствен лумпен-пролетарий имаше пред буржоазните мошеници това преимущество, че можеше да води борбата с низки средства, видя сега — след като Събранието със собствените си ръце му помогна благополучно да мине през хлъзгавата почва на военните банкети, на парадите, на Обществото от 10 декември и, най-после, на Code pénal, — че е настъпил моментът, когато може да премине от мнима отбрана към настъпление. Той малко се тревожеше от дребните поражения на министъра на правосъдието, на военния министър, на министъра на флотата, на министъра на финансите — поражения, с които Националното събрание изразяваше своето ръмжащо недоволство. Той не само попречи на министрите да си подадат оставката и по такъв начин да признаят, че изпълнителната власт е подчинена на парламента. Сега той можеше да завърши това, което беше започнал през ваканцията на Националното събрание: да отдели военната власт от парламента — да *уволи Шангарние*.

Един елисейски вестник публикува една издадена през месец май заповед до първа армейска дивизия — заповед, изхождаща следователно от Шангарние, — в която се препоръчваше на офицерите в случай на метеж да не свалят предателите в своите редове, да ги разстрелват незабавно и да не изпращат войска на Националното събрание, ако то поиска такава. На 3 януари 1851 г. до кабинета беше отправено запитване относно тази заповед. Кабинетът поисква най-напред три месеца, след това една седмица и най-накрая само двадесет и четири часа за проучване на този въпрос. Събранието настоява за незабавни обяснения. Шангарние става и заявява, че такава заповед никога не е имало. Той добавя, че всякога ще бъде готов да изпълнява исканията на Националното събрание и че в случай на конфликт то може да разчита на него. Събранието посреща неговата декларация с бурни аплодисменти и му гласува доверие. Поставяйки се под частното покровителство на един генерал, Събранието се

* — Наказателния кодекс. *Ред.*

отрича от властта, декретира собственото си безсилие и всемогъществото на армията; но генералът се мами, като оставя на разположение на парламента против Бонапарт една сила, която той е получил от същия Бонапарт само в ленно ползуване, и като очаква на свой ред защита от този парламент, от своето нуждаещо се от защита протеже. Но Шангарние вярва в тайнствената сила, която буржоазията му беше предоставила след 29 януари 1849 година. Той се смята за трета власт наред с другите две държавни власти. Той споделя участието на останалите герои или по-скоро светци на тази епоха, величието на които се състои именно в пристрастно-високото мнение, което партията им има за тях, но които се оказват посредствени фигури, щом обстоятелствата поискат от тях чудеса. Въобще неверието е смъртният враг на тези мними герои и действителни светци. Оттук тяхното благородно-морално негодувание против лишените от ентузиазъм остроумници и присмехулници.

Същата вечер министрите биват повикани в Елисейския дворец. Бонапарт настоява за уволнението на Шангарние, петима министри отказват да го подпишат. „Moniteur“ обявява министерска криза, а печатът на партията на реда заплашва с образуването на парламентарска армия под командването на Шангарние. Съгласно конституцията партията на реда имаше право да направи това. Тя само трябваше да избере Шангарние за председател на Националното събрание и да повика за своята безопасност колкото си иска войска. Тя можеше да направи това толкова по-спокойно, тъй като Шангарние действително още стоеше начело на армията и на парижката национална гвардия и само чакаше да бъде повикан на помощ заедно с армията. Бонапартисткия печат още не се решаваше дори да оспорва правото на Националното събрание да свиква непосредствено войските — една юридическа скрупулност, която при ладените обстоятелства не обещаваще никакъв успех. Че армията би се подчинила на заповедта на Националното събрание, беше твърде вероятно, особено ако се вземе под внимание, че Бонапарт трябваше цели осем дни да претърся цял Париж, докато най-после намери двама генерали — Бараге д'Илие и Сен-Жан д'Анжели, — които изявиха готовност да приподпишат заповедта за уволнението на Шангарние. Но дали партията на реда щеше да намери в собствените си редове и в парламента необходимия за такова решение брой гласове — това бе повече от съмнително, ако се вземе под внимание, че осем дни по-късно от нея се отделиха 286 депутати и че Планината беше отхвърлила подобно предложение още през декември 1851 г., в последния решителен момент. Обаче бургграфовете може би все още биха успели в оня момент да увлекат масата на своята партия за геройски подвиг, състоящ се в укриването зад гора от щикове и в използу-

ване услугите на една армия, дезертирала в техния лагер. Но вместо това на 6 януари вечерта господа бургграфовете се отправиха в Елисейския дворец, надявайки се да уговорят с дипломатически похвати и доводи Бонапарт да се откаже от уволняването на Шангарние. Но уговаряш ли някого, това значи, че го признаваш за господар на положението. Бонапарт, почувствувал се сигурен от този опит на бургграфовете, назначава на 12 януари ново правителство, в което остават ръководителите на старото правителство Фулд и Барош. Сен-Жан д'Анжели става министър на войната. „Moniteur“ публикува декрета за уволнението на Шангарние, чиято длъжност се разделя между Бараге д'Илие, получаващ първа армейска дивизия, и Перо, получаващ националната гвардия. „Опората на обществото“ се оттегля — и ако от това не пада нито един камък от покрива, то затова пък се покачват курсовете на борсата.

Отблъсквайки от себе си армията, която в лицето на Шангарние се поставя в нейно разпореждане, и предоставяйки я по този начин безвъзвратно на президента, партията на реда с това доказва, че буржоазията е изгубила способността за господство. Вече не съществуваше парламентарно правителство. Сега, след като партията на реда изгуби власт над армията и над националната гвардия — какво средство за принуда ѝ оставаше още, за да може едновременно да отстоява узурпаторската власт на парламента над народа и конституционната власт на парламента от посегателствата на президента? Никакво. Оставаше ѝ само да апелира към безсилни принципи, които тя сама винаги е разглеждала като общи правила, предписвани на трети лица, за да може още по-свободно да действа тя самата. С уволнението на Шангарние, с преминаването на военната власт в ръцете на Бонапарт завършва първата част на разглеждания от нас период — периода на борбата между партията на реда и изпълнителната власт. Сега войната между тези две власти е официално обявена и се води открито, но едва след като партията на реда е изгубила и оръжие, и войници. Без правителство, без армия, без народ, без обществено мнение, престанало след избирателния закон от 31 май да бъде представител на суверенната нация, без очи, без уши, без зъби, без нищо, Националното събрание постепенно се бе превърнало в *старофренски парламент*⁷⁹, който предоставя на правителството да действа, а сам се задоволява с ръмжащи протести *post festum**.

Партията на реда посреща новото правителство с буря от негодувание. Генерал Бедо напомня за кротостта на постоянната комисия през време на ваканцията и за прекомерната деликатност,

* — след празника, т. е. със закъснение. *Ред.*

която тя прояви, като отказа да публикува своите протоколи. Сега министърът на вътрешните работи сам настоява да се публикуват тези протоколи, които, разбира се, вече са станали блудкави като застояла вода, не разкриват нито един нов факт и не правят ни най-малко впечатление на преситената публика. По предложение на Ремюза Националното събрание след обсъждане в комисиите назначава един „Комитет за извънредни мерки“. Париж излиза толкова по-малко из релсите на всекидневния си ред, защото по това време търговията цъфти, промишлените заведения работят, цените на житата са ниски, съестните продукти са в изобилие, в спестовните каси ежедневно постъпват нови влогове. „Извънредните мерки“, оповестени с такъв шум от парламента, се изчерпват на 18 януари с един вот на недоверие към министрите, при което за генерал Шангарние не бе дори и споменато. Партията на реда беше принудена да формулира своя вот така, за да си осигури гласовете на републиканците, които от всички мерки на правителството одобряваха само уволнението на Шангарние, докато партията на реда всъщност не можеше да порицае другите действия на правителството, продиктувани от самата нея.

Вотът на недоверие от 18 януари беше приет с 415 срещу 286 гласа — следователно само благодарение на *коалицията* на крайните легитимисти и орлеанисти с чистите републиканци и Планината. Това доказва, че партията на реда беше загубила не само правителството, не само армията, но в конфликтите си с Бонапарт беше загубила и своето самостоятелно парламентарно болшинство; че част от депутатите беше дезертирала от нейния лагер поради фанатична склонност към компромиса, поради страх от борба, поради умора, поради семейна привързаност към получаващи държавна заплата роднини, поради спекулиране с освобождаващи се министерски постове (Одилон Баро), поради груб егоизъм, който винаги подбужда обикновения буржоа да жертвува общите интереси на своята класа за един или друг личен интерес. Бонапартистките депутати от самото начало бяха на страната на партията на реда само в борбата против революцията. Шефът на католическата партия Монталамбер още тогава хвърли своето лично влияние във везните на Бонапарт, тъй като беше изгубил доверие в жизнеспособността на парламентарната партия. Най-после водачите на тази партия — орлеанистът Тиер и легитимистът Берие, бяха принудени открито да се обявят за републиканци, да признаят, че макар в сърцето си да са монархисти, но в главата са републиканци, че парламентарната република е единствено възможната форма на господството на буржоазията изцяло. Така те бяха принудени да заключимят пред очите на самата буржоазна класа реставраторските

планове, които те неуморно продължаваха да преследват зад гърба на парламента, като една колкото опасна, толкова и безсмислена интрига.

Вотът на недоверие от 18 януари беше удар за правителството, а не за президента. Но не правителството, а президентът беше уволнил Шангарние. Не трябваше ли партията на реда да привлече под отговорност самия Бонапарт — заради неговите реставраторски възжеления? Но тези възжеления само допълваха нейните собствени реставраторски възжеления. Заради неговите заговорнически действия на военните паради и в Обществото от 10 декември? Но тя отдавна беше погребала тези въпроси под купището от всекидневни текущи работи. Заради уволнението на героя от 29 януари и 13 юни, човека, който през май 1850 г. заплашваше, че в случай на бунт ще запали Париж от всички краища? Но нейните съюзници от Планината и Кавеняк не ѝ позволиха дори да подкрепи падналата „опора на обществото“ с официален израз на съчувствие. Тя самата не можеше да оспорва на президента даденото му от конституцията право да уволни един генерал. Тя излизаше вън от себе си само защото президентът беше упражнил своето конституционно право против парламента. Но не упражняваше ли тя самата своите парламентарни прерогативи непрекъснато против конституцията, особено при отменяването на всеобщото избирателно право? Следователно на нея не ѝ оставаше нищо друго освен да се държи строго в парламентарни рамки. И само със своеобразната болест, която от 1848 г. се ширеше по целия континент — *парламентарния кретенизъм*, който държи поразените от него в плен на един въображаем свят и ги лишава от всякакъв разсъдък, всякаква памет, всякакво разбиране за грубия външен свят, — само с този парламентарен кретенизъм се обяснява, че партията на реда, която със собствените си ръце беше унищожила и в борбата си с другите класи трябваше да унищожи всички условия за могъществото на парламента, все още смяташе своите парламентарни победи за победи и мислеше, че удря президента, като удря неговите министри. С това тя само даде случай на президента отново да унижи Националното събрание в очите на нацията. На 20 януари „Mopiteur“ събщи, че оставката на цялото правителство е приета. Под предлог че нито една парламентарна партия вече няма мнозинство — както доказвал вотът от 18 януари, този плод на коалицията между Планината и роялистите — и докато се образува ново мнозинство, Бонапарт назначи едно тъй наречено преходно правителство, в което нямаше нито един член на парламента и което се състоеше само от съвсем неизвестни и незначителни личности — правителство само от търговски служаци и писари. Партията на реда можеше сега да

хаби своите сили в разправии с тези марионетки, а изпълнителната власт не придаваше вече никакво значение на това, да бъде сериозно представена в Националното събрание. Бонапарт толкова по-явно концентрираше в своето лице цялата изпълнителна власт и толкова по-лесно му беше да я използва за своите цели, колкото повече неговите министри ставаха прости статисти.

В коалиция с Планината партията на реда си отмъсти, като отхвърли предложението да се одобри субсидия от 1,800,000 франка за президента, направено по заповед на шефа на Обществото от 10 декември от неговите министри — търговски служачи. Този път въпросът бе решен с мнозинство само от 102 гласа — значи след 18 януари партията на реда беше изгубила още 27 гласа; нейното разложение напредваше. Същевременно, за да не допусне никакво съмнение относно смисъла на нейната коалиция с Планината, тя не пожела дори само да се започнат дебати относно подписаното от 189 членове на Планината предложение за всеобща амнистия на политическите престъпници. Достатъчна беше декларацията на министъра на вътрешните работи, някой си Ваис, че спокойствието е само привидно, че подмолно се разгръща силна агитация, че повсеместно се организират тайни общества, че демократичните вестници отново се готвят да се появят на бял свят, че от департаментите се получават неблагоприятни известия, че емигрантите в Женева стояли начело на някакъв заговор, нишките на който се разпростирали през Лион по цяла Южна Франция, че Франция се намирала в навечерието на промишлена и търговска криза, че фабрикантите от Рубе намалили работното време, че арестантите от Бел-Ил⁸⁰ се разбунтували — достатъчно беше дори само някой си Ваис да призове червения призрак, и партията на реда без дебати отхвърли предложението, което щеше да донесе на Националното събрание огромна популярност и щеше да принуди Бонапарт отново да се хвърли в обятията му. Вместо да се изплаши от перспективата на нови възмущения, наричана от изпълнителната власт, партията на реда трябваше да даде известен макар и незначителен простор на класовата борба, за да може да държи изпълнителната власт в зависимост от себе си. Но тя не се чувствуваше дорасла да си играе с огъня.

Междувременно тъй нареченото преходно правителство вегетира до средата на април. Бонапарт изтощаваше и разиграваше Националното събрание с все нови министерски комбинации. Той изказваше намерение да образува ту републиканско правителство с Ламартин и Бийо, ту парламентарно правителство с неизбежния Одилон Баро, чието име никога не липсва там, където е необходим някакъв глупак, когото лесно могат да разиграват, ту легитимистко

с Ватименил и Беноа д'Ази, ту орлеанистко с Малвил. Настройвайки по такъв начин различните фракции на партията на реда една против друга и плашейки цялата партия с перспективата за републиканско правителство и с неизбежно свързаното с това възстановяване на всеобщото избирателно право, Бонапарт същевременно внушаваше на буржоазията убеждението, че неговите искрени старания да образува парламентарно правителство се осуетяват от непримиримостта на роялистките фракции. Буржоазията толкова по-гръмка искаше „силно правителство“ и намираше за толкова по-непростимо оставянето на Франция „без администрация“, колкото повече изглеждаше, че настъпващата всеобща търговска криза печели привърженици на социализма в градовете, а разорително ниските цени на зърнените храни — в селата. Застоят в търговията се засилваше всеки ден, броят на безработните видимо се увеличаваше, в Париж имаше най-малко 10,000 работници без препитание, безброй фабрики в Руан, Мюлхаузен*, Лион, Рубе, Туркоен Сент-Етиен, Елбьоф и в други места бяха прекратили работа. При такива обстоятелства Бонапарт можа да се осмели на 11 април да възстанови правителството от 18 януари, като към господата Руе, Фулд, Барош и др. прибави и г. Леон Фоше, когото Учредителното събрание на едно от последните си заседания единодушно, с изключение на пет министерски гласа, заклейми с вот на недоверие заради разпространяване на фалшиви телеграми. И така, на 18 януари Националното събрание одържа победа над правителството и в течение на три месеца води борба с Бонапарт, за да могат на 11 април Фулд и Барош да вземат пуританина Фоше като трето лице в своя правителствен съюз.

През ноември 1849 г. Бонапарт се задоволи с *непарламентарно* правителство, през януари 1851 г. — с *извънпарламентарно*, а на 11 април той се почувствува достатъчно силен, за да образува *антипарламентарно* правителство, което хармонично съединяваше вотовете на недоверие на двете събрания — на Учредителното и Законодателното, на републиканското и роялисткото. Тази градация на правителства беше термометърът, с който парламентът можеше да измерва понижаването на собствената си жизнена температура. Тази температура беше спаднала в края на април толкова ниско, че Персини можа да предложи на Шангарние в частен разговор да премине на страната на президента. Той го уверяваше, че Бонапарт смятал влиянието на Националното събрание за окончателно унищожено и че вече имало готова прокламация, която щяла да бъде публикувана след твърдо замисления, но случайно пак отложен

---

* — Мюлуз. Ред.

сoup d'état. Шангарние съобщи на водачите на партията на реда тази смъртна присъда. Но кой би повярвал, че ухапването от дървеница е смъртоносно? А този тъй омаломощен, тъй разложен, тъй до смърт изнурен парламент все още не можеше да застави себе си да види в този дуел с шутовския шеф на Обществото от 10 декември нещо друго освен дуел с дървеница. Но Бонапарт отговори на партията на реда, както Агесилай на цар Агис: „Аз ти изглеждам като мравка, но ще дойде ден, когато ще бъда лъв.“⁸¹

VI

Коалицията с Планината и с чистите републиканци, към която партията на реда бе принудена да прибегне в своите напразни усилия да задържи за себе си военната власт и да си извоюва загубеното върховно ръководство на изпълнителната власт — тази коалиция неопровержимо доказва, че партията на реда беше загубила самостоятелното *парламентарно мнозинство*. Простата сила на календара, стрелката на часовника даде на 28 май сигнал за нейното окончателно разложение. На 28 май започна последната година от живота на Националното събрание. То трябваше сега да реши дали да остави конституцията неизменена или да я подложи на ревизия. Но ревизия на конституцията — това не означаваше само избор между господство на буржоазията и господство на дребнобуржоазната демокрация, между демокрация и пролетарска анархия, между парламентарна република и Бонапарт: това същевременно означаваше избор между Орлеани и Бурбони! По такъв начин сред самия парламент падна ябълката на раздора, около която трябваше открито да се разпали борбата на интересите, които разделяха партията на реда на враждебни фракции. Партията на реда беше съединение от разнородни обществени елементи. Въпросът за ревизията на конституцията създаде политическа температура, при която това съединение се разпадна на своите първоначални съставни части.

Заинтересоваността на бонапартистите от ревизия на конституцията се обяснява просто. Най-важно за тях беше преди всичко да се отмени член 45, с който се забраняваше повторното избиране на Бонапарт и продължаването на неговата власт. Не по-малко просто се обясняваше позицията на републиканците. Те безусловно отхвърляха всякаква ревизия, виждайки в нея всеобщ заговор против ре-

публиката. Тъй като разполагаха с *повече от една четвърт от гласовете* в Националното събрание, а според конституцията бяха необходими три четвърти от всички гласове за законно решение за ревизия и за свикване на специално събрание за ревизия, те трябваше само да преброят своите гласове, за да бъдат сигурни в победата. И те бяха сигурни.

В противовес на тези ясни позиции партията на реда се беше объркала в неразрешими противоречия. Ако отхвърлеше ревизията, тя излагаше на опасност съществуващия ред, тъй като оставяше на Бонапарт само един изход — насилствения изход, и отдаваше Франция в решителния момент, на втория неделен ден на май 1852 г., на произвола на революционната анархия: с президент, който е изгубил властта, с парламент, който отдавна вече не я притежава, и с народ, който възнамерява отново да си я завоюва. Ако гласуваше за ревизията съгласно конституцията, тя знаеше, че гласува напразно и че на основание на конституцията нейното гласуване ще се осуети от ветото на републиканците. Ако противно на конституцията тя обявеше за достатъчно простото мнозинство на гласовете, тя можеше да се надява да преодолее революцията само при условие че се подчини напълно на изпълнителната власт; така тя би предала във властта на Бонапарт конституцията, ревизията на конституцията и самата себе си. Една частична ревизия, която продължава властта на президента, подготвяше почвата за бонапартистка узурпация. Всеобща ревизия, която съкращава живота на републиката, водеше неизбежно до конфликт между династическите претенции, тъй като условията за бурбонска и за орлеанистка реставрация не само бяха различни, но и взаимно се изключваха.

Парламентарната република беше нещо повече от неутрална почва, на която успоредно и с равни права можеха да хазийничат двете фракции на френската буржоазия, легитимистите и орлеанистите — едрата поземлена собственост и промишлеността. Тя беше необходимо условие за тяхното *съвместно* господство, единствената държавна форма, при която техните общи класови интереси господствуваха както над претенциите на отделните фракции на буржоазията, така и над всички други обществени класи. Като роялисти те отново изпаднаха в своя стар антагонизъм, в борба за върховенство между поземлена собственост и пари, а най-висшият израз на този антагонизъм, неговото олицетворение, бяха техните крале, техните династии. С това се обяснява защо партията на реда се противопоставяше на *връщането на Бурбоните*.

Орлеанистът и депутатът Кретон в 1849, 1850 и 1851 г. редовно внасяше предложение да се отмени декретът за изгонването на кралските семейства. Парламентът също тъй редовно представляваше

зрелище на роялистско събрание, което упорито затваряше на своите крале в изгнание всички врати, през които те можеха да се върнат в родината си. Ричард III убил Хенрих VI със забележката, че той бил много добър за този свят и неговото място било на небето. Роялистите обявиха Франция за много лоша, за да ѝ върнат отново кралете. Принудени от силата на обстоятелствата, те бяха станали републиканци и многократно санкционираха народното решение, което изгонваше кралете им извън пределите на Франция.

Ревизията на конституцията — а обстоятелствата налагаха да се постави този въпрос на обсъждане — освен републиката излагаше същевременно на опасност и съвместното господство на двете буржоазни фракции и с възможността за монархия възкресяваше съперничеството на ония интереси, които тя поред предимно застъпваше, възкресяваше борбата за първенство между двете фракции на буржоазията. Дипломатите на партията на реда се надяваха да прекратят борбата чрез съединение на двете династии, чрез така нареченото *сливане* на роялистките партии и техните кралски фамилии. Действително сливане на Реставрацията и на Юлската монархия беше парламентарната република, в която се заличаваха орлеанистките и легитимистките краски и различните видове буржоа се разтваряха в буржоа въобще, в буржоата като родов представител. А сега искат орлеанистът да стане легитимист, а легитимистът — орлеанист. Монархията, която олицетворяваше техния антагонизъм, трябваше да стане въплъщение на тяхното единство; изразът на техните взаимно изключващи се фракционни интереси трябваше да стане израз на техните общи класови интереси; монархията трябваше да извърши това, което можеше да извърши и извърши само премахването на двете монархии — републиката. Такъв беше философският камък, над чието откритие алхимиците от партията на реда си блъскаха главите. Като че ли легитимната монархия може някога да стане монархия на промишлените буржоа или буржоазната монархия. — монархия на наследствената поземлена аристокрация. Като че ли поземлена собственост и промишленост могат да свикнат да живеят като братя под една корона, когато тази корона може да увенчава само една глава — главата на по-стария или по-младия брат. Като че ли промишлеността изобщо може да се помири с поземлената собственост, докато поземлената собственост не се реши сама да стане промишлена. Ако Хенрих V умре утре, граф Парижки все пак не би станал крал на легитимистите — освен ако престане да бъде крал на орлеанистите. Обаче философите на сливането, които издигаха своя глас, колкото повече въпросът за ревизията излизаше на преден план, които от вестник „Assemblée nationale“ си създадоха официален ежедневник

и които ние дори в настоящия момент (февруари 1852 г.) пак виждаме на работа — обясняваха всички трудности със съпротивата и съперничеството на двете династии. Опитите да се примири фамилията на Орлеаните с Хенрих V, започнати още след смъртта на Луи-Филип, но, както всички други династически интриги въобще, разигравани само през време на ваканцията на Националното събрание; в антрактите, зад кулисите и представляващи по-скоро сантиментално кокетничене със старото суеверие, отколкото сериозно дело — сега се превръщаха в тържествени спектакли, изнасяни от партията на реда не вече в любителски театри, както беше досега, а на обществената сцена. Куриерите хвърчаха от Париж до Венеция⁸², от Венеция до Клермонт, от Клермонт до Париж. Граф Шамбор издава манифест, в който „с помощта на всички членове на своето семейство“ обявява не своята, а „националната“ реставрация. Орлеанистът Салванди пада в краката на Хенрих V. Водачите на легитимистите Берие, Беноа д'Ази, Сен-Прист се отправят за Клермонт, за да уговорят Орлеаните, но — напразно. Привържениците на сливането твърде късно се убеждават, че интересите на двете фракции на буржоазията, изострайки се във формата на семейни интереси, интереси на двете кралски фамилии, не стават от това по-малко изключващи се едни други, нито водят към по-голяма отстъпчивост. Ако Хенрих V признаеше граф Парижки за свой приемник — единствения успех, на който привържениците на сливането можеха да разчитат в най-добрия случай, — фамилията на Орлеаните не би спечелила повече права от тия, които във всеки случай ѝ осигуряваше бездетността на Хенрих V, но затова пък би загубила всички права, които тя си беше извоювала в резултат на юлската революция. Тя би се отрекла от своите стари претенции, от всички права, които беше отвоювала от един по-стар родословен клон на Бурбоните в течение на почти едновековна борба, би се отказала от своите исторически прерогативи, прерогативите на съвременната монархия, заради прерогативите на своето родословно дърво. Следователно сливането не би било нищо друго освен доброволна абдикация на фамилията на Орлеаните, отказ от своите права в полза на легитимизма, покаяно обръщане от една държавна църква в друга, от протестантизма в католицизма — обръщане, което дори не би довело Орлеаните на изгубения трон, а само до едно стъпало на трона, на което те са се родили. Старите орлеанистки министри Гизо, Дюшател и други, които също се отправиха към Клермонт, за да подготвят предварително сливането, в действителност бяха само изразители на хленченето по юлската революция, на разочарованието от буржоазната монархия и от монархията на буржоата, на суеверното преклонение пред легитимността

като последен талисман срещу анархията. Въобразявайки си, че са посредници между Орлеаните и Бурбоните, в действителност те бяха само отстъпници-орлеанисти и като такива бяха приети от принц Жоанвил. Затова пък жизнеспособната, войнствената част от орлеанистите, Тиер, Баз и други толкова по-лесно убедиха семейството на Луи-Филип, че — щом всяка непосредствена монархическа реставрация има за предпоставка сливането на двете династии, а всяко такова сливане предпоставя отричането на фамилията на Орлеаните от своите права — напълно съответствува на неговите семейни традиции да признае временно републиката и да изчака, докато събитията позволят президентското кресло да бъде превърнато в трон. Най-напред бе разпространен слух за кандидатурата на Жоанвил за президент на републиката, любопитството на публиката бе възбудено, а няколко месеца по-късно, през септември, когато ревизията на конституцията бе отхвърлена, тази кандидатура беше открито провъзгласена.

Така опитът на роялистите за сливане на орлеанистите и легитимистите не само претърпя неуспех, но провали тяхното *парламентарно сливане*, републиканската форма на тяхното обединение, и отново разложи партията на реда на нейните първоначални съставни елементи. Но колкото повече нарастваше отчуждаването между Клермонт и Венеция, колкото повече се осуетяваше тяхното примирение и се засилваше агитацията в полза на Жоанвил, толкова по-усърдни и по-сериозни ставаха преговорите между Фоше, министъра на Бонапарт, и легитимистите.

Разложението на партията на реда се ограничи с разпадането ѝ на нейните основни елементи. Всяка една от двете големи фракции от своя страна се разлагаше по-нататък. Изглеждаше, като че всички стари отсенки, които някога се бореха помежду си и се изтласкваха взаимно във всеки от двата лагера, както в легитимисткия, така и в орлеанисткия, отново оживяваха подобно на засъхнали инфузории при допир с вода, като че ли отново получаваха достатъчен приток на жизнена сила, за да образуват отделни групи със самостоятелни противоположни интереси. Легитимистите се пренасяха във въображението си назад, във времето на опоровете между Тюлерийския дворец и Марсанския павилион, между Вилел и Полиняк⁸³. Орлеанистите отново преживяваха златното време на турнирите между Гизо, Моле, Броли, Тиер и Одилон Баро.

Една част на партията на реда, която беше за ревизия на конституцията, но не бе единодушна относно границите на тази ревизия — състояща се от легитимистите под ръководството на Берие и Фалу, от една страна, и на Ларошжаклен — от друга, и от изморените от борбата орлеанисти под ръководството на Моле, Бро-

ли, Монталамбер и Одилон Баро, — се споразумя с бонапартистките депутати върху следното неопределено и многообхватно предложение:

„Долуподписаните депутати, поставяйки си за цел да върнат на нацията възможността да осъществи напълно своя суверенитет, внасят предложение да се ревизира конституцията.“

Но в същото време чрез своя докладчик Токвил те единодушно заявиха, че Националното събрание няма правото да внася предложение за *премахване на републиката*, че това право принадлежи само на камарата, свикана за ревизия на конституцията. Освен това те заявиха, че конституцията може да бъде ревизирана само на „законно основание“, т. е. ако за ревизия бъдат подадени предписаните от конституцията три четвърти от всички гласове. След шестдневни бурни разисквания, на 19 юли, ревизията, както и трябваше да се очаква, бе отхвърлена. За нея гласуваха 446, а против — 278 депутати. Крайните орлеанисти — Тиер, Шангарни и други — гласуваха заедно с републиканците и с Планината.

По такъв начин мнозинството на парламента се обяви против конституцията, а самата конституция се обяви за малцинството и за задължителността на неговите решения. Но нима партията на реда и на 31 май 1850 г., и на 13 юни 1849 г. не постави парламентарното мнозинство над конституцията? Нима цялата ѝ досегашна политика не почиваше на подчиняване членовете на конституцията на решенията на парламентарното мнозинство? Нима тя не беше предоставила на демократите вехтозаветното суеверно отношение към буквата на закона, нима не беше ги наказала за това суеверие? Но в този момент ревизия на конституцията не означаваше нищо друго освен продължаване срока на президентската власт, а запазване на конституцията не означаваше нищо друго освен сваляне на Бонапарт. Парламентът се изказа за Бонапарт, но конституцията се изказа против парламента. Следователно Бонапарт, когато тъпчеше конституцията, действуваше в духа на парламента, а когато разгонваше парламента — действуваше в духа на конституцията.

Парламентът обяви конституцията, а заедно с нея и своето собствено господство „извън мнозинството“; със своето решение той отменяше конституцията, продължаваше срока на президентската власт и същевременно заявяваше, че нито конституцията може да умре, нито президентската власт може да живее, докато сам той продължава да съществува. Неговите бъдещи гробари стояха пред вратата. Докато парламентът разискваше въпроса за ревизията на конституцията, Бонапарт отстрани проявилите нерешителност

генерал Бараге д'Илие от длъжността му командуващ на първа армейска дивизия и назначи на негово място едно от своите протежета, генерал Манян, победителя на Лион, героя на декемврийските дни, който още при Луи-Филип се беше повече или по-малко компрометиран като негов привърженик във връзка с булонската експедиция.

Със своето решение относно ревизията на конституцията партията на реда доказва, че тя не е в състояние нито да властвува, нито да се подчинява, нито да живее, нито да умре, нито да се примира с републиката, нито да я събори, нито да запази конституцията, нито да я премахне, нито да сътрудничи с президента, нито да скъса с него. Но от кого очакваше тя разрешението на всички противоречия? От календара, от хода на събитията. Тя престана да си приписва власт над събитията. С това тя се отдаваше във властта на събитията, т. е. във властта на оная сила, на която тя в борбата си с народа беше отстъпвала един атрибут на властта след друг, докато се оказа сама безвластна пред нея. А за да даде на шефа на изпълнителната власт възможност по-спокойно да набележи плана на борбата против нея, да засили своите средства за нападение, да избере своите оръдия, да заздрави своите позиции, партията на реда реши в този критически момент да слезе от сцената и да прекъсне заседанията за три месеца, от 10 август до 4 ноември.

Не стига, че парламентарната партия се беше разпаднала на своите две големи фракции, не стига, че всяка от тях фракции на свой ред също се беше разпаднала — но партията на реда в парламента се беше разединила с партията на реда *извън* парламента. Ораторите и писателите на буржоазията, нейната трибуна и нейният печат — накратко, идеолозите на буржоазията и самата буржоазия, представителите и представляваните, стояха чужди едни на други, престанаха да се разбират помежду си.

Легитимистите в провинцията със своя ограничен кръгзор и безграничен ентузиазъм обвиняваха парламентарните си водачи Берие и Фалу, че са дезертирали в бонапартисткия лагер и че са изменили на Хенрих V. Техният девствен като лилните на Бурбоните разсъдък вярваше в грехопадението, но не в дипломатията.

Несравнимо по-съдбоносен и по-решителен беше разрывът на търговската буржоазия с нейните политици. Докато легитимистите упрекваха своите политици в измяна на принципа, търговската буржоазия, напротив, упрекуваше своите политици във вярност на принципи, станали безполезни.

По-горе аз вече намекнах, че от влизането на Фулд в правителството оная част от търговската буржоазия, която при Луи-Филип притежаваше лъвския пай от властта, *финансовата аристокрация*,

беше станала бонапартистка. Фулд не само защищаваше на борсата интересите на Бонапарт — той защищаваше пред Бонапарт и интересите на борсата. Позицията на финансовата аристокрация най-ярко се характеризира от един цитат из нейния европейски орган, лондонския „Economist“⁸⁴. В книжката от 1 февруари 1851 г. това списание помества следната кореспонденция от Париж:

„Сега от всички страни установяваме, че Франция преди всичко се нуждае от спокойствие. Президентът заявява това в своето послание до Законодателното събрание, същото се откликва като ехо от националната ораторска трибуна, същото се повтаря от вестниците и се оповестява от амвона, същото се доказва от чувствителността на държавните книжа към най-малката опасност от нарушаване на спокойствието, от тяхната устойчивост при всяка победа на изпълнителната власт.“

В книжката от 29 ноември 1851 г. „Economist“ от свое собствено име заявява:

„На всички европейски борси президентът сега е признат за страж на реда.“

Значи финансовата аристокрация осъждаше парламентарната борба на партията на реда с изпълнителната власт като *нарушение на реда* и приветствуваше всяка победа на президента над нейните мними представители като *победа на реда*. При това под финансова аристокрация тук трябва да се разбират не само крупните посредници по отпускане на заеми и спекулантите с държавни книжа, чиито интереси по напълно понятни причини съвпадат с интересите на държавната власт. Цялото съвременно парично дело, цялото банково стопанство е най-тясно свързано с държавния кредит. Част от банковия капитал по необходимост се влага в лесно реализуеми държавни лихвоносни книжа. Банковите влогове, капиталите, предоставяни на банките и разпределяни от тях между търговци и индустриалци, имат отчасти за свой източник дивидентите на държавните кредитори. Ако във всички времена устойчивостта на държавната власт е представлявала вехтозаветна светиня за целия паричен пазар и за жреците на този пазар — как може да бъде иначе днес, когато всеки нов потоп застрашава да заличи от лицето на земята заедно със старите държави също и старите държавни дългове?

Промислената буржоазия в своята фанатична жажда за ред беше също раздразнена от разприте на парламентарната партия на реда с изпълнителната власт. Тиер, Англес, Сент-Бъов и други след гласуването на 18 януари във връзка с оставката на Шангарние получиха от своите избиратели — и при това от промишлените окръзи — публично мъмрене, като особено техният съюз с Планината се бичуваше като измяна спрямо делото на реда. Ако, както видяхме, самохвалното дразнене и дребнавите интриги, до които се

свеждаше борбата на партията на реда с президента, не заслужаваха по-добър прием, то, от друга страна, тази част на буржоазията, която искаше от своите представители безропотно предаване военната сила от ръцете на своя собствен парламент в ръцете на един претендент-авантюрист, не струваше дори и ония интриги, които се разпространяваха в неин интерес. Тя показа, че борбата за нейните *обществени* интереси, за нейните собствени *класови интереси*, за нейната *политическа власт* е спънка за частните ѝ сделки, че само ѝ тежи и я дразни.

Буржоазните големци в департаментските градове, общинските съветници, членовете на търговските съдилища и др. навсякъде почти без изключение посрещаха Бонапарт при неговите обиколки по най-сервилен начин, дори в Дижон, където той безпоощадно нападна Националното събрание и по-специално — партията на реда.

Докато търговията вървеше добре — както беше в началото на 1851 г., — търговската буржоазия беснееше срещу всяка парламентарна борба, опасявайки се да не би от това да пострада търговията. Когато търговията вървеше зле — а това стана постоянно явление след края на февруари 1851 г., — търговската буржоазия обвиняваше парламентарната борба като причина за застоя и искаше нейното прекратяване в интерес на оживяването на търговията. Разискванията по ревизията на конституцията се случиха тъкмо в тези лоши времена. Тъй като тук се касаеше за живот или смърт на съществуващия държавен строй, буржоазията се чувствуваше толкова повече в правото да иска от своите представители да се сложи край на това мъчително преходно състояние и заедно с това да се запази съществуващият ред на нещата. В това нямаше никакво противоречие. Под прекратяване на преходното състояние тя разбираше именно неговото продължаване, отлагане на окончателното решение за неопределено време. Съществуващото положение можеше да бъде запазено само по два начина: продължаване пълномощията на Бонапарт или неговата оставка съгласно конституцията и избиране на Кавеняк. Част от буржоазията клонеше към последното разрешение, но не можеше да посъветва своите представители нещо по-добро от премълчаване на този парлив въпрос. Тя си въобразяваше, че ако нейните представители не говорят, Бонапарт няма да действа. Тя искаше да има парламент от шрауси, които крият главите си, за да останат незабелязани. Друга част от буржоазията искаше да остави Бонапарт на президентското кресло, шом той вече го заемаше — за да може всичко да остане по старому. Тя се възмущаваше, че нейният парламент не желае открито да наруши конституцията и без всякакви церемонии да се отрече от властта.

Департаментските генерални съвети — тези провинциални представителства на едрата буржоазия, — които заседаваха през ваканцията на Националното събрание, след 25 август, почти еднородно се обявиха за ревизията на конституцията, т. е. против парламента и за Бонапарт.

Още по-недвусмислено от разрива с *парламентарните си представители* буржоазията демонстрира своята ярост спрямо литературните си представители и собствения си печат. Не само Франция, но и цяла Европа беше поразена от непосилните парични глоби и безсрамните присъди на дългогодишен затвор, с които буржоазните съдилища наказваха всяка атака на буржоазните журналисти срещу узурпаторските възжеления на Бонапарт, всеки опит на печата да защити политическите права на буржоазията от посегателствата на изпълнителната власт.

Ако както изтъкнахме, *парламентарната партия на реда* със своя повик за спокойствие сама се беше обрекла на бездействие; ако тя, унищожавайки със собствената си ръка в борбата с другите обществени класи всички условия на своя собствен режим, на парламентарния режим, обявяваше политическото господство на буржоазията за несъвместимо с безопасността и съществуването на буржоазията, то *извънпарламентарната маса на буржоазията* със своята сервилност към президента, с хуленето на парламента, с бруталното отнасяне към собствения си печат предизвикваше Бонапарт към потискане, към унищожаване на нейната говореща и пишеща част, на нейните политици и литератори, на нейната ораторска трибуна и печат — и всичко това, за да може тя спокойно да се занимава със своите частни работи под покровителството на силно и неограничено правителство. Тя недвусмислено заявяваше, че страстно желае да се избави от собственото си политическо господство, за да се избави от свързаните с господството трудности и опасности.

И тази извънпарламентарна буржоазия, която се възмущаваше дори от чисто парламентарната и литературната борба за господството на своята собствена класа и която беше изменила на вождовете на тази борба — тази буржоазия сега се осмелява да обвинява със задна дата пролетариата, че той не се бил вдигнал на кървава борба, борба на живот и смърт, за нея! Буржоазията, която всеки миг жертвуваше своите общокласови, т. е. своите политически интереси за най-тесните, най-долните частни интереси и искаше същата жертва от своите представители, сега хленчи, че пролетариатът принесъл нейните идеални политически интереси в жертва на своите материални интереси. Тя се представя за създаване с прекрасна душа, неразбрано и в решителния момент изоста-

вено от заблудения от социалистите пролетариат. И тя намира отклик в целия буржоазен свят. Разбира се, тук аз не говоря за германските незначителни политикани и недоуки простаци. Имам предвид например същото това списание „Economist“, което още на 29 ноември 1851 г., т. е. четири дни преди държавния преврат, обяви Бонапарт за „страж на реда“, а тиеровци и бериевци — за „анархисти“, и което още на 27 декември 1851 г., след като Бонапарт усмири тези „анархисти“, крещи, че „невежи, невъзпитани, тъпи пролетарски маси“ извършили предателство спрямо „дарбите, знанията, дисциплината, духовното влияние, умствените ресурси и моралния авторитет на средните и по-висшите обществени слоеве“. Тъпата, невежата и подлата маса не беше никой друг освен самата буржоазна маса.

В 1851 г. Франция наистина преживя нещо като малка търговска криза. В края на февруари настъпи намаление на износа в сравнение с 1850 г., през март търговията западна и фабриките започнаха да се затварят, през април положението на промишлените департаменти изглеждаше отчаяно, както след февруарските дни, през май сделките все още не се съживяваха, на 28 юни вече портфейлът на Френската банка с огромното нарастване на влоговете и със също тъй огромното намаляване на скontoвите операции свидетелствуваше за застои в производството и едва в средата на октомври положението започна постепенно да се подобрява. Френската буржоазия си обясняваше този търговски застои с чисто политически причини, с борбата между парламента и изпълнителната власт, с неустойчивостта на временната форма на управление, със страшната перспектива на втория разделен ден на май 1852 г. Аз не ще отрека, че всички тия обстоятелства повлияха за упадъка на някои отрасли на промишлеността в Париж и в департаментите. Но във всеки случай това влияние на политическата обстановка беше само локално и незначително. Нима е нужно друго доказателство за това освен факта, че търговията започна да се оправя именно в средата на октомври, т. е. в момента, когато политическото положение се влоши, когато политическият хоризонт се заоблачи и всеки миг можеше да се очаква мълния от Елисейския дворец? Френският буржоа, чиито „дарби, знания, проникателност и умствени ресурси“ не стигат по-далече от неговия нос, можеше впрочем през цялото време на лондонското промишлено изложение⁸⁵ да се натъкне с носа си на причината на своите търговски бедни. Докато във Франция се затваряха фабрики, в Англия се разразяваха търговски банкрути. Докато във Франция промишлената паника достигна през април и май своята връхна точка, в Англия през април и май достигна връхната си точка търговската паника. Вълненото производство и копринената промишленост стра-

даха както във Франция, така и в Англия. Макар и английските памучни фабрики да продължаваха да работят, те не получаваха вече същите печалби както в 1849 и 1850 г. Разликата беше само тази, че във Франция кризата беше промишлена, а в Англия — търговска; че докато във Франция фабриките спираха да работят, в Англия те разширяваха своето производство, но при по-неблагоприятни условия, отколкото в предишните години; че във Франция повече пострада износът, а в Англия — вносът. Общата причина, която, разбира се, не трябва да се търси в пределите на френския политически хоризонт, беше явна за всички. Годините 1849 и 1850 бяха години на най-голям материален разцвет и на свръхпроизводство, резултатите от което се проявиха едва в 1851 г. В началото на тази година свръхпроизводството особено се засили поради предстоящото промишлено изложение. Към това се присъединиха още и следните специфични обстоятелства: най-напред недобрата реколта на памук през 1850 и 1851 г., а после изгледите за по-добра реколта, отколкото се очакваше, отначало покачването, а след това внезапното падане на цените на памука — накрайно, колебанията на тези цени. Добивът на сурова коприна поне във Франция все още беше по-малко от среден. Най-после, вълнената промишленост след 1848 г. се разшири толкова много, че производството на вълна не можеше да я задоволи и цената на необработената вълна се покачи несъразмерно много по отношение цените на вълнените изделия. И така, в суровините за три световни отрасли на промишлеността ние виждаме вече тройко основание за търговски застои. Независимо от тези специфични обстоятелства привидната криза от 1851 г. беше само онова спиране, което свръхпроизводството и прекомерната спекулация правят всеки път в течение на промишленото кръгообръщение, преди да напрегнат всичките си сили и трескаво да пробягат последната част от цикъла и отново се върнат към своята изходна точка — *всеобщата търговска криза*. В такива промеждутъци на търговската история в Англия стават търговски банкрути, докато във Франция спира самата промишленост — отчасти поради това, че бива изместена на всички пазари от конкуренцията на англичаните, която тя тъкмо тогава не може да издържи, отчасти поради това, че като промишленост, произвеждаща луксозни предмети, тя на първо място бива засегната от всеки застои на работите. По такъв начин Франция освен всеобща криза преживява и свои собствени, национални търговски кризи, които обаче много повече се определят и обуславят от общото състояние на световния пазар, отколкото от влиянието на местни френски условия. Няма да бъде безинтересно, ако на предразсълъка на френския буржоа противопоставим съждението на английския бур-

жоа. Една от най-големите ливерпулски фирми пише в своя годишен търговски отчет за 1851 година:

„Рядко някоя година е измамвала повече възлаганите на нея надежди, отколкото изтеклата. Вместо единодушно очаквания голям разцвет тази година се оказа една от най-обезкуражаващите от двадесет и пет години насам. Това се отнася, разбира се, само до търговските, а не до промишлените класи. И все пак в началото на годината имаше без съмнение достатъчно данни, за да се очаква тъкмо противоположното: стоковете запаси бяха оскъдни, капиталите — в изобилие, съестните продукти — евтини, изгледите за богата реколта — сигурни; с нищо ненарушаван мир на континента и никакви политически или финансови затруднения в страната; действително никога крилата на търговията не са изглеждали по-свободни. . . На какво може да се припише този неблагоприятен резултат? Ние мислим — на *прекомерното разрастване на търговията* както във вноса, така и в износа. Ако нашите търговци сами не поставят по-тесни граници на своята дейност, нищо не може да ни удържи в равновесие освен паника всеки три години.“

Да си представим сега сред тази търговска паника френския буржоа с неговия побъркан на търговия мозък, терзан, тревожен и проглушен от разни слухове за държавни преврати и за възстановяване на всеобщото избирателно право, от борбата между парламента и изпълнителната власт, от интригите на орлеанисти и легитимисти, от комунистически заговори в Южна Франция, от мними селски въстания в департаментите Ниевр и Шер, от рекламите на разните кандидати за президенти, от гръмките лозунги на вестниците, от заплахите на републиканците да защитават с оръжие в ръка конституцията и всеобщото избирателно право, от апостолските послания на емигриралите герои *in partibus*, предвещаващи края на света през втората неделя на май 1852 г. — и тогава ще разберем защо буржоазията, задъхваща се сред този неописуемо оглушителен хаос от сливане на династии, ревнзия, пророгация, конституция, конспирация, коалиция, емиграция, узурпация и революция, яростно крещи на своята парламентарна република: *„По-добре ужасен край, отколкото ужас без край!“*

Бонапарт разбра този повик. Неговата способност да разбира се беше изострила от нарастващия напор на кредитори, на които се струваше, че с всеки залез на слънцето, приближаващ деня на падежа, втората неделя на месец май 1852 г., движението на небесните тела протестира техните земни полици. Те бяха станали истински астролози. Националното събрание беше отнело на Бонапарт надеждата за конституционно продължение на неговата власт; кандидатурата на принц Жоанвил не допускаше по-нататъшни колебания.

Ако някога някое събитие е хвърляло своята сянка, дълго преди да настъпи — това беше държавният преврат на Бонапарт. Още на 29 януари 1849 г., само един месец след избирането му, Бонапарт беше направил на Шангарни предложение в този смисъл.

Неговият собствен министър-председател, Одилон Баро, през лятото на 1849 г. прикрито, а Тиер през зимата на 1850 г. открито бяха говорили за политика на държавни преврати. През май 1851 г. Персини още веднаж се опита да спечели Шапгарние за преврата, а „*Messenger de l'Assemblée*“⁸⁶ публикува техните преговори. При всяка буря в парламента бонапартистките вестници заплашваха с държавен преврат; и колкото повече приближаваше кризата, толкова по-смел ставаше техният тон. На оргиите, които Бонапарт устройваше всяка нощ с изтънчени мошеници от двата пола, щом приближеше среднощният час и обилни възлияния развързваха езиците и разгорещяваха фантазията, държавният преврат редовно се определяше за следната сутрин. Изваждаха се сабите, чашите звънтяха, депутатите се изхвърляха от прозорците, императорската мантия падаше върху плещите на Бонапарт, докато настъпващото утро отново прогонваше призрака и смаяният Париж узнаваше от приказливи весталки и индискретни паладини за опасността, която още веднаж бе избягнал. През септември и октомври слуховете за *coup d'état* не стихваха нито за миг. Сянката започваше вече да получава багри като цветен лагеротип. Ако прелистим европейските вестници от септември и октомври, ще намерим в тях съобщения с буквално такова съдържание: „Париж е пълнен със слухове за държавен преврат. Говори се, че през нощта столицата ще бъде заета от войски, а сутринта ще излязат декрети, които ще разпуснат Националното събрание, ще обявят департамента Сена в обсадно положение, ще възстановят всеобщото изборително право, ще апелират към народа. Говори се, че Бонапарт търси министри за провеждането на тези незаконни декрети.“ Тези съобщения всякога завършват със съдбоносното: „*Отложено*“. Държавният преврат винаги е бил натрапчивата идея на Бонапарт. С тази идея той се беше върнал на френска земя. Тя го беше овладяла толкова много, че той постоянно я издаваше и издрънкваше. Той беше толкова слаб, че също тъй постоянно се отказваше от нея. Парижани бяха вече толкова свикнали да се отнасят към сянката на държавния преврат като към призрак, че не искаха да вярват в него, когато той най-после се появи в кръв и плът. Така че държавният преврат успя не защото шефът на Обществото от 10 декември се придържаше към строга конспирация и Националното събрание бе напълно изненадано. Той успя въпреки индискретността на *Бонапарт* и при пълното знание на *Събранието*, като необходим, неизбежен резултат от предхождащите събития.

На 10 октомври Бонапарт обяви на своите министри решението си да възстанови всеобщото изборително право, на 16 октомври те подадоха оставка, на 26 октомври Париж узна за съставя-

нето на правителството Торини. Същевременно префектът на полицията Карлие бе заместен от Мопа, а началникът на първа армейска дивизия Манян събра в столицата най-благонадеждните полкове. На 4 ноември Националното събрание поднови своите заседания. На него не му оставаше нищо друго, освен да повтори по кратък, сбит репетиториум преминатия курс и да констатира, че е погребано едва след като беше вече умряло.

Първата позиция, която Събранието изгуби в борбата с изпълнителната власт, беше правителството. То трябваше тържествено да приеме тази загуба, като напълно призна чисто фиктивното правителство Торини. Постоянната комисия посрещна г. Жиро със смях, когато той ѝ се представи от името на новия кабинет. Такова слабо правителство за такива силни мероприятия като възстановяване на всеобщото изборително право! Но касаеше се именно нищо да не се провежда *чрез* парламента, а всичко — *въпреки* парламента.

Още в самия ден на своето откриване Националното събрание получи посланието на Бонапарт, в което той искаше възстановяване на всеобщото изборително право и отменяване на закона от 31 май 1850 г. Същия ден неговите министри внесоха декрет в този смисъл. Събранието веднага отхвърли предложението на министрите за спешността на декрета, а самият закон бе отхвърлен на 13 ноември с 355 гласа срещу 348. Така то още веднаж скъса своя мандат, още веднаж потвърди, че от свободно избрано представителство на народа се е превърнало в узурпаторски парламент на една класа, още веднаж призна, че само е разрязало мускулите, които съединяваха парламентарската глава с тялото на нацията.

Ако изпълнителната власт с предложението си за възстановяване на всеобщото изборително право апелираше от Националното събрание към народа, то законодателната власт със своя законопроект на квесторите апелираше от народа към армията. С този законопроект Националното събрание целеше да затвърди своето право непосредствено да повиква войски, да създаде парламентарска армия. Назначавайки по такъв начин армията за арбитър между себе си и народа, между себе си и Бонапарт, признавайки армията за решаваща сила в държавата, Националното събрание, от друга страна, трябваше да потвърди, че отдавна се е отказало от претенцията си на господство върху тази сила. Превръщайки в предмет на прения своето право да повиква войски, вместо да ги повика незабавно, то показва, че се съмнява в собствената си сила. Отхвърляйки законопроекта на квесторите, то открито призна своето безсилие. Този законопроект се провали с малцинство от 108 гласа: Планината реши съдбата му. Планината се намираще в положението на Буридановото магаре, но с тази разлика впрочем, че

трябваше да избира не между две торби сено, за да реши коя е по-сблазнителната, а между две порции пердах, за да реши коя е по-суровата. От една страна, страхът от Шангарние, а от друга страна — страхът от Бонапарт: трябва да признаем, че положението съвсем не беше героично.

На 18 ноември към предложения от самата партия на реда закон за общински избори бе внесена поправка, съгласно която от избирателите се изискваше вместо тригодишно едногодишно пребиване в мястото на изборите. Тази поправка бе провалена с мнозинство от един-единствен глас, но и този единичък глас веднага се оказа погрешно преброен. Разпаднала се на враждебни фракции, партията на реда отдавна беше загубила своето самостоятелно парламентарно мнозинство. Сега се оказа, че в парламента въобще няма никакво мнозинство. Националното събрание беше *изгубило способност да взема решения*. Неговите съставни атоми не бяха свързани вече от никаква сила на сцепление, то беше изпуснало последния си дъх, то беше мъртво.

И накрая, извънпарламентарната маса на буржоазията няколко дни преди катастрофата трябваше още веднаж тържествено да потвърди своя разрыв с парламентската буржоазия. Тьер, който като парламентарен герой беше силно заразен от неизлечимата болест на парламентарния кретенизъм, измъдри след смъртта на парламента нова парламентарска интрига с Държавния съвет — закон за отговорността, който целеше здраво да скове президента в рамките на конституцията. Както на 15 септември при полагане основите на новия покрит пазар в Париж Бонапарт беше очаровал пазарските дами, търговките на риба, като втори Мазаниело — нанстина една търговка на риба по реална сила се равняваше на седемнадесетте бурграфове, — както след внасяне законопроекта на квесторите той въодушеви угощаваните от него в Елисейския дворец лейтенанти, така сега, на 25 ноември, Бонапарт увлече след себе си промишлената буржоазия, събрала се в цирка, за да получи от неговите ръце медали за лондонското промишлено изложение. Привеждам тук характерна част от неговата реч според „*Journal des Débats*“:

„Такива неочаквани успехи ми дават право да повтора колко велика би била френската република, ако ѝ беше дадена възможност да се грижи за своите реални интереси и да реформира своите учреждения, вместо непрекъснато да бъде смущавана, от една страна, от демагози, а от друга — от монархически халюцинации. (Гръмки, бурни и нестихващи аплодисменти в целия амфитеатър.) Монархическите халюцинации спъват всякакъв прогрес и всички сериозни отрасли на промишлеността. Вместо прогрес — само борба. Ние виждаме как хора, които по-рано бяха най-ревностни защитници на кралската власт и кралските прерогативи, действуват в духа на Конвента само за да отслабят властта, възникнала от всеобщото избирателно право. (Гръмки и продължителни апло-

дисменти.) Ние виждаме как хора, които най-много са пострадали от революцията и най-много са се оплаквали от нея, провокират нова революция и всичко това само за да сковат волята на нацията... Аз ви обещавам спокойствие в бъдеще“ и т. н. и т. н. (Възгласи: „Браво, браво“, бурни викове: „Браво“.)

Така промишлената буржоазия сервилно ръкопляска на държавния преврат от 2 декември, на унищожението на парламента, на залазя на своето собствено господство, на диктатурата на Бонапарт. На гръмките аплодисменти от 25 ноември отговори гърмът на оръдията от 4 декември и къщата на г. Саландруз, който най-много ръкопляскаше, бе най-много разбита от снарядите.

Когато Кромвел разпусна Дългия парламент, той отиде сам в заседателната зала, извади часовника си, за да не му позволи да просъществува нито минута повече от определения от него срок, и изгони всеки член на парламента с весело-хумористични ругатни. Наполеон, по-дребен от своя прототип, все пак отиде на 18 брюмер в Законодателното събрание и му прочете — макар и със сподавен глас — неговата смъртна присъда. Вторият Бонапарт, който впрочем имаше на свое разположение една изпълнителна власт, съвсем различна от тази на Кромвел или Наполеон, търсеше своя образец не в летописите на световната история, а в летописите на Обществото от 10 декември, в летописите на углавния съд. Той открадва от Френската банка 25 милиона франка, купува генерал Манян за един милион, войниците — по 15 франка всеки плюс ракия, тайно, като ношен крадец, се среща със своите съучастници, нарежда да се проникне чрез взлом в жилищата на най-опасните парламентарни водачи, да бъдат измъкнати от леглата им и хвърлени в затвора Кавеняк, Ламорисиер, Лефло, Шангарние, Шарас, Тиер, Баз и др., да се заемат с войска главните пунктове на Париж и сградата на парламента и рано сутринта да се разлепят по всички стени шумни плакати, в които се опрестява разпускането на Националното събрание и на Държавния съвет, възстановяването на всеобщото избирателно право и обявяването на департамента Сена в обсадно положение. А скоро след това помества в „Moniteur“ фалшив документ, според който около него се били сгруппирали в извънреден Държавен съвет редица влиятелни лица от парламента.

Остатъците от парламента, предимно легитимисти и орлеанисти, събрани в кметството на десети градски район, след многократни възгласи: „Да живее републиката!“, решават свалянето на Бонапарт, напразно апелират към зяпашата пред зданието тълпа, докато, най-после, под конвоя на африкански стрелци биват завлечени най-напред в казармата д'Орсе, а оттам в арестантски коли откарани в затвора Мазас и в затворите в Ам и Венсен. Такъв беше краят на партията на реда, на Законодателното събрание и на февруарската революция.

Преди да минем към заключението, нека дадем кратка схема на историята на февруарската революция.

I. *Първи период.* От 24 февруари до 4 май 1848 г. Февруарски период. Пролог. Комедия на всеобщо побратимяване.

II. *Втори период.* Период на учредяване на републиката и на Учредителното национално събрание.

1) От 4 май до 25 юни 1848 г. Борба на всички класи против пролетариата. Поражение на пролетариата през юнските дни.

2) От 25 юни до 10 декември 1848 г. Диктатура на чистите буржоазни републиканци. Изработване на конституцията. Обявяване Париж в обсадно положение. Ликвидиране на буржоазната диктатура чрез избора на Бонапарт за президент на 10 декември.

3) От 20 декември 1848 г. до 28 май 1849 г. Борба на Учредителното събрание с Бонапарт и с обединилата се с него партия на реда. Гибел на Учредителното събрание. Поражение на републиканската буржоазия.

III. *Трети период.* Период на конституционната република и на Законодателното национално събрание.

1) От 28 май 1849 г. до 13 юни 1849 г. Борба на дребната буржоазия с буржоазията и Бонапарт. Поражение на дребнобуржоазната демокрация.

2) От 13 юни 1849 г. до 31 май 1850 г. Парламентарна диктатура на партията на реда. Последната увенчава своето господство с отменяване на всеобщото избирателно право, обаче загубва парламентарното правителство.

3) От 31 май 1850 г. до 2 декември 1851 г. Борба между парламентарната буржоазия и Бонапарт.

a) От 31 май 1850 г. до 12 януари 1851 г. Парламентът изгубва главното командване на армията.

b) От 12 януари до 11 април 1851 г. Парламентът претърпява поражение в своите опити отново да подчини административната власт. Партията на реда изгубва самостоятелното парламентарно мнозинство. Коалиция на тази партия с републиканците и Планината.

c) От 11 април 1851 г. до 9 октомври 1851 г. Опити за ревизия, за сливане и за продължаване на пълномощията. Партията на реда се разлага на отделните си съставни части. Окончателен разрыв на буржоазния парламент и на буржоазния печат с масата на буржоазията.

d) От 9 октомври до 2 декември 1851 г. Открит разрыв между парламента и изпълнителната власт. Парламентът умира, пада, изоставен от собствената си класа, от армията, от всички други класи. Гибел на парламентарния режим и на господството на буржоазията. Победа на Бонапарт. Пародия на реставрация на Империята.

VII

Социалната република се яви като фраза, като пророчество на прага на февруарската революция. В юнските дни на 1848 г. тя беше удавена в кръвта на *парижкия пролетариат*, но тя броди като призрак в следващите действия на драмата. На сцената се появява *демократичната република*. На 13 юни 1849 г. тя изчезва заедно със своите разбягали се *дребни буржоа*, но в бягството разхвърля след себе си двойно по-кресливи реклами. *Парламентарната република* заедно с буржоазията завладява цялата сцена, разгъва се в цялата си ширина, но 2 декември 1851 г. я погребва сред виковете на ужас на обединените роялисти: „Да живее републиката!“

Френската буржоазия се опълчи срещу господството на трудещия се пролетариат — и доведе на власт лумпенпролетариата начело с шефа на Обществото от 10 декември. Буржоазията държеше Франция в непрекъснат страх от бъдещите ужаси на червената анархия — Бонапарт ѝ дисконтира това бъдеще, когато въодушевената от ракия армия на реда по негова заповед разстрелваше на 4 декември стоящите на своите прозорци знатни буржоа от булевард Монмартр и Италианския булевард. Тя боготвореше сабята — сабята господствуват над нея. Тя унищожи революционния печат — нейният собствен печат е унищожен. Тя постави събранията на народа под полицейски надзор — нейните салони се намират под надзора на полицията. Тя разпусна демократичната национална гвардия — нейната собствена национална гвардия е разпусната. Тя въведе обсадно положение — обсадно положение е въведено срещу нея. Тя замени съдилищата със съдебни заседатели с военни комисии — нейните съдилища със съдебни заседатели са заменени с военни комисии. Тя отдаде народните училища във властта на попове-

те — поповете властвуват над нейните собствени училища. Тя заточаваше без съд — нея я заточават без съд. Тя потискаше всяко движение на обществото с държавната власт — държавната власт смазва всяко движение на нейното общество. Тя се бунтуваше против своите собствени политици и писатели от страст към своята кесия — нейните политици и писатели са отстранени, но нейната кесия бива ограбвана, след като запушиха устата ѝ и пречупиха перото ѝ. Буржоазията неуморно призоваваше революцията, както свети Арсений християните: „Fuge, tace, quiesce! Бягай, мълчи, успокой се!“ — Бонапарт призовава буржоазията: „Fuge, tace, quiesce! Бягай, мълчи, успокой се!“

Френската буржоазия отдавна е разрешила дилемата на Наполеон: „Dans cinquante ans l'Europe sera républicaine ou cosaque“*. Тя я разреши във вид на „république cosaque“**. Не беше нужно злото възшебство на Цирцея, за да бъде превърнат шедьовърът на буржоазната република в безобразно чудовище. Тази република не загуби нищо освен привидната благопристойност. Днешна Франция*** се съдържаше в готов вид в парламентарната република. Достатъчно беше само едно бодване с шик, за да се пукне мехурът и се появи чудовището.

Защо парижкият пролетариат не въстана след 2 декември?

Събарянето на буржоазията беше засега само декретирано, декретът не беше още изпълнен. Всяко сериозно въстание на пролетариата веднага отново би съживило буржоазията, би я примирило с армията и би осигурило за работниците второ юнско поражение.

На 4 декември буржоа и бакали насъскваха пролетарната към борба. Същия ден вечерта няколко легиона на националната гвардия обещаха да се явят на полесражението с оръжие и в униформа. Работата е там, че буржоата и бакалите бяха узнали, че Бонапарт в един от своите декрети от 2 декември отменяше тайното гласуване и им заповядваше да вписват своето „да“ или „не“ до имената си в официалните списъци на избирателите. Съпротивата на 4 декември уплаши Бонапарт. Той нареди да се разлепят през нощта по всички улици на Париж плакати, които оповестяваха възстановяването на тайното гласуване. Буржоата и бакалите помислиха, че са постигнали своята цел. На следното утро не се явиха именно бакалите и буржоата.

Един внезапен удар на Бонапарт през нощта на 1 срещу 2 декември лиши парижкия пролетариат от неговите водачи, команди-

* — „След петдесет години Европа ще бъде републиканска или казашка“. *Ред.*

** — „казашка република“. *Ред.*

*** — т. е. Франция след държавния преврат от 1851 г. *Ред.*

рите на барикадите. Представлявайки армия без офицери, нямайки никакво желание след паметните юнски дни на 1848 и 1849 г. и майските дни на 1850 г. да се бори под знамето на Планината, пролетариатът предостави на своя авангард, тайните общества, да спасят въстаническата чест на Париж, чест, която буржоазията толкова безропотно предаде на произвола на военщината, че Бонапарт покъсно можа да обезоръжи националната гвардия с язвителната мотивировка: той се опасявал да не би анархистите да злоупотребят с нейното оръжие против самата нея!

„*C'est le triomphe complet et définitif du socialisme!*“* — така характеризира Гизо преврата на 2 декември. Но ако свалянето на парламентарната република в своя зародиш съдържа тържеството на пролетарската революция, то неговият най-близък осезателен резултат беше *победата на Бонапарт над парламента, победата на изпълнителната власт над законодателната, победата на неприкритата с фрази сила над силата на фразата*. В парламента нацията въздигаше своята всеобща воля в закон, т. е. въздигаше закона на господстващата класа в своя всеобща воля. Пред изпълнителната власт тя се отрича от всяка собствена воля и се подчинява на повелята на чуждата воля, на авторитета. Изпълнителната власт в противоположност на законодателната изразява хетерономията на нацията в противоположност на нейната автономия. Така Франция изглежда се е избавила от деспотизма на една цяла класа само за да се подчини на деспотизма на един индивид и при това на авторитета на един индивид без авторитет. Борбата, изглежда, е завършила с това, че всички класи еднакво безсилно и еднакво безгласно са се преклонили пред приклада на пушката.

Но революцията действа основно. Тя още пътува през чистилицето. Тя върши своята работа методично. До 2 декември 1851 г. тя завърши половината от своята подготовка, сега тя завършва другата половина. Отначало тя доведе до съвършенство парламентарната власт, за да може да я събори. Сега, когато е постигнала това, тя довежда до съвършенство *изпълнителната власт*, свежда я до нейния най-чист израз, изолира я, противопоставя я на себе си като единствен обект, за да съсредоточи против нея всички свои сили на разрушение. И когато революцията завърши тази втора половина от своята предварителна работа, Европа ще подскочи от мястото си и ликувайки, ще каже: Отлично ровиш, стара къртицо!⁸⁷

Тази изпълнителна власт с нейната огромна бюрократическа и военна организация, с нейната многосложна и изкуствена държавна машина, с войска от половин милион чиновници редом с ар-

* — „Това е пълното и окончателно тържество на социализма!“ *Ред.*

мия от още половин милион, този ужасен организъм-паразит, който обвива като с мрежа тялото на френското общество и запущва всичките му пори, възникна в епохата на абсолютната монархия, при упадъка на феодализма, ускорен от този организъм. Сеньориалните привилегии на поземлените собственици и на градовете се превърнаха в също тъй многобройни атрибути на държавната власт, феодалните сановници — в плащани чиновници, а пъстрите като стокови мостри, кръстосващи се средновековни суверенни права — в точно установен план на държавната власт, където господства същото разделение на труда и същата централизация както във фабрика. Първата френска революция, която си беше поставила за задача да унищожи всички местни, териториални, градски и провинциални особени власти, за да създаде гражданското единство на нацията, трябваше да развие по-нататък това, което беше започнала абсолютната монархия — централизацията, но същевременно тя разшири обхвата, атрибутите и броя на служителите на правителствената власт. Наполеон завърши тази държавна машина. Легитимната монархия и Юлската монархия не прибавиха нищо ново освен по-голямо разделение на труда, увеличаващо се толкова повече, колкото повече разделиението на труда в рамките на буржоазното общество създаваше нови групи от интереси, следователно нови обекти за държавното управление. Всеки *общ* интерес биваше незабавно откъсван от обществото, противопоставян на него като по-висш, *всеобщ* интерес, изтръгван от сферата на самодейността на членовете на обществото и превръщан в предмет на правителствена дейност, като се почне от моста, от училищната сграда и имуществото на някоя селска община и се свърши с железниците, с националното имущество и държавните университети на Франция. Най-после в своята борба против революцията парламентарната република се оказа принудена да засили заедно с репресивните мероприятия средствата и централизацията на правителствената власт. Всички преврати усъвършенствуваха тази машина, вместо да я разбият. Партиите, които, сменяйки се една друга, се бореха за господство, смятаха овладяването на тази огромна държавна сграда като главен трофей на своята победа.

Но при абсолютната монархия, през времето на първата революция, при Наполеон бюрокрацията беше само средство за подготовка на класовото господство на буржоазията. През времето на Реставрацията, при Луи-Филип, при парламентарната република бюрокрацията, колкото и да се стремеше към самовластие, беше оръдие на господстващата класа.

Едва при втория Бонапарт държавата като че ли е станала напълно самостоятелна. Държавната машина толкова е закрепила

своето положение по отношение на гражданското общество, че сега може да има начело шефа на Обществото от 10 декември, един появил се от чужбина авантюрист, провъзгласен за вожд от пияната войнишка глан, която той купи с ракия и колбаси и на която постоянно трябва да подхвърля още колбаси. Оттук малодушното отчаяние, чувството на неизразимо оскърбление, унижение, което потиска гърдите на Франция и не ѝ дава да диша свободно. Тя се чувствава опозорена.

И все пак държавната власт не виси във въздуха. Бонапарт е представител на една класа, при това на най-многобройната класа на френското общество, *парцелните селяни*.

Както Бурбоните бяха династията на едрата поземлена собственост, а Орлеаните — династията на парите, така Бонапартите са династия на селяните, т. е. на френската народна маса. Избраникът на селяните не е онзи Бонапарт, който се подчиняваще на буржоазния парламент, а онзи, който разгони буржоазния парламент. Три години поред градовете успяваха да изопачават смисъла на изборите от 10 декември и да измамват надеждата на селяните за възстановяване на империята. Изборите от 10 декември 1848 г. бяха осъществени едва в преврата от 2 декември 1851 г.

Парцелните селяни съставляват огромна маса, членовете на която живеят в еднакви условия, без обаче да влизат в разнообразни отношения едни към други. Техният начин на производство ги изолира един от друг, вместо да установява взаимно общуване между тях. Тази изолираност се засилва и от лошите френски пътища и от бедността на селяните. Тяхната производствена площ, парцелът, не позволява никакво разделение на труда при неговото обработване, никакво прилагане на науката, следователно и никакво разнообразие на развитието, никаква разновидност на талантите, никакво богатство на обществените отношения. Всяко отделно селско семейство почти само се задоволява, произвежда непосредствено по-голямата част от това, което консумира, набавяйки по този начин своите средства за живот повече чрез обмен с природата, отколкото чрез връзки с обществото. Парцел, селянин, семейство; редом до тях друг парцел, друг селянин, друго семейство. Известен брой от тези единици образува село, а известен брой села образуват департамент. Така грамадната маса на френската нация се образува чрез просто събиране на едноименни величини, както картофите в един чувал образуват чувал с картофи. Доколкото милиони семейства живеят в икономически условия, които отделят и враждебно противопоставят техния начин на живот, техните интереси и тяхното образование на начина на живот, интересите и образованието на другите класи — дотолкова те образуват класа. Доколкото между парцел-

ните селяни съществува само местна връзка, доколкото еднаквостта на техните интереси не създава между тях никаква общност, никаква национална връзка и никаква политическа организация — дотолкова те не образуват класа. Затова те са неспособни от свое име да защитават класовите си интереси било чрез парламент или чрез конвент. Те не могат да представляват себе си, те трябва да бъдат представлявани от други. Техният представител трябва същевременно да бъде техен господар, стоящ над тях авторитет, неограничена правителствена власт, която ги защитава от другите класи и им изпраща от висините дъжд и слънце. Политическото влияние на парцелните селяни следователно в крайна сметка се изразява в това, че изпълнителната власт подчинява обществото на себе си.

Историческата традиция породи у френските селяни мистичната вяра, че един човек на име Наполеон ще им върне всички изгубени блага. И ето, намери се един, който се представя за тоя човек само защото — на основание на Code Napoléon*, който предписва: „La recherche de la paternité est interdite“** — носи името Наполеон. След двадесетгодишно скитничество и редица гротескни приключения предсказанието се сбъдва и този човек става император на французите. Натрапчивата идея на племенника се осъществи, защото тя съвпаднаше с натрапчивата идея на най-многобройната класа на френското общество.

Но тук може да ми възразят: а селските въстания в половин Франция, а хайките на армията срещу селяните, а масовите арести и масовите заточения на селяните?

От времето на Людовик XIV Франция не е преживяла подобни преследвания на селяните „заради демагогски интриги“.

Но нека бъде добре разбран. Династията на Бонапарт е представителка не на революционния, а на консервативния селянин, не на селянина, който се стреми да се изтръгне от своите социални условия на съществуване, определяни от парцела, а на селянина, който, напротив, се стреми да заздрави тези условия и този парцел, не на онова селско население, което със свои сили, присъединявайки се към градовете, се стреми да събори стария строй, а на онова, което, напротив, тъпо се затваря в този стар строй и очаква от призрака на империята да спаси него и парцела му и да му даде привилегировано положение. Династията на Бонапарт е представителка не на просвещението на селянина, а на неговото суеверие, не на неговия разсъдък, а на неговия предразсъдък, не на неговото бъдеще, а на

* — Наполеоновия кодекс. *Ред.*

** — „Търсенето на бащинството се забранява“. *Ред.*

неговото минало, не на неговите съвременни Севени, а на съвременната му Вандея.⁸⁸

Тригодишното сурово господство на парламентарната република беше освободило от наполеоновката илюзия и беше революционизирало — макар и само повърхностно — част от френските селяни; но всеки път, когато те се раздвижваха, буржоазията със сила ги отхвърляше назад. При парламентарната република в съзнанието на френския селянин се водеше борба между новите идеи и традицията; този процес протичаше във форма на непрекъсната борба между селските учители и поповете — буржоазията умиряваше учителите. Селяните за пръв път прехваха усилия да заемат самостоятелно становище спрямо правителствената дейност; това се прояви в непрекъснатите конфликти между кметовете и префектите — буржоазията уволняваше кметовете. Най-после, в разни места на Франция селяните в периода на парламентарната република въставаха против собствената си рожба — армията, буржоазията ги наказваше с обсадно положение и екзекуции. И същата тази буржоазия сега напада вой против тъпотата на масите, на *vile multitude*^{*}, която я била предала на Бонапарт. Тя сама насилствено затвърди привързаността на селската класа към империята, като здраво лаеще условията, образуващи почвата, на която израства тази селска религия. Наистина буржоазията трябва еднакво да се бои от невежеството на масите, докато те остават консервативни, и от съзнателността на масите, щом те станат революционни.

Във въстанията след *coup d'état* част от френските селяни с оржие в ръка протестира срещу собствения си вот от 10 декември 1848 г. Школата, през която те минаха след 1848 г., ги вразуми. Но те бяха продали душата си на преизподнята на историята, историята настояваше да държат на думата си, а и мнозинството от тях бяха още толкова объркани, че тъкмо в най-червените департаменти селското население открито гласува за Бонапарт. Според тяхното мнение Националното събрание пречело на Бонапарт да предприеме каквото и да било. Той сега само разбил оковите, в които градовете поставили волята на селото. На някои места селяните бяха обладани дори от нелепата мисъл да поставят редом до Наполеон и един конвент.

След като първата революция беше превърнала полукрепостните селяни в свободни поземлени собственици, Наполеон заздравя и уреди условията, при които селяните безпрепятствено можеха да се ползват от току-що получената френска земя и да удовлетворят своята юношеска страст към собственост. Но причината за сегаш-

* -- презряната тъпта. *Ред.*

ното обедняване на френския селянин е именно неговият парцел, раздробяването на земовладението, затвърдената от Наполеон форма на собственост във Франция. Това са именно материалните условия, които направиха френския феодален селянин собственик на парцел, а Наполеон — император. Две поколения бяха достатъчни, за да доведат до неизбежния резултат — прогресивното влошаване на земеделието и прогресивното задлъжняване на земеделеца. „Наполеоновската“ форма на собственост, която в началото на XIX в. беше условие за освобождението и обогатяването на селското население във Франция, в течение на този век се превърна в закон на неговото робство и мизерия. И тъкмо този закон е първата от „*idées paro- léoniennes*“*, която вторият Бонапарт трябва да отстоява. Ако и той като селяните все още споделя илюзията, че причината за разорението на селяните трябва да се търси не в самата парцелна собственост, а извън нея, във влиянието на второстепенни обстоятелства, то неговите експерименти ще се разбият като сапунени мехури о производствените отношения.

Икономическото развитие на парцелната собственост из основи промени отношението на селяните към останалите обществени класи. При Наполеон парцелирането на поземлената собственост в селата допълваше свободната конкуренция и възникващата едра промишленост в градовете. Селската класа беше вездесъщият протест против току-що съборената поземлена аристокрация. Корените, които парцелната собственост пусна във френската почва, лишиха феодализма от всякакви хранителни оокове. Граничните колове на парцела образуваха естественото укрепление на буржоавията против всяко нападение от страна на нейните стари властелини. Но в течение на XIX в. на мястото на феодала се появи градският лихвар, на мястото на тегнещите върху земята феодални повинности — ипотеката, на мястото на аристократическата поземлена собственост — буржоазният капитал. Парцелът на селянина е вече само поводът, който позволява на капиталиста да извлече от земята печалба, лихви и рента, предоставяйки на самия земеделец да изкарва работната си заплата, както намери за добре. Ипотечният дълг, който тежи върху френската земя, налага на френските селяни лихви, които се равняват на годишната лихва на целия държавен дълг на Англия. Парцелната собственост, така заробена от капитала — а нейното развитие неизбежно води към такова заробване, — е превърнала мнозинството от френската нация в троглодити. Шестнадесет милиона селяни (включително жените и децата) живеят в дупки, голяма част от които имат само едно прозорче, друга част — две

---

* — „наполеоновските идеи“. Ред.

и в най-добрия случай — три прозорчета. А прозорците за една къща са същото, каквото са лете сетивни органи за главата. Буржоазният строй, който в началото на века постави държавата като страж при току-що възникналия парцел и го тореше с лаври, стана вампир, който изсмуква кръвта от сърцето му и мозъка от главата му и го хвърля в алхимическата реторта на капитала. Code Napoléon е сега само кодекс за издаване на изпълнителни листове, за секвестраване на имущества и за публични продажби. Освен официалната цифра от четири милиона (включително децата и т. н.) просяци, скитници, престъпници и проститутки във Франция има и пет милиона души, които са изправени пред гибел и или живеят в самите села, или непрекъснато се прехвърлят с парцалите и децата си от селата в градовете и от градовете в селата. Следователно интересите на селяните вече не са в хармония с интересите на буржоазията, с капитала, както беше при Наполеон, а в противоречие с тях. Следователно те намират своя естествен съюзник и вожд в *градския пролетариат*, призван да събори буржоазния строй. Но *силното и неограничено правителство* — и това е втората „*idée napoléonienne*“, която трябва да осъществи вторият Наполеон — е призвано със сила да защитава този „материален“ ред. И действително, лйтмотивът във всички прокламации на Бонапарт против бунтуващите се селяни е този „*ordre matériel*“*.

Освен ипотечния дълг, с който капиталът обременява парцела, върху последния тежи и *данъкът*. Данъкът е източник на живот за бюрокрацията, за армията, за поповете и за двора — накратко, за целия апарат на изпълнителната власт. Силно правителство и високи данъци са тъждествени понятия. Парцелната собственост по своето естество е подходяща почва за всемогъща и безбройна бюрокрация. Тя създава равномерно ниво на отношенията и лицата по цялата страна. Затова тя позволява равномерно въздействие върху всички части на тази еднообразна маса от един висш център. Тя унищожава аристократическите междинни стъпала между народната маса и държавната власт. Следователно тя предизвиква всестранната пряка намеса на тази държавна власт и повсеместното проникване на нейните непосредствени органи. Тя създава, най-после, незаето свръхнаселение, което не си намира място нито в селото, нито в града и затова протяга ръце към държавните служби като към някакъв вид почетна милостиня и предизвиква създаването на още държавни служби. Откривайки с щикове нови пазари, ограбвайки континента, Наполеон с лихви връщаше наложения от него принудителен данък. Наполеоновският данък беше стимул за развитието на селското произ-

* — „материален ред“. Ред.

водство, докато днес данъкът лишава селянина от последните му ресурси, от последната възможност да се съпротивява на обедняването. А многобройната, общита с галони и добре охранена бюрокрация е „*idée napoléonienne*“, най-близка до сърцето на втория Бонапарт. А и как можеше да бъде иначе, когато Бонапарт бе принуден да създаде наред с действителните класи на обществото и една изкуствена каста, за която запазването на неговия режим става въпрос за настоящия хляб? Затова една от неговите първи финансови операции беше повишаването на чиновническите заплати до предишния им размер и създаването на нови синекури.

Друга „*idée napoléonienne*“ е господството на *половете* като оръдие на правителството. Но ако току-що възникналият парцел със своята хармония с обществото, със своята зависимост от природните сили и със своята покорност към закрилящата го върховна власт естествено беше религиозен, то затъналият в дългове парцел, скъсал с обществото и властта, изтласкан извън собствената си ограниченост, естествено става антирелигиозен. Небето беше добра прибавка към току-що придобитото парче земя, още повече че то определя времето; но небето става подигравка, когато бива натрапвано като замяна за парцела. Тогава попът се превръща в миропомазан копей на земната полиция — друга „*idée napoléonienne*“. Експедицията против Рим следващия път ще бъде предприета в самата Франция, но в обратния смисъл на онова, което мисли господин Монталамбер.

Най-после, кулминационната точка на „*idées napoléoniennes*“ е преобладаващото значение на *армията*. Армията беше *point d'honneur** на парцелните селяни; тя ги правеше герои, които защитаваха от външни врагове новата собственост, величаеха току-що придобитото национално единство, грабежа и революционизираха света. Униформата беше техният параден костюм, войната — тяхната поезия, увеличеният и закръглен в тяхната фантазия парцел — отечеството, а патриотизмът — идеалната форма на чувството за собственост. Но враговете, срещу които френският селянин трябва да защитава сега своята собственост — това не са казаците, а съдиите-изпълнители и бирниците. Парцелът не се намира вече в тъй нареченото отечество, а в ипотечния тефтер. Самата армия не е вече цветът на селската младеж, а блатното цвете на селския лумпенпролетариат. В голямата си част тя се състои от подставени лица, от заместители, както самият втори Бонапарт е само подставено лице, заместител на Наполеон. Геройски подвизи тя извършва сега при хайките си срещу селяните, в жандармерийската си служба; и ако въртеешните

* — въпрос на чест, предмет на особена гордост. *Ред.*

противоречия на системата му прогонят шефа на Обществото от 10 декември извън границите на Франция, армията след няколко бандитски подвизи ще пожъне не лаври, а пердах.

И така ние виждаме: всички „idées napoléoniennes“ са идеи на неразвития, на младенческия парцел; за отживелия вече парцел те са безсмислица, само халюцинации на неговата предсмъртна агония, думи — станали фрази, духове — станали призраци. Но пародията на империята беше необходима, за да освободи масата на френската нация от бремето на традицията и да покаже в чист вид противоположността между държавната власт и обществото. С растящото разстройство на парцелната собственост рухва и почиващата върху нея държавна сграда. Държавната централизация, от която се нуждае съвременното общество, може да възникне само върху развалините на военно-бюрократичната правителствена машина, изкована в борбата с феодализма.⁸⁹

Положението на френските селяни ни разкрива загадката на общите избори от 20 и 21 декември, които заведоха втория Бонапарт на Синайската планина не за да получи, а за да издава закони.

Буржоазията очевидно нямаше сега друг избор освен да тласува за Бонапарт. Когато пуританите на Констанския събор⁹⁰ се оплакват от порочния живот на папите и надават вой за необходимостта от реформи в нравите, кардинал Пиер д'Айн им прогърмя в отговор: „Само дяволът може още да спаси католическата църква, а вие искате ангели!“ Така и френската буржоазия викаше след държавния преврат: Само шефът на Обществото от 10 декември може още да спаси буржоазното общество! Само кражбата може още да спаси собствеността, клетвопрестъпничеството — религията, незаконното раждане — семейството, безредието — реда!

Бонапарт като изпълнителна власт, станала самостоятелна сила, се смята призван да осигури „буржоазния ред“. Но силата на този буржоазен ред е средната класа. Затова той смята себе си за представител на средната класа и издава декрети в такъв смисъл. Но, от друга страна, той е станал нещо само поради това, че е сломил и всеки ден отново сломява политическото могъщество на тази средна класа. Затова той се смята за противник на политическата и литературната сила на средната класа. Но като закриля нейната материална сила, той отново създава нейното политическо могъщество. Затова причината трябва да бъде запазвана, но следствието навсякъде, където се проявява, трябва да бъде заличавано от лицето на земята. Но това не може да стане без известно смесване на причина и следствие, тъй като в своето взаимодействие причината и следствието изгубват отличителните си белези. Следват нови декрети, които валичават пограничната линия. В същото време Бонапарт омия себе си

за представител на селяните и на народа изобщо против буржоазията, който иска да ошастливи низшите класи на народа в рамките на буржоазното общество. Следват нови декрети, които в аванс плагиатствуват правителствената мъдрост на „истинските социалисти“⁹¹. Но Бонапарт се чувствава преди всичко шеф на Обществото от 10 декември, представител на лумпенпролетариата, към който принадлежи сам той, неговият антураж, неговото правителство и неговата армия и който се интересува преди всичко от едно: да живее за свое удоволствие и да тегли калифорнийски печалби от държавното съкровище. И той оправдава своето звание шеф на Обществото от 10 декември с декрети, без декрети и въпреки декретите.

Тази пълна с противоречия мисия на тоя човек обяснява противоречивите действия на неговото правителство, което, действайки наслуки, пипнешком, се старее ту да привлече, ту да унизи една или друга класа и еднакво настройва против себе си всички класи — правителство, практическата неувереност на което представлява крайно личен контраст с повелителния, категоричния стил на правителствените актове, робски копиран от указите на чичото.

Промислеността и търговията, т. е. занятията на средната класа, трябва при силно правителство да процъфтяват като растение в парник. Раздават се грамаден брой железопътни концесии. Но бонапартистският лумпенпролетариат трябва да се обогатява. Започва мощническа игра на борсата на лица, посветени в тайната на железопътните концесии. Но не се оказват капитали за железниците. Следва нареждане банката да дава пари в заем срещу залог на железопътни акции. Но в същото време банката трябва да бъде експлоатирана лично от Бонапарт, значи тя трябва да бъде ласкана. Банката бива освободена от задължението да публикува всяка седмица своя отчет — тя сключва с правителството договор, който ѝ осигурява львовския пай. На народа трябва да се даде работа. Предприемат се държавни строежи. Но държавните строежи увеличават данъчното бреме на народа. Следователно трябва да се намалят данъците, като се посегне върху доходите на рентниерите чрез конвертиране на 5-процентовата рента в $4\frac{1}{2}$ процента. Но на буржоазията трябва отново да се даде нещо подсладително; затова данъкът върху виното се удвоява за народа, който купува виното en detail*, а се намалява двойно за средната класа, която го пие en gros**. Съществуващите работнически сдружения се разтурват, но затова пък правителството дава обещания за чудеса със сдруженията в бъдеще. Трябва да се помогне на селяните. Създават се ипотечарни банки, които уско-

* — на дребно. *Ред.*

** — на едро. *Ред.*

рват задължняването на селяните и концентрацията на собствеността. Но тези банки трябва да се използват за измъкване на пари от конфискуваните имения на Орлеанската фамилия. Никой капиталист не се съгласява с това условие, което не фигурира в декрета, и ипотекарната банка остава само декрет и т. н. и т. н.

На Бонапарт се иска да играе ролята на патриархален благодетел на всички класи. Но той не може да даде на нито една класа, без да вземе от друга. Подобно на херцог Гиз, който през време на Фрондата се славеше като най-задължения човек във Франция, защото беше превърнал всичките си имения в задължения на своите привърженици към себе си, и Бонапарт би искал да бъде човекът с най-много задължения във Франция и да превърне цялата собственост, целия труд на Франция в задължение към себе си лично. Той би искал да открадне цяла Франция, за да я подари на Франция, или, по-скоро, за да купи отново Франция с френски пари, защото като шеф на Обществото от 10 декември той е принуден да купува това, което трябва да му принадлежи. И предмет на търговия стават всички държавни учреждения, сенатът, Държавният съвет, Законодателният корпус, орденът на почетния легион, войнишкият медал, пералните, държавните строежи, железниците, генералният щаб на националната гвардия без редиците, конфискуваните имения на Орлеанската фамилия. Средство за подкуп става всяко място в армията и в правителствената машина. Но най-важното в този процес, състоящ се в това, че вземат Франция, за да я дадат на самата нея, са процентите, които при оборота отиват в джоба на шефа и на членовете на Обществото от 10 декември. Остроумните думи, с които графиня Л., държанката на г. де Морни, характеризира конфискацията на орлеанските имения: „C'est le premier vol de l'aigle“ [„Това е първият полет на орела“]*, са подходящи за всеки полет на този орел, който прилича повече на *врана*. Той и неговите привърженици всекидневно си казват думите, които един италиански картезиански монах отправил към скъперника, самохвално пресмятащ богатствата си, които можели да му стигнат още за дълги години: „Ti fai conto sopra i beni, bisogna prima far ii conto sopra gli anni“**. За да не срещат в годините, те броят минутите. Към двора, министерствата, по върховете на администрацията и армията напират всевъзможни типове, за най-добрия от които може да се каже, че е неизвестно откъде идва — шумна, ползуваща се с лоша слава, жадна за прабег божема, която нахлузва обшитите с галони мундири със смешната важност на сановниците на Сулук. Можем нагледно да си

* Думата „vol“ означава и полет, и кражба.

** — „Ти броиш богатствата си, а би трябвало по-напред да преброиш годините си.“

представим този висш слой на Обществото от 10 декември, ако вземем под внимание, че *Верон-Кревел** е неговият блюстител на морала, а *Грание дьо Касаняк* — неговият мислител. Когато Гизо по време на своето правителство използваше в един незначителен вестник този Грание като оръдие против династическата опозиция, той обикновено го хвалеше с думите: „C'est le roi des drôles“, „Това е царят на шутовете.“ Би било несправедливо да съпоставяме двора и кликата на Луи Бонапарт с двора от времето на регентството⁹² или на Людовик XV. Защото „Франция неведнаж е преживявала управление на държанки, но никога още не е преживявала управление на държанци“.**

Тормозен от противоречивите изисквания на своето положение, намирайки се при това в ролята на фокусник, принуден с все нови изненади да приковава вниманието на публиката върху себе си като заместител на Наполеон, т. е. да извършва всеки ден по един държавен преврат в миниатюр, Бонапарт хвърля цялото буржоазно стопанство в хаос, посяга върху всичко, което за революцията от 1848 г. изглеждаше неприкосновено, приучва едни да бъдат равнодушни към революцията, а други подбужда към революция, създава истинска анархия в името на реда и същевременно смъква свещения ореол на държавната машина, профанира я и я прави едновременно отвратителна и смешна. Той устройва в Париж пародия на култа към трирския свещен хитон⁹³ във вид на култ към наполеоновската императорска мантия. Но ако императорската мантия в края на краищата падне върху плещите на Луи Бонапарт, бронзовата статуя на Наполеон ще се сгромоляса от висотата на Вандомската колона.

---

* В своя роман „Братовчедката Бета“ Балзак изобразява Кревел, чийто прототип е д-р Верон, собственик на в. „Constitutionnel“, като най-развратен парижки филистер.

** Думи на г-жа дьо Жиарден.

⁴³ *«Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт»* — едно от най-важните произведения на марксизма. В този труд въз основа на анализа на революционните събития през 1848—1851 г. във Франция били доразвити основните положения на историческия материализъм, на теорията на класовата борба и пролетарската революция, на учението за диктатурата на пролетариата. Тук за пръв път Маркс формулира тезата за необходимостта от разрушаване на буржоазната държавна машина от победилия пролетариат. Маркс пишел книгата по горещите следи на събитията в периода от декември 1851 г. до март 1852 г. В процеса на работата над *«Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт»* Маркс постоянно разменял мнения с Енгелс относно събитията във Франция. Освен печата и официалните материали Маркс използвал за източник и частни кореспонденции от Париж. *«Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт»* бил предназначен първоначално за публикуване като серия от статии в седмичното списание *«Revolution»* (*«Революция»*), чието издаване се подготвяло в САЩ от приятеля на Маркс и Енгелс и член на Съюза на комунистите Й. Вайдемайер. Вайдемайер успял обаче да издаде само две книжки на списанието (януари 1852 г.), след което издаването му трябвало да бъде преустановено поради парични затруднения. Статията на Маркс пристигнали много късно и не били напечатани в тези книжки. По предложение на Маркс Вайдемайер издал произведението през май 1852 г. в отделна книга като първи (и единствен) свитък на «непериодичното списание» *«Revolution»*. Заглавието на книгата *«Осемнадесети брюмер на Луи-Наполеон»* (вместо Луи Бонапарт) било дадено от Вайдемайер. По-голямата част от тиража на това първо издание Вайдемайер, който се намирал в стеснено материално положение, не можал да изкупи от собственика на печатницата и в Европа бил доставен незначителен брой екземпляри. Опитите за издаването на книгата в Германия или в Англия (на английски език) се оказали безрезултатни. Второто издание на книгата се появило едва в 1869 г. За това издание текстът на произведението бил прегледан отново от Маркс. В предговора към изданието от 1869 г. Маркс характеризира извършената от него редакция на текста по следния начин: *«В преработка предлаганото съчинение би загубило своята своеобразна окраска. Затова аз се ограничих само с поправяне на печатните грешки и с отстраняването на станалите вече непонятни намеци.»* Текстът на третото издание, излязло в 1885 г. под редакцията на Енгелс, съответствува на текста на изданието от 1869 г. Френският превод на *«Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт»* бил напечатан първоначално в органа на Френската работническа партия, вестник *«Le Socialiste»* (*«Социалист»*) през януари—ноември 1891 г.; същата година той излязъл и в отделна книга в Лил. На руски език книгата била издадена за пръв път в 1894 г. в Женева. По-късно книгата била преиздадена няколко пъти на руски език, редица издания са подготвени за печат от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. В настоящото издание произведението се печата по текста на немското издание от 1869 г. — 113.

⁴⁴ *«Осемнадесети брюмер»* (9 ноември 1799 г.) — държавният преврат, който завършил процеса на буржоазната контрареволуция във Франция; в резул-

- тат на преврата била установена военната диктатура на Наполеон Бонапарт. — 117.
- ⁴⁵ *Бедлам* — лудница в Лондон. — 119.
- ⁴⁶ На 10 декември 1848 г. в резултат на всеобщо гласуване Луи Бонапарт бил избран за президент на Френската република. — 119.
- ⁴⁷ Съгласно библейската легенда през време на бягството на евреите от египетски плен малодушните измежду тях под влиянието на трудностите на пътуването и глада почнали да съжбяват за дните, прекарани в робство, когато били поне сити. Изразът *«да съжбяваш за египетските гърнета с месо»* е станал пословичен. — 119.
- ⁴⁸ *Hic Rhodus, hic saltat* (Тук е Родос, тук скачай! — в преносен смисъл: Тук е главното, тук доказвай!) — думи, отправени към един самохвалко (из баснята на Езоп «Самохвалко»), който твърдял, че на остров Родос правел големи скокове.
Тук е розата, тук танцувай! — перифраза на предишния цитат ('Родос — на гръци е название на остров, а също и «роза»), извършена от Хелел в предговора към книгата «Философия на правото». — 120.
- ⁴⁹ През май 1852 г. изтичал срокът на президентските пълномощия на Луи Бонапарт. Съгласно френската конституция от 1848 г. изборите на нов президент трябвало да се провеждат всеки четири години на втория неделен ден на месец май. — 121.
- ⁵⁰ Гьоте. «Фауст», част I, сцена трета («Кабинетът на Фауст»). — 121.
- ⁵¹ В немското издание от 1869 г., както и в изданията от 1852 и 1855 г., датата на откриването на Законодателното събрание е посочена неточно 29 май 1849 г. — 122.
- ⁵² *Династическа олозиция* — възглавявана от Одилон Баро група във Френската камара на депутатите в периода на Юлската монархия. Представителите на тази група, които изразявали настроенятия на либералните кръгове на промишлената и търговската буржоазия, били за провеждане на умерена избирателна реформа, виждайки в нея средство за предотвратяване на революцията и за запазване на Орлеанската династия. — 122.
- ⁵³ *Крапюлински* — герой от стихотворението на Хайне «Двамата рицари», разорен шляхтич; името Крапюлински е образувано от френската дума *garçure* — чревоугодие, лакомия, пиянство, а също — безделник, измет. Маркс дава името Крапюлински на Луи Бонапарт. — 125.
- ⁵⁴ «*Le National*» («Национален вестник») — френски ежедневник, излизал в Париж от 1830 до 1851 г.; орган на умерените буржоазни републиканци. — 126.
- ⁵⁵ «*Journal des Débats*» — съкратено название на френския буржоазен ежедневник «*Journal des Débats politiques et littéraires*» («Вестник за политически и литературни дебати»), основан в Париж в 1789 г. В периода на Юлската монархия — правителствен вестник, орган на орлеанистката буржоазия. През време на революцията от 1848 г. вестникът изразявал възгледите на контрареволуционната буржоазия, така наречената партия на реда. — 126.
- ⁵⁶ *Конституционната харта*, приета след буржоазната революция в 1830 г. във Франция, била основният закон на Юлската монархия. Хартата провъз-

- гласявала формално суверенните права на нацията и ограничавала малко властта на краля, но запазвала полицейско-бюрократическия апарат и су-
ровите закони против работническото и демократическото движение. — 128.
- ⁶⁷ *«Frère, il faut mourir!»* («Братко, трябва да се мре!») — приветствие, което си
отправят при среща членовете на католическия монашески орден на тра-
пистите. Орденът на трапистите, възникнал в 1664 г., се отличавал със строг
устав и аскетичния начин на живот на неговите членове. — 130.
- ⁶⁸ *Клиши* — затвор в Париж, в който били затваряни неизправните длъжници
през 1826—1867 г. — 130.
- ⁶⁹ Има се предвид участието на Неаполитанското кралство в интервенцията
срещу Римската република през май—юли 1849 г.
На 9 февруари 1849 г. Учредителното събрание в Рим, избрано с всеобщо
гласуване, премахнало светската власт на папата и провъзгласило републи-
ка. Изпълнителната власт в Римската република била съсредоточена в
ръцете на триумвират начело с Мадзини. През периода на републиката
били проведени редица буржоазнодемократически реформи. Класово-огра-
ничената природа на републиката се проявила обаче в нейната аграрна
политика: непреходането на земята на едрите земевладелци в собственост
на селяните лишило републиката от съюзник в борбата против контрарево-
люцията. Римската република паднала на 3 юли 1849 г. в резултат на интер-
венцията на Франция, Австрия и Неапол. — 133.
- ⁶⁰ Маркс има предвид следните факти от биографията на Луи Бонапарт: в
1832 г. Луи Бонапарт приел швейцарско гражданство в кантона Тургау;
в 1848 г. през време на пребиванието си в Англия Луи Бонапарт доброволно
се присъединил към специалните констебли (в Англия — полицейски ре-
зерв от граждански лица), които действували заедно с полицията против
работническата демонстрация, организирана от чартистите на 10 април
1848 г. — 133.
- ⁶¹ Има се предвид анализът на изборите на 10 декември 1848 г., даден от Маркс
в произведението «Класовата борба във Франция от 1848 до 1850 г.» (виж
настоящото издание, том 7, стр. 45—47). — 133.
- ⁶² Римският император Калигула (37—41) бил качен на престола от преториан-
ската гвардия. — 136.
- ⁶³ Френското правителство получило от Учредителното събрание кредити
за екипиране на експедиционен корпус в Италия през април 1849 г. под
предлог, че ще подкрепи Пиемонт в борбата му против Австрия и ще защити
Римската република. Истинската цел на експедицията била интервенция
против Римската република и реставрация на светската власт на папата. — 136.
- ⁶⁴ Има се предвид законопроектът, внесен на 6 ноември 1851 г. от роялистите
Лефло, Баз и Пана, квестори на Законодателното събрание (пълномощници
на Събранието по водене на неговите финанси и охраняване на безопасността
му), който бил отхвърлен на 17 ноември след ожесточени дебати. При гла-
суването Планината подкрепила бонапартистите, виждайки главната опас-
ност в роялистите. — 137.
- ⁶⁵ *Петер Шлемил* — герой на повестта на Шамисо «Удивителната история на
Петер Шлемил», който заменил сянката си срещу вълшебна кесия. — 140.

- ⁶⁶ *Емс* — курорт в Германия. През август 1849 г. тук се състояла легитимистка конференция с участието на граф Шамбор, претендент за френския престол под името Хенрих V.
Клермонт, замък близо до Лондон, резиденция на Луи-Филип след бягството му от Франция. — 143.
- ⁶⁷ Член V спада към встъпителната част на френската конституция от 1848 г.; членовете от основния текст на конституцията са номерирани с арабски цифри. — 145.
- ⁶⁸ Намек за плановете на Луи Бонапарт, който се надявал да получи френската корона от римския папа Пий IX. Съгласно библейското предание староеврейският цар Давид бил помазан за цар от пророк Самуил. — 150.
- ⁶⁹ Намек за книгата на Луи Бонапарт «Наполеоновите идеи», излязла в Париж в 1839 г. (Napoléon-Louis Bonaparte. «Des idées napoléoniennes». Paris, 1839). — 156.
- ⁷⁰ *Бургграфове* били наричани 17 главатари на орлеанистите и легитимистите, влизащи в комисията на Законодателното събрание за съставяне проект на нов избиращелен закон, заради неоправданите им претенции за власт и реакционните им стремежи. Прозвището е заимствувано от едноименната историческа драма на Виктор Юго из живота на средновековна Германия. Бургграфове се наричали в Германия назначаваните от императора управници на градовете и окръзите. — 160.
- ⁷¹ По закона за печата, приет от Законодателното събрание през юли 1850 г., бил значително увеличен паричният залог, който издателите на вестници били длъжни да внасят, и се въвеждала такса, разпростряна върху брошурите. Новият закон бил продължение на реакционните мероприятия, които довели до фактическото ликвидиране на свободата на печата във Франция. — 161.
- ⁷² «*La Presse*» («Печат») — буржоазен ежедневник, излизал в Париж от 1836 г.; през 1848—1849 г. — орган на буржоазните републиканци, по-късно бонапартистки орган. — 161.
- ⁷³ «*Moniteur*» — съкратено название на френския ежедневник «Le Moniteur universel» («Всеобщ вестник»), официалния правителствен орган; под това заглавие вестникът излизал в Париж от 1789 до 1869 г. — 164.
- ⁷⁴ Става дума за предприетите в периода на Юлската монархия опити на Луи Бонапарт да извърши държавен преврат чрез военен метеж. На 30 септември 1836 г. той успял с помощта на няколко бонапартистки настроени офицери да вдигне два артилерийски полка от страсбургския гарнизон, но след няколко часа метежниците били обезоръжени. Самият Луи Бонапарт бил арестуван и изгонен в Америка. На 6 август 1840 г., използвайки известно оживление на бонапартистките настроения във Франция, той дебаркирал с шепя заговорници в Булон и се опитал да вдигне метеж сред войските от местния гарнизон. Този опит също завършил с пълен провал. Бонапарт бил осъден на доживотен затвор, но в 1846 г. избягал в Англия. — 165.
- ⁷⁵ *Основа* — действащо лице от комедията на Шекспир «Сън в лятна нощ». Маркс има предвид сцена втора от I действие. — 165.

- ⁷⁶ *Шуфтерле* и *Шпигелберг* — действащи лица от драмата на Шилер «Разбойници», образи на лишени от всякакви морални принципи грабителни и убийци. — 166.
- ⁷⁷ Имат се предвид вестниците с бонапартистско направление; названието идва от Елисейския дворец — резиденцията на Луи Бонапарт в Париж в периода на неговото президентство. — 167.
- ⁷⁸ Маркс използва тук за игра на думи един стих от стихотворението на Шилер «Към радостта», в което поетът възпява радостта — дъщерята на Елизиум, или на елисейските полета (у древните автори синоним на рая). Елисейски полета — също име на булевард в Париж, на който се намирала резиденцията на Луи Бонапарт. — 172.
- ⁷⁹ *Парламенти* — висши съдебни учреждения във Франция до буржоазната революция от края на XVIII век. Парламенти имало в редица градове на страната. Най-голямо значение имал парижкият парламент, който регистрирал кралските укази и имал така нареченото право на ремонстрация, т. е. на протест против указите, които не отговаряли на обичаите и законодателството на страната. Опозицията на парламента нямала обаче реална сила, тъй като личното присъствие на краля на заседанията правело регистрацията на указите задължителна. — 175.
- ⁸⁰ *Бел-Ил* — остров в Бискайския залив; през 1849—1857 г. на него затваряли политическите затворници; тук по-специално държали работниците — участници в юнското въстание в 1848 г. в Париж. — 178.
- ⁸¹ Тук Маркс използва, предавайки не съвсем точно, един епизод, разказан от античния писател Атений (II—III в.) в неговата книга «Разговори край трапезата на учени мъже» («*Deipnosophistae*»). Египетският фараон Тахос, намеквайки за дребния ръст на спартанския цар Агесилай, който му бил дошъл на помощ с войските си, казал: «Планината бе бремна. Зевс се уплаши. Но планината роди мишка.» Агесилай отговорил: «Аз ти изглеждам като мишка, но ще дойде ден, когато ще ти се сторя лъв.» — 180.
- ⁸² През 50-те години на XIX век Венеция била местопребиванието на легитимисткия претендент за френския престол граф Шамбор. — 184.
- ⁸³ Имат се предвид тактическите разногласия в лагера на легитимистите в периода на Реставрацията. Людовик XVIII и Вилел били за по-внимателно провеждане на реакционните мероприятия, докато граф д'Артоа (от 1824 г. крал Карл X) и Поинияк съвсем игнорирали обстановката във Франция и искали пълно възстановяване на дореволюционните порядки.
Дворецът Тюйлери в Париж — резиденцията на Людовик XVIII; *Марсанският павилион* — едно от зданията на двореца — бил в периода на Реставрацията резиденция на граф д'Артоа. — 185.
- ⁸⁴ «*The Economist*» («Икономист») — английско седмично списание за икономика и политика, излиза в Лондон от 1843 г.; орган на едрата промишлена буржоазия. — 183.
- ⁸⁵ *Лондонското промишлено изложение* — първото световно търговско-промишлено изложение — станало през май—октомври 1851 г. — 191.
- ⁸⁶ «*Le Messager de l'Assemblée*» («Бюлетин на Събранието») — френски ежедневник с антибонапартистско направление; излизал в Париж от 16 февруари до 2 декември 1851 г. — 194.

- ⁸⁷ Шекспир. «Хамлет», действие I, сцена пета. — 201.
- ⁸⁸ *Севени* — планински район в провинцията Лангедок във Франция, обхванат през 1702—1705 г. от селско въстание, наречено въстанието на «камизарите». Въстанието, повод за което дали преследванията на протестантите, придобило ярко изразен антифеодален характер. Отделни избухвания на въстанието на места се наблюдавали до 17.5 г.
Вандея — западна провинция във Франция, в която през периода на френската буржоазна революция от края на XVIII век избухнало контра-революционно въстание на селячеството, начело на което стояли аристокрацията и духовенството. — 205.
- ⁸⁹ В изданието от 1852 г. вместо последните две изречения в края на този абзац било написано: «Унищожаването на държавната машина не излага централизацията на никаква опасност. Бюрокрацията е само низша и груба форма на централизацията, която още е обременена със своята противоположност, феодализма. Разочарован от наполеоновската реставрация, френският селянин ще се раздели и с вярата в своя парцел; цялото изградено върху този парцел държавно здание ще рухне и *пролетарската революция* ще получи оня хор, без който нейното соло във всички селски страни ще се превърне в лебедова песен.» — 209.
- ⁹⁰ *Констанцкият събор* (1414—1418) бил свикан с цел да се заздравя разклатеното положение на католическата църква в условията на започналото се реформационно движение. На събора били осъдени ученията на водачите на Реформацията Джон Уиклиф и Ян Хус. Съборът ликвидирал разкола в католическата църква, като избрал вместо тримата претенденти, които си оспорвали папския престол, нов глава на църквата. — 209.
- ⁹¹ Виж бележка 15. — 210.
- ⁹² Става дума за регентството на Филип Орлеански във Франция през 1715—1723 г. през време на малолетството на Людовик XV. — 212.
- ⁹³ *Трирският свещен хитон* — съхранявана в Трирската катедрала католическа реликва, която представлявала уж свещената дреха, снета от Христос през време на разпятието. Поклонници ходели на поклонение пред трирския свещен хитон. — 212.